

орноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Юридичний факультет

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

Кафедра публічного управління та адміністрування

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

В.о. завідувача кафедри публічного
управління та адміністрування,

д. держ. упр., професор

Володимир ЄМЕЛЬЯНОВ

“ _____ ” _____ 2025 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: **ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ З
ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ
ОПТИМІЗАЦІЇ**

Керівник: Доктор наук з державного
управління, професор
Антонова Людмила Володимирівна
(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: Кандидат наук з державного
управління, доцент
Штиршов Олександр Миколайович
(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав: студент VI курсу групи 636 МЗ
Русу Анатолій Леомідович
(П.І.Б.)

Спеціальності: 281 «Публічне управління та
адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

ОПП: «Державна служба»

Миколаїв - 2025 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:	10
1.1. Основи формування громадянського суспільства: сутність, та структура	10
1.2. Моделі та принципи взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства	20
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ОРГАНІЗАЦІЙНО- ПРАВОВІ АСПЕКТИ	35
2.1. Сучасні механізми взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства	35
2.2. Тенденції у змінах організаційно-правового забезпечення взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства в умовах війни	48
2.3. Інституціоналізація взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства: зарубіжний досвід та українські виклики	68
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ В ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ	82
3.1. Напрями модернізації важелів та інструментів взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства	82
3.2. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на підвищення ефективності взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства: безпековий вимір	92
ВИСНОВКИ	109
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	113
ДОДАТКИ	128

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БО	Благодійні організації
БФ	Благодійні фонди
ВПО	Внутрішньоопереміщені особи
ВРУ	Верховна рада України
ГК	Громадський контроль
ГС	Громадянське суспільство
ГР	Громадська рада
ЕГС	Електронне громадянське суспільство
Е-врядування	Електронне врядування
ЄС	Європейський Союз
ІГС	Інститути громадянського суспільства
ІТК-технології	Інформаційні телекомунікаційні технології
КМУ	Кабінет Міністрів України
ОДВ	Органи державної влади
ОМС	Органи місцевого самоврядування
ОГС	Організації громадянського Суспільства
ЦГС	Цифрове громадянське суспільство
УА	Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в Україні взаємодія органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства (ІГС) перетворилася з допоміжного інструмента демократії участі на критичний ресурс державної стійкості, безпеки та відновлення. В умовах повномасштабної війни, масштабних гуманітарних потреб, внутрішнього переміщення населення, зростання ролі волонтерських і благодійних ініціатив, а також паралельних реформ (децентралізація, цифровізація, євроінтеграція) від якості організаційно-правових механізмів співпраці залежить швидкість і легітимність управлінських рішень, рівень суспільної довіри та здатність держави ефективно мобілізувати ресурси. Війна посилила запит на швидке прийняття рішень, адресність допомоги, координацію між державними структурами та громадським сектором, а також на прозорість і підзвітність використання публічних і донорських ресурсів. За цих умов ІГС виконують не лише функції контролю та адвокації, а й стають виконавцями соціальних, гуманітарних і відновлювальних ініціатив, партнерами у реалізації місцевих програм, інструментом підтримки вразливих груп і підсилення спроможності громад. Тому ефективність взаємодії визначається не деклараціями, а наявністю чітких процедур залучення, стабільних інституційних «каналів» діалогу, узгодженості дій між рівнями влади та прозорих правил співпраці.

Разом із тим на практиці зберігаються проблеми формалізму участі, нерівномірності процедур на місцевому рівні, фрагментарності «центрів відповідальності», дефіциту прозорих стандартів залучення та слабкості моніторингу результативності, що знижує ефективність партнерства й створює ризики для захисту національних інтересів. Часто механізми участі працюють вибірково, залежать від позиції конкретних посадових осіб, не забезпечують належного зворотного зв'язку та реального впливу на політики. Наявні

інструменти консультацій і дорадчих органів не завжди підкріплені управлінською дисципліною, ресурсами й відповідальністю за виконання, що унеможлиблює оцінювання досягнутих результатів і корекцію політик на основі даних. Додатково у воєнних умовах зростають безпекові виклики (чутливість інформації, ризики маніпуляцій, кібератак і дезінформації), що потребує поєднання відкритості з захищеністю процедур. Водночас цифровізація й розвиток електронних форм участі створюють нові можливості для комунікації та залучення громадян, але ставлять питання правового врегулювання, ідентифікації, захисту даних і недопущення дискримінації чи «виключення» маломобільних груп. У контексті євроінтеграції підвищується значущість стандартизації участі та наближення до європейських підходів, де ключовими є прозорі правила взаємодії, регулярні консультації, інституційна відповідальність і спільний моніторинг виконання стратегій та програм.

Отже, робота є актуальною, оскільки спрямована на обґрунтування цілісної моделі та конкретних шляхів оптимізації взаємодії держави й ІГС, здатних поєднати демократичні стандарти участі з вимогами воєнної безпеки та завданнями післявоєнного відновлення. Її практична цінність полягає в можливості запропонувати організаційно-правові рішення щодо вдосконалення механізмів участі (консультацій, громадського контролю, партнерських програм), визначення відповідальних інституцій і процедур координації, запровадження зрозумілих стандартів залучення та системи моніторингу й оцінювання результативності, а також розвитку безпечних цифрових інструментів взаємодії. Реалізація таких підходів може підвищити якість публічної політики, посилити довіру до інститутів влади, зменшити розрив між задекларованими принципами та практикою управління і тим самим зміцнити спроможність держави захищати

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та комплексному аналізі організаційно-правових засад взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства в Україні, а також

розробленні рекомендацій щодо її оптимізації в контексті захисту національних інтересів і підвищення безпекової спроможності держави, з урахуванням потенціалу ІКТ.

Для досягнення мети було визначено наступні **завдання**:

- розкрити теоретичні засади формування громадянського суспільства, уточнити його сутність, структуру та роль у системі публічного управління;
- систематизувати моделі й принципи взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства та визначити критерії ефективності такої взаємодії;
- проаналізувати сучасні механізми взаємодії органів публічного управління з ІГС в Україні та оцінити стан їх організаційно-правового забезпечення;
- виявити тенденції та проблеми змін організаційно-правового забезпечення взаємодії в умовах війни, а також узагальнити зарубіжний досвід інституціоналізації взаємодії та визначити релевантні для України практики;
- обґрунтувати напрями удосконалення важелів та інструментів взаємодії держави й громадянського суспільства у контексті захисту національних інтересів України, зокрема визначити можливості та безпекові обмеження застосування ІКТ для підвищення ефективності взаємодії.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства у сфері формування та реалізації публічної політики.

Предметом дослідження є організаційно-правові засади, механізми, форми та інструменти забезпечення взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети у дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечили всебічний аналіз теоретичних, нормативних, інституційних та практичних аспектів взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського

суспільства в Україні, з урахуванням умов війни, євроінтеграційного порядку денного та цифрової трансформації.

Системно-аналітичний метод використано для комплексного аналізу нормативно-правових актів, стратегічних документів і процедур участі (консультацій, дорадчих органів, механізмів громадського контролю), а також для виявлення взаємозв'язків між правовими нормами, інституційними ролями та практиками їх реалізації на національному і місцевому рівнях. Метод систематизації забезпечив упорядкування та класифікацію інструментів взаємодії, суб'єктів (органів влади та ІГС), а також форм співпраці за рівнями управління і функціональним призначенням.

Методи аналізу та синтезу застосовано для уточнення понятійно-категоріального апарату, узагальнення підходів до моделей і принципів партнерства, а також формування висновків щодо ефективності чинних механізмів.

До спеціальних методів залучено історико-правовий метод, який дав змогу простежити еволюцію правового регулювання та інституційних форматів взаємодії держави й ІГС (від початкових форм участі до сучасних механізмів консультацій і інституціоналізованих практик). Порівняльно-правовий метод застосовано для узагальнення зарубіжного досвіду інституціоналізації взаємодії (стандарти залучення, центри координації, моніторинг і оцінювання, фінансові інструменти підтримки) та визначення елементів, релевантних для адаптації в Україні. Метод інституційного аналізу використано для оцінювання спроможності органів публічної влади та ІГС, їхніх повноважень, каналів координації, а також впливу воєнних обмежень і ІКТ на практику взаємодії та безпековий вимір комунікації.

Комплексне застосування зазначених методів забезпечило наукову обґрунтованість і об'єктивність результатів дослідження та дозволило сформулювати практично орієнтовані пропозиції щодо вдосконалення

організаційно-правових механізмів взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні та комплексному осмисленні напрямів удосконалення організаційно-правових механізмів взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства в Україні в умовах повномасштабної війни, цифровізації та євроінтеграційних трансформацій, а також у визначенні підходів до поєднання демократичних стандартів участі з вимогами безпеки, прозорості та підзвітності публічної влади.

Основні положення дослідження, що визначають наукову новизну одержаних результатів, полягають в наступному:

- обґрунтовано безпеково-орієнтований підхід до використання ІКТ як інструмента підвищення ефективності взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства в умовах війни, що передбачає розмежування понять «електронне» та «цифрове» громадянське суспільство, визначення ключових ризиків (цифровий розрив, дезінформація, кіберзагрози, вразливість персональних даних) та формування комплексу організаційно-правових пріоритетів їх мінімізації (партнерське формування цифрової політики, кіберстійкість, захист даних, медіаграмотність, інклюзивність і стандарти прозорості онлайн-участі);

- обґрунтовано комплексний підхід до модернізації важелів та інструментів взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства в умовах війни та післявоєнної відбудови, який базується на структуризації ключових проблемних зон взаємодії (фінансова підтримка, участь у політичному циклі, громадський контроль, інституційна спроможність, доброчесність, комунікація), узгодженні їх із відповідними важелями впливу, а також на визначенні пріоритетів співпраці держави й ІГС для воєнного та післявоєнного періодів (спільне визначення пріоритетів відбудови, бюджетування участі, партнерські проєкти, механізми громадського контролю).

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання для вдосконалення організаційно-правового забезпечення взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства в Україні з урахуванням умов війни, вимог національної безпеки, цифрової трансформації та євроінтеграційних стандартів участі й підзвітності.

Рекомендації роботи можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування для підвищення результативності інструментів взаємодії (стандарти залучення, зворотного зв'язку, моніторингу та оцінювання), налагодження міжвідомчої координації і визначення «центрів відповідальності» у сфері співпраці з ІГС. Окреме практичне значення мають пропозиції щодо застосування ІКТ у взаємодії держави й громадянського суспільства з урахуванням безпекового виміру (захист даних, протидія дезінформації, кіберстійкість), що може бути використано при розробленні цифрових сервісів участі та комунікаційних платформ..

Особистий внесок магістранта. Магістерська робота є самостійним завершеним дослідженням. Наукові положення, розробки, результати, висновки і рекомендації отримані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження апробовано у формі доповіді на XXVIII Всеукраїнській щорічній науково-методичній конференції «Могилянські читання - 2025: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти (м. Миколаїв, листопад 2025 р.) на тему: «Організаційно-правові засади забезпечення взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства: виклики для України».

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (132 найменування). Загальний обсяг роботи становить - 133 сторінки, з яких 112 - основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Основи формування громадянського суспільства: сутність, та структура

Розпочати дослідження теми магістерської роботи з розкриття основ формування громадянського суспільства зумовлено тим, що саме воно є ключовим механізмом демократичного розвитку держави, реального захисту прав і свобод людини та підвищення якості публічного управління. У сучасних умовах зростає потреба в участі громадян у прийнятті рішень, контролі влади та спільному вирішенні суспільно важливих проблем на місцевому й національному рівнях. Від того, наскільки чітко усвідомлені сутність і структура громадянського суспільства, залежить здатність суспільства до самоорганізації, солідарності та формування відповідальної політичної культури.

Не менш важливим є інституційне забезпечення громадянського суспільства, адже ефективність його функціонування визначається не лише наявністю активних громадян, а й розвиненістю організацій, правил і практик взаємодії між державою, бізнесом і громадським сектором. Інститути громадянського суспільства (громадські організації, волонтерські рухи, професійні об'єднання, незалежні медіа, органи самоорганізації населення тощо) потребують зрозумілих правових гарантій, прозорих процедур, ресурсної підтримки та безпечного середовища для діяльності. Тому дослідження сутності, структури й механізмів інституційної підтримки є актуальним для зміцнення довіри, соціальної згуртованості та стійкості суспільства.

Розгляд категорії «громадянське суспільство» доцільно розпочати з підходу української дослідниці Г. Щедрової, яка трактує його як сферу самореалізації

вільних громадян і добровільно утворених асоціацій та організацій, діяльність яких захищена законом від прямого втручання і свавільної регламентації з боку державної влади [114]. Водночас інші науковці [110] акцентують увагу на дещо відмінних вимірах цього феномена: по-перше, як на об'єднанні людей, де кожна особа є вільною, володіє невідчужуваними правами, має рівний статус із іншими членами асоціації та є самостійною у визначенні власного громадського становища; по-друге, як на позадержавних (інституціоналізованих у громадські об'єднання) спільнотах людей, згуртованих за соціальною, етнічною, релігійною та іншою належністю, а також за політичними, економічними, професійними й іншими інтересами; по-третє, як на системі суспільних (недержавних) відносин, що формуються на цих засадах і проявляються через самовираження інтересів та волі окремих індивідів і їхніх асоціацій, які діють у просторі, відносно вільному від державного впливу .

У наукових джерелах висвітлено численні аспекти громадянського суспільства, однак на рівні узагальнення воно може постати «лише теоретичною абстракцією, поняттям, яке дійсно має свою сутнісну природу, але залежно від конкретних історичних умов різноманітну форму, що потребує постійного оновлення уявлення про це соціальне явище» [112]. Дж. Александер підкреслює, що громадянське суспільство варто тлумачити радше як аналітичну, ніж як суто конкретну категорію: це не «сфера», до якої можна фізично доторкнутися чи яку можна безпосередньо побачити [116]. Натомість С. Кат звертає увагу, що у світі досі не вироблено загальноприйнятих адекватних концептуальних і методологічних констант для обговорення громадянського суспільства [124], а отже зберігається дефіцит чіткого окреслення його предметної області.

Сучасні дослідники й досі дискутують про те, що у визначеннях поняття «громадянське суспільство» бракує однозначності: що саме мається на увазі - моральний прояв, складова управління чи «третій сектор» із його організаціями [3]. У літературі воно нерідко подається як явище насамперед суспільне, а не інституційне [2]. Водночас частина науковців не підтримує суто інституційний

підхід до трактування, наголошуючи, що громадянське суспільство слід аналізувати також за функціональними та соціокультурними критеріями [14]. Окремо застерігають, що надто широке тлумачення поняття та його системи дозволяє зараховувати до нього майже всі інститути держави і місцевого самоврядування, що є хибним і спричиняє термінологічну плутанину [16].

Науковець Ф. Рудич [100], досліджуючи громадянське суспільство та народовладдя в Україні, описує його як спільноту зрілих і вільних громадян з високим рівнем економічної, соціальної, духовної та політичної культури, яка разом із державою формує розвинені правові відносини; це суспільство відносно автономне від держави, однак співпрацює з нею задля спільного блага. На його думку, ядро громадянського суспільства полягає у гарантуванні законних прав людини: особа набуває права вільного вибору форм політичного й економічного буття, ідеології та світогляду, а також можливості відкрито висловлювати власні думки і погляди.

Дослідниця А. Колодій підкреслює подвійність цього поняття: з одного боку, громадянське суспільство є об'єктивною соціальною реальністю - підсистемою суспільства, що розвивається в політичному просторі й часі, має стадійність та географічно-територіальні різновиди. З іншого боку, це теоретична абстракція - «ідеальний тип», за допомогою якого намагаються точніше розпізнати відповідну реальність і глибше осмислити суспільну систему [43].

У словникових джерелах поняття «громадянське суспільство» також подається в різних інтерпретаціях, зокрема як: суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими взаєминами й зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права [10];

суспільство, основу якого становить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань і організацій, створених самими громадянами для виявлення та реалізації громадських ініціатив, задоволення суспільних потреб і відстоювання колективних інтересів [10].

Доктор політичних наук Є. Цокур розглядає громадянське суспільство у двох концептуальних площинах: по-перше, як позадержавний простір суспільного життя, що функціонує як альтернатива державній системі управління; по-друге, як компонент державного устрою, який, зберігаючи певну автономію, здатний впливати на процеси державного управління та здійснювати контроль за діяльністю державних інститутів [112].

Отже, узагальнення більшості сучасних підходів до тлумачення сутності громадянського суспільства дає підстави стверджувати, що йдеться про людську спільноту, яка формується й розвивається переважно в демократичних державах та проявляється як сукупність недержавних взаємин (економічних, соціальних, політичних, етнічних, духовно-культурних, конфесійних, правових, інформаційних, організаційних тощо), а також як мережа добровільно створених у різних сферах життєдіяльності позадержавних структур.

У науковій літературі зазвичай виокремлюють низку базових параметрів, що розкривають зміст громадянського суспільства. У політичному вимірі його формою існування є демократія, яка передбачає дію механізмів загальних і рівних виборів, поділ владних функцій та верховенство права. В економічній площині громадянське суспільство пов'язується з ринковою системою, фундаментом якої виступає приватна власність. У соціально-структурному аспекті воно характеризується різноманіттям соціальних груп і прошарків, при цьому важливою опорою найчастіше вважається середній клас. У духовно-ціннісному плані громадянському суспільству притаманні плюралізм ідей і поглядів, толерантність, критичне осмислення дійсності, раціоналізм і гуманістичні орієнтири.

Водночас малопереконливим є твердження, що громадянське суспільство може виступати повністю позадержавним інститутом, адже воно формується в межах конкретної держави й особливо активізується в періоди, коли державні механізми не забезпечують належного виконання зобов'язань щодо гарантування прав і свобод людини. У цьому контексті громадянське суспільство можна

визначити як об'єднання людей, які гуртуються на основі спільних інтересів і цінностей з метою задоволення потреб, реалізації прав і свобод. Його роль у демократичному ладі є принциповою, оскільки воно забезпечує включеність громадян у суспільне життя та формує інструменти контролю за владними рішеннями.

Сприйняття сутності громадянського суспільства без ґрунтовного аналізу його структури є неповним, тим більше що підходи сучасних учених до структуризації цього явища залишаються дискусійними. У загальному вигляді структура громадянського суспільства осмислюється через співвідношення двох ключових складових: держави та соціальних інститутів недержавної сфери. З одного боку, громадянське суспільство позиціонується як відносно самостійний інститут, у межах якого виникають об'єднання та угруповання відповідно до потреб і запитів громадян.

У сучасній науковій традиції найчастіше виокремлюють три підходи до структурування громадянського суспільства: інституціональний, системний і секторний. Інституціональний підхід є одним із найпоширеніших і спирається на поняття «соціальний інститут» як історично сформовану форму організації суспільного життя, покликану впорядковувати соціальні дії та взаємини. У його межах громадянське суспільство інтерпретується як цілісна система громадських відносин, що охоплює ринкову економіку, демократичні механізми та соціальну стратифікацію; при цьому соціальні групи мають власні, незалежні від держави джерела існування, зокрема фінансові.

Угорський політолог А.Арато пропонує розглядати громадянське суспільство не лише в рамках діади «держава - громадянське суспільство», а як елемент ширшої «п'ятисторонньої конструкції», що включає: 1) економічне суспільство, виділене за формами власності; 2) економічні асоціації та союзи; 3) політичне суспільство, яке базується на виборчому праві та політичних партіях; 4) власне громадянське суспільство; 5) громадянські асоціації й рухи [5].

Звернемо увагу, що структурні елементи громадянського суспільства можуть істотно різнитися за цілями, масштабами, формами активності та організаційною будовою. Вони здатні діяти автономно або у взаємодії з іншими організаціями та установами. Розвиток таких елементів має принципове значення для посилення громадянського суспільства та гарантування прав і свобод громадян.

Американські дослідники Джин Л. Коен та Ендрю Арато [23] вважають, що громадянське суспільство є простором одночасного співіснування приватної й публічної сфер, де індивіди зустрічаються, обговорюють, об'єднуються та спільно осмислюють питання загального інтересу, координуючи дії з метою впливу на політичне суспільство та опосередковано - на процес ухвалення політичних рішень. На їхню думку, інституції та структури громадянського суспільства передусім здатні впливати на правотворчу діяльність, критикуючи законопроекти, ініціюючи доповнення і зміни або пропонуючи нові нормативні рішення. Поле виконавчої влади також розглядається як важливий напрям діяльності громадянського суспільства. Дослідники наголошують, що добре структуроване громадянське суспільство з притаманною йому стратифікацією, перетином членства в різних групах і високою соціальною мобільністю є необхідною умовою стабільної демократії, запобіжником тривалого домінування однієї групи, а також появи фундаменталістських масових рухів та антидемократичних ідеологій.

Дж. Холл підкреслює, що громадянське суспільство слід розуміти одночасно як соціальну цінність і як сукупність соціальних інститутів [120]. М. Любченко, зі свого боку, характеризує громадянське суспільство як структуроване системне явище [54;55]. Українська дослідниця К. Трима трактує сутність поняття «громадянське суспільство» як особливий рівень розвитку соціуму, який стає домінантним соціальним і економічним, а за потреби - й політичним актором; при цьому таке суспільство відокремлюється від держави як політичного інституту та від сфери недержавних суспільних інститутів і відносин

[108]. Авторка підкреслює складність і багатокomпонентність цього концепту, що охоплює низку елементів, серед яких ключовими є громадські організації та рухи, політичні партії і профспілки, бізнес, ЗМІ, освіта, інститут сім'ї, традиції та звичаї.

Інституціоналісти зазначають, що соціальні інститути відображають «свідомо врегульовану й організовану форму діяльності маси людей», яка забезпечує відтворення стійких зразків поведінки, традицій і звичаїв, що передаються від покоління до покоління [67]. Доктор Лестер М. Саламон, заслужений професор Університету Джонса Гопкінса, окреслює інститути громадянського суспільства через п'ять ознак, підкреслюючи їх приватний характер, неприбутковість, самоврядність і добровільність організацій [131]. Відтак громадянські інститути виступають інститутами суспільства на певному етапі його розвитку, а не тільки окремої частини чи підсистеми. До сильних сторін інституціонального підходу належить можливість виокремити й описати окремих акторів громадянського суспільства, що представляють і реалізують різні інтереси, однак цього зазвичай недостатньо для всебічного аналізу його структури. Відповідно до зазначеного підходу структура громадянського суспільства за інституційним підходом представлена у додатку А.

Чинне українське законодавство, своєю чергою, передбачає існування чотирьох організаційно-правових форм установ: державних, комунальних, приватних, а також установ, створених об'єднаннями громадян, релігійними організаціями та профспілками.

До складу інститутів громадянського суспільства відповідно до Постанови № 996 належать установи приватного права, тобто приватні установи та установи, утворені іншими ОГС, які за наявності визначених умов можуть отримувати ознаки неприбутковості. Практична значущість такого підходу особливо зростає в умовах посилення запиту на прозорість, підзвітність і партисипативність публічного управління, коли інститути громадянського суспільства фактично виступають каналом залучення громадян до консультацій,

моніторингу рішень, розподілу ресурсів і контролю за дотриманням прав людини.

Зокрема, до таких інститутів відносять:

- громадські організації - об'єднання громадян, створені ними для задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших інтересів (створюються відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян»);

- професійні спілки - добровільні неприбуткові громадські організації, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності або навчання (створюються відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»);

- творчі спілки - добровільні об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового спрямування у сфері культури та мистецтва, які мають фіксоване членство (створюються відповідно до Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»);

- організації роботодавців - громадські неприбуткові організації, що об'єднують роботодавців (власників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності або уповноважених ними органів чи фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю) на засадах добровільності та рівноправності з метою представництва й захисту прав та інтересів (утворюються відповідно до Закону України «Про організації роботодавців»);

- благодійні організації - недержавні організації, основною метою яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб (створюються відповідно до Закону України «Про благодійництво та благодійні організації»);

- релігійні організації - релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Такі організації утворюються відповідно до Закону України «Про

свободу совісті та релігійні організації» з метою задоволення релігійних потреб громадян, діють згідно зі своєю ієрархічною та інституційною структурою, формують персональний склад відповідно до статутів (положень);

- недержавні засоби масової інформації - будь-які недержавні ЗМІ (друковані, аудіовізуальні, телерадіомовні компанії, інформаційні агентства тощо), серед засновників або співзасновників яких відсутній будь-який орган виконавчої влади. Важливо, щоб видання таких ЗМІ не здійснювалося на базі державної власності та не фінансувалося з державного бюджету чи бюджету АРК; статутом (програмними цілями) редакції не має передбачатися, зокрема, інформування громадян про діяльність ОБВ. При цьому зазначене не стосується комунальних ЗМІ, що створюються й фінансуються органами місцевого самоврядування;

- інші непідприємницькі товариства й установи, які відповідно до ст. 85 Цивільного кодексу України не мають на меті отримання прибутку для подальшого розподілу між учасниками. До них, зокрема, можуть належати споживчі кооперативи, органи самоорганізації населення тощо [77].

У цьому контексті К. Петренко відносить до структурних елементів громадянського суспільства громадські організації, політичні партії, асоціації та об'єднання громадян (професійні, спортивні, релігійні, творчі тощо) [66]. Водночас у науковому середовищі дискусійним залишається питання щодо включення політичних партій до інституцій громадянського суспільства, адже їхня роль у демократичних системах є водночас посередницькою і владно-орієнтованою. Так, науковець Д. Лук'янов [53] наголошує на двоїстій природі партій: з одного боку, вони є політичними організаціями й у певних класифікаціях розглядаються поруч із державою, з іншого - мають ознаки громадських об'єднань і входять до групи недержавних структур. Політичні партії, на його думку, передусім належать до елементів громадянського суспільства, однак від інших організацій цього сектору відрізняються специфічними політичними функціями та включеністю до політичної підсистеми суспільства, центральною

ланкою якої, окрім них, є держава. Отже, партії перебувають у «перехідній зоні» між державними інститутами та інститутами громадянського суспільства, перетинаючи межі обох сфер.

Загалом інститут громадянського суспільства доцільно визначати як особливу форму самоорганізації громадян і їхніх об'єднань, що впорядковують суспільні процеси поза безпосередньою сферою державного адміністрування, спираючись на норми, правила та внутрішні механізми саморегуляції. Водночас процес утворення, закріплення та суспільного визнання політичних норм, процедур, цінностей і стандартів політичної поведінки, а також інструментів контролю за їх дотриманням традиційно розкривається через категорію інституалізації. З огляду на сучасні виклики (підвищені суспільні очікування до прозорості, запит на результативні консультації, протидія корупції, потреба відновлення довіри до публічних інститутів) інституалізація набуває прикладного виміру: вона визначає, наскільки стійко громадянське суспільство може діяти як партнер і як контролер влади.

А. Карась [36], С. Кириченко [38] та інші дослідники вказують, що інституалізація громадянського суспільства відбувається через: формування інститутами власної світоглядної, моральної та ціннісної системи; інтеграцію до чинної правової системи; ініціювання нових і вдосконалення діючих нормативно-правових актів, покликаних забезпечувати функціонування та розвиток інститутів. Водночас А. Колодій підкреслює, що головними перешкодами на шляху інституалізації громадянського суспільства в Україні є розчарування й зневіра населення в демократичних інститутах (виборах, партіях), недостатність дієвого судового захисту громадян, перехідний характер соціальної структури, бідність значної частини населення, низький рівень громадянської політичної культури та негромадянськість політичної еліти [44]. У сучасних умовах ці чинники не лише зберігають актуальність, а й посилюють потребу в інституційно стійких ОГС, здатних працювати системно, прозоро і результативно в інтересах суспільства.

Отже, проведений аналіз підходів до трактування сутності та структури громадянського суспільства засвідчує, що воно є багатовимірним явищем, яке поєднує мережу недержавних відносин і різноманітні форми самоорганізації громадян. У науковій думці громадянське суспільство постає одночасно як простір автономної суспільної активності та як чинник, здатний впливати на державне управління через участь у виробленні рішень, моніторинг, громадський контроль і захист прав людини. Тому визначальним є розуміння громадянського суспільства не лише як сукупності інститутів, а й як системи цінностей, практик взаємодії та механізмів участі, що забезпечують демократичний розвиток, підзвітність влади та соціальну згуртованість.

Водночас ефективність громадянського суспільства значною мірою залежить від рівня його інституціоналізації та якості нормативно-правового й організаційного забезпечення. Закріплення статусу та різноманіття інститутів громадянського суспільства (від громадських і благодійних організацій до профспілок, релігійних структур і незалежних медіа) створює підґрунтя для їх стабільного функціонування та розвитку. Разом із тим існують суттєві бар'єри інституційного становлення, зокрема недовіра до демократичних інститутів, слабкість судового захисту, соціально-економічні обмеження й недостатній рівень політичної культури, що актуалізує потребу в посиленні спроможності ОГС, розвитку партнерства «держава - суспільство» та удосконаленні механізмів участі і контролю з боку громадян.

1.2. Моделі та принципи взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства

У практичному вимірі розмежування громадянського суспільства і держави має радше умовний характер, адже в реальному житті ці сфери постійно взаємопроникають і переплітаються. Водночас у теоретичному аналізі їх логічне відокремлення є необхідним: воно дає змогу пояснити механізми еволюції

суспільних процесів, визначити межі свободи й несвободи особи, а також оцінити рівень соціального, економічного та політичного розвитку.

Громадянське суспільство і держава постають як дві взаємозалежні складові сучасного соціуму, що не можуть повноцінно існувати одна без одної. Вони взаємодоповнюють одна одну і, за умови демократичного устрою, мають виступати як рівноправні партнери. Якщо державу розглядати як форму організації суспільного життя, то громадянське суспільство є середовищем, у якому держава вдосконалюється та легітимує свою діяльність. Відповідно, зріле громадянське суспільство формується на підґрунті правової держави, яка створює належні умови для свободи асоціацій, участі та захисту прав. Водночас і результативність правової держави істотно залежить від рівня розвитку громадянського суспільства, його активності та спроможності до контролю й партнерської взаємодії [38-39].

Проблематика взаємодії держави та громадянського суспільства вивчається в межах різних теоретичних моделей і підходів. Протягом тривалого часу дослідники прагнули виявити стійкі тенденції та закономірності у взаємовідносинах між суспільними інститутами й державною владою, унаслідок чого було запропоновано низку типологій і моделей такої взаємодії. Зокрема, британський учений Дж. Кійн виокремлює три типи відносин між громадянським суспільством і державою: «класичний західний», «напівзахідний» та «східний». При цьому він підкреслює, що «східне», тобто «одержжане», суспільство постає антиподом західного типу «громадянського суспільства» [119]. Відтак під час конструювання моделей взаємодії держави й ГС та розроблення механізмів їх реалізації важливо враховувати специфіку відповідних типів суспільств і їхні історико-культурні особливості.

I. Кресіна аналізує взаємини громадянського суспільства і влади крізь призму двох протилежних установок - колективізму та індивідуалізму. На її думку, колективістська тенденція тяжіє до підпорядкування суспільства й залежності від «всемогутньої» держави, тоді як індивідуалістична - до

самостійності, автономності від державного впливу та здатності здійснювати незалежний контроль над владою. Дослідниця також виокремлює шість типів таких відносин, що відображені у концепціях плюралізму, корпоративізму, патерналізму, етатизму, популізму та клієнтизму [51]. Таким чином, її підхід дозволяє розглядати взаємодію «держава - суспільство» як спектр моделей, що коливається між підпорядкуванням і автономією.

У межах державного управління О. Онищенко [63] пропонує виділяти три базові моделі взаємодії держави та громадянського суспільства: конфронтаційну, патерналістську й консенсусну. Кожна з них відрізняється характером співвідношення державних і недержавних суб'єктів та специфікою їхньої взаємодії.

1. Конфронтаційна модель передбачає сприйняття держави і громадянського суспільства як носіїв протилежних інтересів, а їхня взаємодія зазвичай супроводжується конфліктами, суперечками та боротьбою за вплив. У такій ситуації громадянське суспільство часто набуває рис опозиції до державної влади, що може бути характерним для країн із гострими політичними розмежуваннями та протистоянням соціальних груп.

2. Патерналістська модель ґрунтується на домінуванні держави як «патрона» чи «опікуна», тоді як громадянське суспільство розглядається як залежне й підконтрольне, а держава бере на себе регуляцію ключових сфер суспільного життя та виступає основним надавачем ресурсів і послуг. Такий формат взаємодії притаманний системам із суттєвим державним втручанням у соціально-економічні процеси.

3. Консенсусна модель орієнтована на співпрацю й узгодження інтересів: держава та громадянське суспільство взаємодіють на засадах партнерства, спільно визначають пріоритети та працюють над досягненням суспільно значущих цілей. Ця модель вважається найбільш конструктивною, оскільки сприяє зміцненню демократії, формуванню довіри та виробленню рішень на основі діалогу й взаєморозуміння.

Науковець Оніщенко О. наголошує, що саме консенсусна модель є найбільш прагматичною та сприятливою для розвитку суспільства, оскільки забезпечує спільне розв'язання проблем і досягнення громадянської згоди [63].

Звернемося до інтерпретації взаємозв'язку громадянського суспільства та держави, запропонованої професором А. Кудряченком. Учений підкреслює, що громадянське суспільство, навіть зберігаючи певну автономність, не є відокремленим від держави: між ними існує тісний, взаємозумовлений зв'язок. Держава і громадянське суспільство перебувають у складній «інверсійній» взаємодії, де кожна зі сторін водночас обмежує та доповнює іншу. У практичному житті, на думку дослідника, можна спостерігати три діалектично суперечливі сценарії їхніх відносин: 1) держава пригнічує громадянське суспільство, що призводить до становлення тоталітарного режиму, а тоталітаризм у такій логіці виступає найбільш витонченою формою авторитаризму; 2) між державою і громадянським суспільством встановлюється нестійка рівновага, яка породжує авторитарні режими різного рівня жорсткості; 3) держава реалізує волю громадянського суспільства, діє в межах права як правова держава, унаслідок чого формується і функціонує демократичний режим [52].

У свою чергу німецько-американська філософія, політична теоретикня та історикня, засновниця теорії тоталітаризму Х. Арендт окреслювала низку моделей еволюції громадянського суспільства, що безпосередньо впливають на трансформацію державної системи. Перша модель розглядає громадянське суспільство як сукупність споживачів, які задовольняються формальною незалежністю від держави та гарантованими правами, при цьому не виступаючи активними творцями змін. Друга модель трактує громадянське суспільство як механізм захисту прав громадян від можливих посягань державної системи. Третя модель описує громадянське суспільство як своєрідний «клан» із власними принципами й традиціями, який прагне підпорядкувати державну систему цим принципам, тобто реалізувати насамперед власні інтереси. Четверта модель фіксує перетворення громадянського суспільства на організаційно-правове

об'єднання, що усвідомлює своє місце в соціальній системі, вимагає від держави захисту інтересів і водночас декларує готовність виконувати власні обов'язки. П'ята модель підкреслює роль громадянського суспільства як регулятора розвитку державної системи в економічній, політичній та соціальній сферах; у цій логіці воно стає чинником еволюції, забезпечуючи не лише формальний баланс інтересів, а й реальний громадський контроль за розподілом влади через власні інституції [121].

Важливо наголосити, що будь-які моделі взаємодії держави та громадянського суспільства мають узагальнений характер: у конкретних країнах і в різні історичні періоди вони можуть проявлятися у відмінних комбінаціях, переходити одна в одну або співіснувати паралельно. Саме тому порівняльний аналіз моделей доцільно здійснювати з урахуванням політичного режиму, соціокультурних умов, рівня правової культури та інституційної спроможності як держави, так і громадянського сектору.

Викладене дає підстави зробити висновок, що моделювання взаємовідносин влади та громадянського суспільства (ГС) є стабільним предметом наукового інтересу. З огляду на це доцільно здійснити спробу впорядкувати наявні підходи, окреслити основні типи моделей, а також проаналізувати їхні сильні та слабкі сторони (Додаток Б). Враховуючи наведене та спираючись на системний аналіз, зазначимо, що в науковій літературі сформувалися різні підходи до опису моделей взаємодії громадянського суспільства і держави, які акцентують або на домінуванні однієї зі сторін, або на балансі, або на партнерстві та розподілі ролей.

Окремо слід підсумувати ролі, які держава і громадянське суспільство можуть виконувати одне для одного в межах різних моделей.

1. Роль держави щодо громадянського суспільства переважно визначається як партнерська: держава взаємодіє з громадянським сектором у розв'язанні спільних проблем, гарантує та охороняє права і свободи людини, створює умови для розвитку громадських ініціатив і самоорганізації. Поряд із

цим держава зберігає функцію нагляду й регуляції, обмежуючи ті практики, які можуть суперечити законові або загрожувати суспільній безпеці чи публічним інтересам.

2. Роль громадянського суспільства щодо держави насамперед пов'язана з контролем і корекцією державної політики: громадянські інститути здійснюють моніторинг рішень і дій влади, ініціюють зміни, що відповідають інтересам громадян, та захищають права людини. Водночас громадянське суспільство може виступати партнером держави у вирішенні суспільно важливих завдань і надавати послуги там, де держава не має достатніх ресурсів або де громадський сектор здатний діяти швидше й ефективніше.

За характером взаємодії ГС та держави можна вирізнити такі моделі:

- конфронтація - держава і громадянське суспільство знаходяться в протистоянні, і їхні інтереси часто не збігаються;
- партнерство - держава і громадянське суспільство співпрацюють у вирішенні спільних проблем;
- контроль держави над громадянським суспільством - держава контролює діяльність громадянського суспільства, і громадянське суспільство не має можливості впливати на державну політику;
- контроль громадянського суспільства над державою - громадянське суспільство контролює діяльність держави, і держава не має можливості впливати на громадянське суспільство.

За ознакою роль держави і громадянського суспільства у суспільстві за результатами їх взаємодії ми прокласифікували наступним чином:

- *держава-опікун*, де держава відіграє активну роль у житті суспільства, і громадянське суспільство відіграє підпорядковану роль;
- *держава-партнер* за умови, що держава і громадянське суспільство є рівноправними партнерами у вирішенні спільних проблем;
- *громадянське суспільство-опікун*, коли громадянське суспільство відіграє активну роль у житті суспільства, а держава відіграє другорядну роль.

Ще один підхід полягає в тому, щоб описати модель взаємодії за ступенем контролю держави над громадянським суспільством. Наприклад, можна виділити такі моделі взаємодії:

- *держава-супервайзер*, коли держава здійснює контроль над діяльністю громадянського суспільства, але не втручається в її роботу;
- *держава-партнер*, якщо держава співпрацює з громадянським суспільством, але не контролює його діяльність;
- *держава-спонсор*, де держава фінансує діяльність громадянського суспільства, але не контролює її роботу;
- *держава-наглядач*, якщо держава здійснює контроль над діяльністю громадянського суспільства, і втручається в її роботу, якщо це необхідно для захисту прав і свобод громадян.

Зауважимо, що модель взаємодії, у межах якої держава та громадянське суспільство співпрацюють і діють узгоджено, найчастіше оцінюється як найбільш продуктивна. Водночас її ефективність можлива лише за умови відносної узгодженості інтересів і ціннісних орієнтацій як окремих осіб, так і ключових соціальних груп. За всієї відмінності функцій, держава та інститути громадянського суспільства мають спільний стратегічний орієнтир - консолідацію соціуму. Проте способи досягнення цієї консолідації, як і механізми внутрішньої взаємодії, істотно різняться: інститути громадянського суспільства гуртують людей, відкриваючи їм можливості вільної реалізації власних інтересів, тоді як держава як спеціальний інститут здебільшого спирається на владно-організаційний ресурс і, за потреби, на примус [115].

Дослідники [98] також підкреслюють, що громадянське суспільство - це такий тип суспільної організації, де ключовим суб'єктом розвитку є людина з її потребами, інтересами та відповідною системою цінностей. Оскільки громадянське суспільство охоплює сукупність суспільних відносин, воно відображає взаємопов'язаність усіх сфер життєдіяльності особи. З іншого боку, правова держава розуміється як така, що обмежує власні дії правом, гарантує

свободу та інші права людини й підпорядковує владу волі суверенного народу. У підсумку громадянське суспільство та правова держава перебувають у взаємній залежності: повноцінне існування одного без іншого є проблематичним.

Розглядаючи відносини громадських організацій з органами державної влади та іншими суб'єктами суспільного устрою, О. Ващук пропонує визначати взаємодію державних органів і об'єднань громадян як «взаємний зв'язок двох сторін, які мають взаємні обов'язки правового характеру, але кожна з них наділена різними за своїм змістом повноваженнями» [9]. Такий підхід фіксує одночасно партнерський характер взаємозв'язку і різність правових ролей сторін, що особливо важливо для коректного розуміння меж відповідальності, компетенцій та інструментів впливу.

Однією з форм прояву взаємодії держави і громадянського суспільства є політичний режим - система принципів, методів і механізмів здійснення політичної влади. Відповідно, демократичний, авторитарний і тоталітарний режими можна розглядати як різні способи організації цієї взаємодії.

Повноцінним партнером держави громадянське суспільство здатне виступати насамперед у правовій державі за умов демократичного політичного режиму. При цьому підкреслюється, що правова держава не може бути стійкою без розвиненого громадянського суспільства. Специфіка їх взаємин у демократії полягає в тому, що громадянське суспільство, спираючись на принципи демократії, підпорядковує державу вимогам права та здійснює контроль за її діяльністю. Вихідним принципом тут є народний суверенітет, відповідно до якого народ визнається єдиним джерелом і верховним носієм влади. Саме тому найповніше взаємозв'язок громадянського суспільства і держави розкривається через гарантованість прав і свобод особи [8].

Науковці Д. Заброда та В. Колпаков до базових принципів взаємодії громадянського суспільства і держави відносять, зокрема: законність, науковість, економічну доцільність, безперервність, плановість, гласність, системність, комплексність, спільність інтересів, принцип «головної ланки», маневреність,

паритетність (рівність), спеціалізованість (оптимальне використання можливостей суб'єктів взаємодії), пропорційну відповідальність за наслідки взаємодії, посилення керівних параметрів системи, недопущення перетину компетенцій, комплексне використання сил і засобів взаємодіючих сторін та інші. Зазначені принципи, за їх підходом, доцільно групувати на загальні та спеціальні [25]. Подібну позицію поділяє й О. Музичук, яка до загальних принципів взаємодії відносить науковість, правову впорядкованість, законність, гласність і плановість. Спеціальні принципи вона визначає як похідні: по-перше, від загальних принципів, які вони деталізують і доповнюють; по-друге, від найбільш загальних принципів управління. Це пояснюється тим, що сутність взаємодії полягає в узгодженні та координації зусиль її суб'єктів. До таких спеціальних принципів, на її думку, належать: спільність інтересів, безперервність, принцип «головної ланки», «резерву», маневреність, оптимальне використання потенціалу взаємодіючих елементів, координованість дій, паритетність, спеціалізація, взаємодопомога, пропорційна відповідальність за результати взаємодії [59].

З огляду на наведене нами було здійснено систематизацію й узагальнення принципів взаємодії громадянського суспільства та держави, що відображено в таблиці 1.

Таким чином, можна стверджувати, що взаємодія ГС і держави є складним, суперечливим і багатокomпонентним процесом, який постійно змінюється й еволюціонує. Вона має двосторонній характер: громадянське суспільство і держава взаємно впливають одне на одного, оскільки між ними відбувається певний розподіл організаційно-управлінської праці та відповідальності.

Принципи взаємодії громадянського суспільства і держави

Принцип	Загальний вплив	Спеціальний вплив
Рівноправність	Держава і ГС є рівноправними партнерами у вирішенні проблем.	Держава не повинна підкоряти ГС своїм інтересам.
Партнерське співробітництво	Держава і ГС співпрацюють на основі взаємоповаги та взаємодопомоги.	Держава повинна сприяти розвитку ГС.
Захист прав і свобод людини	Держава і ГС повинні захищати права і свободи людини	Держава повинна забезпечувати свободу діяльності ГС
Прозорість і підзвітність	Держава і ГС повинні бути прозорими і підзвітними один одному.	Держава повинна забезпечувати доступ ГС до інформації про свою діяльність.
Ефективність	Взаємодія держави і ГС повинна бути ефективною, тобто спрямованою на вирішення спільних проблем.	Держава і ГС повинні співпрацювати у розробці і реалізації ефективних рішень.
Науковість	Взаємодія держави і ГС повинна базуватися на наукових дослідженнях і прогнозах.	Держава і ГС повинні використовувати наукові методи для вирішення спільних проблем.
Правова упорядкованість	Взаємодія держави і ГС повинна регулюватися правом.	Держава і ГС повинні діяти в рамках чинного законодавства.
Законність	Взаємодія держави і ГС повинна відповідати законам.	Держава і ГС повинні уникати будь-яких дій, які є незаконними.
Гласність	Взаємодія держави і ГС повинна бути відкритою для громадськості.	Держава і ГС повинні інформувати громадськість про свою діяльність.
Планомірність	Взаємодія держави і ГС здійснюється на основі планів і програм.	Держава і ГС повинні розробляти плани і програми взаємодії.
Спільність інтересів	Держава і ГС повинні мати спільні інтереси у вирішенні певних проблем	Держава і ГС повинні співпрацювати в сферах, де їхні інтереси збігаються.
Безперервність	Взаємодія держави і ГС повинна бути безперервною	Держава і ГС повинні співпрацювати на постійній основі.
Головної ланки	Взаємодія спирається на найбільш ефективний і дієвий суб'єкт.	Держава і ГС повинні співпрацювати, використовуючи свої сильні сторони.
Координованості дій	Взаємодія повинні бути координованими, тобто узгодженими.	Держава і ГС повинні періодично погоджувати свої дії

Джерело: складено автором на основі [26;56;57; 64;98];

Громадянське суспільство як динамічна й відкрита система постійно відчуває вплив і тиск з боку державної влади. Рівень його автономності у значній мірі визначається тим, наскільки держава готова визнавати та «терпіти» самостійність недержавних акторів. Водночас держава не здатна повноцінно розвиватися без вільного функціонування громадянського суспільства, яке виконує роль стримування політичної влади, здійснює нагляд за її рішеннями та сигналізує про порушення прав і свобод. Коли громадянське суспільство є слабким, держава отримує стимул до розширення власних повноважень і фактичного «привласнення» суспільних функцій, що веде до перерозподілу ролей між державою та ГС. За таких умов держава, окрім своїх базових функцій, починає виконувати й те, що за логікою демократії має належати громадянам і їхнім об'єднанням, змушуючи громадський сектор відтворювати та легітимувати виключно державні рішення. Незалежність громадянського суспільства як правової структури проявляється насамперед у спроможності протидіяти державному свавіллю, відстоювати автономію суспільних ініціатив та захищати права людини. Загалом держава і суспільство існують у режимі безперервної, контроверсійної взаємодії та взаємовпливу, спрямованість яких істотно залежить від рівня зрілості громадянського суспільства та розвиненості його інститутів. Відкрита конфронтація інтересів держави й громадянського суспільства зазвичай свідчить про дисфункції державного управління та слабкість державного механізму. Оптимальною передумовою для компромісу є встановлення збалансованого поєднання приватних і публічних інтересів, що забезпечує пріоритет прав людини й запобігає домінуванню однієї зі сторін.

Підсумовуючи викладене, констатуємо: відповідно до окреслених принципів взаємодія громадянського суспільства і держави виявляється у кількох ключових напрямках.

1. Громадянське суспільство впливає на формування та функціонування державних інститутів, реалізуючи власні інтереси та ціннісні орієнтації. Воно може брати участь у виборах і підтримувати кандидатів, які поділяють позиції

відповідних соціальних груп; здійснювати лобіювання через партії, виборчі процедури, представницькі органи; ініціювати публічні кампанії та адвокаційні дії; а також критикувати діяльність органів влади у випадках, коли вона не відповідає суспільним очікуванням або суперечить принципам демократії.

2. Громадянське суспільство висуває до держави вимоги щодо захисту суспільних інтересів і базових прав, включаючи безпеку, життя і здоров'я громадян. Воно може виступати за дотримання прав людини (на життя, свободу, рівність), вимагати забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, житла та інших суспільних благ. Окремим виміром є екологічна складова: громадські ініціативи здатні домагатися від держави ефективних рішень у сфері охорони довкілля та раціонального використання ресурсів.

3. Громадянське суспільство використовує правові механізми, встановлені державою, і водночас наполягає на законності, оскільки саме право забезпечує інструментарій легального захисту. Громадяни та організації можуть звертатися до суду, якщо вважають, що їхні права порушено; ініціювати правові процедури, вимагати справедливого правозастосування, а також формувати запит на прозорість і підзвітність державних рішень.

4. Важливою умовою зрілості громадянського суспільства є наявність незалежних медіа та каналів публічної комунікації, здатних формувати суспільний дискурс, відображати настрої громадян і доносити їх до органів влади. Саме незалежні ЗМІ, а також сучасні інформаційні платформи виконують роль «соціального барометра», сприяють відкритості влади та підсилюють механізми громадського контролю.

У свою чергу роль держави у розвитку громадянського суспільства полягає в тому, що держава:

1. Створює правові й організаційні умови для становлення громадянського суспільства, гарантуючи права людини та свободу діяльності громадських організацій. Йдеться, зокрема, про свободу слова, свободу зібрань,

право на об'єднання, можливість участі у суспільно-політичному житті без дискримінації чи надмірного втручання.

2. Реалізує власні функції на основі законності та справедливості, забезпечуючи верховенство права, рівність перед законом, незалежність судової влади, доступність правового захисту та недопущення вибіркового застосування норм.

3. Сприяє інституційному діалогу між державою й громадянським суспільством, створюючи процедури консультацій, громадських обговорень, участі ОГС у виробленні політики, дорадчих органів, а також механізми врахування пропозицій громадськості під час ухвалення управлінських рішень.

4. Організовує публічний простір і забезпечує умови для розвитку громадянської активності, залишаючись відносно самостійною щодо громадянського сектору та реалізуючи солідарні публічні інтереси, які стосуються всіх членів суспільства. У такому розумінні держава має виконувати функцію «арбітра», а не монополіста суспільних процесів.

5. Виступає інструментом соціального компромісу, зменшуючи соціальну напругу й пом'якшуючи суперечності між різними соціальними групами через політику узгодження інтересів, соціальний діалог і справедливий розподіл ресурсів.

Досвід взаємин між державними та громадянськими інститутами - як історично, так і в сучасних умовах - засвідчує наявність постійної напруги між ними. Влада, яка усвідомлює значення громадянського суспільства, повинна бути готовою не лише до партнерства, а й до того, що громадянський сектор може виконувати опозиційну функцію, ставити незручні питання, ініціювати публічну критику та інколи створювати «критичні ситуації» для управлінських структур і бюрократії. Саме ця здатність до критичного контролю є однією з ознак демократичної зрілості.

Отже, взаємодія громадянського суспільства і держави є необхідною передумовою розвитку демократичного ладу. Вона має здійснюватися з

дотриманням принципів партнерства, законності, прозорості та взаємної відповідальності, враховуючи інтереси різних соціальних груп і забезпечуючи належну якість державного управління. Для досягнення очікуваних результатів у процесі взаємодії слід застосовувати адекватні механізми й інструменти, які забезпечують прогнозованість, підзвітність і результативність спільних дій.

Висновки до розділу 1

По-перше, аналіз підходів до визначення сутності та структури громадянського суспільства показує, що це багатовимірне явище, яке поєднує недержавні відносини й різні форми самоорганізації громадян. Воно виступає не лише простором автономної суспільної активності, а й важливим чинником демократичного розвитку через участь у виробленні рішень, громадський контроль і захист прав людини.

Наголошено, що результативність громадянського суспільства визначається рівнем його інституціоналізації та якістю нормативно-правового й організаційного забезпечення. Наявні бар'єри (недовіра до демократичних інститутів, слабкий судовий захист, соціально-економічні обмеження, низька політична культура) підсилюють потребу в зміцненні спроможності ОГС, розвитку партнерства «держава - суспільство» та удосконаленні механізмів участі й контролю.

По-друге - аналіз моделей взаємодії громадянського суспільства і держави засвідчує, що їх розмежування є переважно теоретичним, тоді як у практиці вони перебувають у стані постійного взаємопроникнення та взаємовпливу. Тип політичного режиму, рівень правової культури, інституційна спроможність і ціннісна однорідність соціальних груп істотно визначають характер цих відносин - від конфронтації та контролю до партнерства і консенсусу. При цьому найбільш конструктивною вважається консенсусна/партнерська модель, однак її дієвість можлива лише за наявності спільних базових цінностей, довіри та стабільних

правил взаємодії, що забезпечують баланс приватних і публічних інтересів та пріоритет прав людини.

Водночас систематизація принципів взаємодії (законність, рівноправність, прозорість, плановість, спільність інтересів, координованість, безперервність тощо) дає підстави стверджувати, що ефективна взаємодія є двостороннім процесом розподілу відповідальності й управлінських функцій. Громадянське суспільство впливає на формування політики через участь, моніторинг, правовий захист і комунікацію, тоді як держава має гарантувати права, забезпечувати верховенство права, створювати механізми діалогу та виступати інструментом соціального компромісу. Саме узгоджене поєднання цих ролей і принципів формує інституційну стійкість демократії, підвищує результативність державного управління та зміцнює довіру громадян до влади.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО

2.1. Сучасні механізми взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства

Сьогодні в науковій літературі [6; 30; 32; 35;129] окреслюється комплекс базових механізмів (правовий, організаційний, фінансовий, інформаційний, моніторинговий, аналітичний, контрольний тощо), які застосовуються у державному управлінні практично в усіх сферах суспільного життя. Вони формують «каркас» взаємодії між владою та суспільством, задають загальні правила й процедури, через які відбувається узгодження інтересів, прийняття рішень, виконання управлінських функцій та оцінка результатів. Водночас важливо підкреслити, що ці механізми не є статичними: у різних країнах і в різні історичні періоди вони набувають відмінних форм залежно від типу політичного режиму, рівня демократичної культури, правового середовища та інституційної спроможності держави й громадянського сектору. Саме тому аналіз їхнього змісту і практик реалізації є необхідним для розуміння того, як забезпечується підзвітність влади, захист прав людини та участь громадян у публічному управлінні.

Разом із тим, дослідження конкретних управлінських проблем дає змогу науковцям виокремлювати спеціальні механізми, які найбільш релевантні певній сфері та відображають її особливості. Зокрема, залежно від предметної області можуть домінувати різні інструменти: у соціальній політиці - механізми адресної підтримки та партнерства, у сфері безпеки - механізми координації та контролю, у публічних фінансах - інструменти прозорості, аудиту й запобігання зловживанням. У цьому контексті важливо не обмежуватися переліком загальних інструментів, а враховувати специфіку взаємодії громадянського суспільства і

держави саме в тій площині, яку досліджує магістерська робота. Адже ефективність взаємодії визначається не лише наявністю інструментів, а й тим, наскільки вони узгоджені між собою, інституційно закріплені, забезпечені ресурсами та підтримані суспільною довірою.

Наступник кроком дослідження доцільно розглянути як універсальні, так і спеціалізовані механізми взаємодії громадянського суспільства та держави, оскільки саме їх збалансоване застосування сприяє стійкості демократичних інститутів, підвищує результативність управління та формує передумови для зростання довіри громадян до органів влади. Базові механізми виконують системоутворюючу функцію: вони забезпечують правові рамки, організаційні канали комунікації, фінансову основу діяльності та інструменти контролю. Спеціалізовані механізми, своєю чергою, «налаштовують» взаємодію під конкретні цілі: наприклад, підвищення участі, посилення спроможності ОГС, розвиток публічних консультацій, запровадження сервісних стандартів або цифрових рішень.

З огляду на це вважаємо обґрунтованим розширити перелік базових механізмів, доповнивши його соціально-економічним, комунікативним і просвітницьким, а також окремо виділивши інституційний та інноваційний механізми, без яких взаємодія набуває фрагментарного характеру і втрачає результативність (рис. 1). Соціально-економічний механізм пов'язаний із ресурсним забезпеченням, зменшенням соціальної напруги, створенням умов для соціальної мобільності та підтримкою груп, які потребують захисту. Комунікативний механізм, у свою чергу, охоплює публічні консультації, діалогові майданчики, громадські слухання, електронні петиції, механізми участі та інформування, що дозволяють переводити конфлікти інтересів у площину переговорів і процедурного узгодження *toggle*. Просвітницький механізм забезпечує формування громадянських компетентностей, правової культури, знань про інструменти участі та відповідальність, без чого громадська активність часто набуває ситуативного характеру.

Рис.1. Механізми взаємодії громадянського суспільства та держави

Окремого акценту потребують інституційний та інноваційний механізми. Інституційний механізм передбачає закріплення сталих форм взаємодії - від дорадчих органів, робочих груп і громадських рад до процедур співучасті у розробці політики, співфінансування проектів та спільної реалізації програм. Він створює «правила гри», забезпечує передбачуваність і безперервність партнерства, визначає відповідальність сторін і мінімізує ризики підміни взаємодії формальністю. Інноваційний механізм пов'язаний із впровадженням нових підходів і технологій - цифрових сервісів, відкритих даних, інструментів е-демократії, сучасних методів оцінювання політик і соціальних інновацій. Його значення зростає в умовах швидких суспільних змін, коли традиційні управлінські інструменти виявляються недостатньо гнучкими або повільними.

Загалом зазначені механізми взаємодії громадянського суспільства та держави дозволяють не лише підтримувати стале функціонування демократичних інститутів, а й забезпечувати ефективність управлінських рішень у довгостроковій перспективі. Вони сприяють підвищенню якості державних послуг, прозорості публічної політики, розвитку підзвітності та формуванню довіри до органів влади. Водночас важливо враховувати, що кожен із механізмів має власну логіку дії, набір інструментів, ресурсні потреби й ризики викривлення: наприклад, фінансові механізми можуть породжувати залежність, комунікативні - формалізм, контрольні - конфліктність, а інноваційні - нерівність доступу через цифровий розрив. Тому їх застосування потребує узгодженості, поетапності та опори на принципи законності, прозорості, паритетності й відповідальності.

Саме з цих причин доцільно зупинитися детальніше на характеристиках кожного механізму, розкривши їх зміст, інструменти реалізації, можливості та обмеження, а також визначивши, які з них є найбільш ефективними для забезпечення конструктивної взаємодії між владою і суспільством у сучасних умовах.

Правовий механізм є базовою основою регулювання відносин між державою та громадянським суспільством, оскільки саме право фіксує «правила гри» для обох сторін і встановлює межі допустимого втручання держави у суспільну самоорганізацію. Він забезпечує юридичні гарантії участі громадян у виробленні й реалізації публічної політики, а також створює умови для контролю за діяльністю органів влади.

До складу правового механізму належать Конституція, закони та підзаконні нормативні акти, що визначають права і свободи людини, порядок створення та діяльності об'єднань громадян, механізми доступу до публічної інформації, процедури публічних консультацій, звернень громадян, оскарження рішень влади тощо. Важливою складовою цього механізму є також правозастосовна практика: ефективність норм залежить від незалежності судової

системи, якості адміністративного судочинства, доступності безоплатної правової допомоги, а також дієвості механізмів відповідальності посадових осіб за порушення прав громадян [6]. Таким чином, правовий механізм одночасно забезпечує легітимність державного управління та юридичну спроможність громадянського суспільства захищати свої інтереси у правовому полі.

Організаційний механізм охоплює сукупність структур, процедур і форматів, які забезпечують практичну взаємодію держави та громадянського суспільства і перетворюють загальні права на реальні можливості участі. Йдеться про існування органів і майданчиків комунікації, де представники громадськості можуть долучатися до обговорення, підготовки рішень та контролю їх виконання. Прикладами таких організаційних форм є громадські ради при органах виконавчої влади, дорадчі комітети, робочі групи, наглядові ради, тимчасові консультативні органи, координаційні платформи за участю ОГС, а також механізми залучення громадян на місцевому рівні (громадські слухання, загальні збори, консультації з громадськістю)[102].

Організаційний механізм важливий тим, що забезпечує інклюзивність управлінських процесів, сприяє врахуванню інтересів різних соціальних груп та зменшує ризики відчуження громадян від влади. Разом із тим, його дієвість значною мірою залежить від реальних повноважень цих структур, прозорості формування їх складу, регулярності засідань, доступу до інформації та готовності органів влади враховувати напрацьовані пропозиції.

Моніторинговий механізм передбачає системне спостереження за діяльністю державних органів з метою забезпечення відкритості, доброчесності та відповідності управлінських рішень законодавству і суспільним інтересам. Його ключова функція - своєчасно виявляти проблеми, ризики та порушення, а також створювати підстави для реагування з боку держави, громадянського сектору або незалежних контролюючих інституцій. Інструментами моніторингу можуть бути громадський аудит, незалежні розслідування, антикорупційний моніторинг, аналіз бюджетних витрат, спостереження за державними

закупівлями, оцінка якості публічних послуг, моніторинг виконання програм і стратегій, а також спостереження за виборчими процесами. Важливим елементом цього механізму є публічність результатів: оприлюднення звітів, індексів, рейтингів, аналітичних довідок та рекомендацій, що підсилює підзвітність влади. Моніторинг дозволяє громадянам і ОГС не лише фіксувати порушення, а й пропонувати корекційні заходи, стимулюючи владу до підвищення управлінської якості та запобігання зловживанням.

Аналітичний механізм спрямований на збирання, систематизацію та інтерпретацію інформації про діяльність органів влади, суспільні потреби, тенденції та наслідки управлінських рішень. Його мета - забезпечити ухвалення обґрунтованих рішень, заснованих на даних, а не лише на політичній доцільності чи ситуативних інтересах. Аналітичний механізм реалізується через діяльність аналітичних центрів, дослідницьких інститутів, університетів, експертних груп, профільних ОГС, які проводять дослідження, готують прогнози, оцінюють ризики, формують альтернативи та розробляють рекомендації для влади. До його інструментів належать policy papers, аналітичні записки, соціологічні опитування, експертні оцінки, моделювання сценаріїв, аналіз стейкхолдерів, оцінка ефективності політик і програм [30]. У результаті аналітичний механізм підсилює якість управління, сприяє формуванню довгострокових рішень і забезпечує конструктивність суспільного діалогу, оскільки переводить дискусію з рівня емоцій у площину аргументів і доказів.

Контрольний механізм охоплює систему перевірок, процедур і заходів, спрямованих на забезпечення дотримання законів, стандартів та правил у діяльності державних органів, а також на притягнення до відповідальності у разі порушень. Він включає як державний контроль (внутрішній та зовнішній), так і інструменти громадського контролю. Серед державних інституцій контролю традиційно називають органи фінансового контролю, аудиту, антикорупційні структури, дисциплінарні комісії, інспекційні служби тощо; важливу роль відіграють також парламентський контроль і контроль із боку місцевих

представницьких органів. Громадський контроль реалізується через звернення, запити, скарги, публічні кампанії, спостереження, участь у відкритих засіданнях, подання альтернативних звітів та ініціювання перевірок. Дієвість контрольного механізму залежить від незалежності контролюючих органів, прозорості процедур, наявності санкцій і реальної неминучості відповідальності [35]. У комплексі він виконує превентивну функцію - зменшує ризики зловживань, корупції та управлінських помилок.

Інформаційний механізм забезпечує доступ громадян до даних про діяльність органів влади, їхні рішення, плани, бюджети, результати та показники ефективності. Він є передумовою для участі, контролю та формування довіри, оскільки без інформації громадяни не можуть якісно оцінити дії влади або впливати на політику. Інформаційний механізм включає оприлюднення нормативних актів і проєктів рішень, публікацію звітів і статистики, ведення офіційних вебресурсів, доступ до публічної інформації за запитом, розвиток відкритих даних, проведення інформаційних кампаній та комунікацію щодо реформ [32]. Особливого значення набуває якість інформації: вона має бути достовірною, повною, своєчасною та зрозумілою для громадян. Важливо також, щоб інформаційний механізм не перетворювався на односторонню «подачу повідомлень», а забезпечував можливості для зворотного зв'язку та роз'яснення позиції влади у відповідь на запит суспільства.

Фінансовий механізм стосується ресурсного забезпечення взаємодії держави й громадянського суспільства та підтримки суспільно корисних ініціатив. Він може включати державне фінансування програм, гранти для громадських організацій, конкурсні механізми підтримки проєктів, співфінансування соціальних ініціатив, партнерські програми з бізнесом, а також підтримку благодійних і волонтерських практик. Важливими складовими фінансового механізму є прозорість розподілу коштів, конкурентність процедур, запобігання конфлікту інтересів, звітність і аудит використання ресурсів. З одного боку, фінансова підтримка дозволяє ОГС посилювати спроможність,

залучати експертів, реалізовувати проєкти та забезпечувати сталість діяльності. З іншого - існує ризик залежності громадського сектору від фінансування, формалізації активності або використання ресурсів як інструменту політичного впливу [32]. Тому ефективний фінансовий механізм має поєднувати підтримку ініціатив із жорсткими вимогами до підзвітності та доброчесності.

Соціально-економічний механізм орієнтований на створення умов для сталого розвитку, що безпосередньо впливає на здатність громадян до участі й самоорганізації. Він передбачає спільні дії держави та громадянського сектору у вирішенні соціальних проблем, підвищенні добробуту, розвитку зайнятості, підтримці підприємництва та зменшенні нерівності. До інструментів цього механізму належать програми соціальної підтримки, розвиток місцевої інфраструктури, політика зайнятості, стимулювання малого та середнього бізнесу, інклюзивні програми, подолання бідності, підтримка вразливих груп і розвиток соціального підприємництва. Соціально-економічний механізм важливий тим, що без мінімальних стандартів добробуту та соціальної безпеки участь громадян у публічних процесах часто зводиться до ситуативних реакцій, а не до системної співпраці [32]. Водночас він формує реальне підґрунтя для солідарності, знижує напруженість у суспільстві й створює середовище, у якому демократія стає не лише формальною, а й дієвою.

Комунікативний механізм забезпечує двосторонній зв'язок між громадянами (їх об'єднаннями) та державою, створюючи умови для діалогу, узгодження позицій і попередження конфліктів. Він охоплює як традиційні форми комунікації (прийоми громадян, громадські слухання, консультації, звернення, зустрічі), так і сучасні цифрові інструменти (електронні петиції, онлайн-консультації, платформи участі, «гарячі лінії», чат-боти, електронні кабінети, опитування). Комунікативний механізм важливий не лише для інформування, а й для реального врахування позиції громадськості в управлінні [102]. Його ефективність визначається регулярністю комунікації, доступністю каналів для різних груп населення, відкритістю влади до критики, якістю

модерації діалогу та наявністю зворотного зв'язку у вигляді пояснень, рішень або змін у політиці.

Просвітницький механізм спрямований на формування громадянських компетентностей, підвищення правової культури та усвідомлення громадянами власних прав, обов'язків і можливостей участі в державному управлінні. Він включає інформаційно-освітні кампанії, тренінги, семінари, шкільні та університетські програми, громадянську освіту, правові консультації, розвиток медіаграмотності та навичок критичного мислення. Просвітницька діяльність може здійснюватися як державними інституціями, так і громадськими організаціями, а найбільш ефективною є у форматі партнерства. Важливість цього механізму полягає в тому, що без знань і навичок участі громадяни часто не використовують надані інструменти або роблять це неефективно, що знижує якість демократичних процесів. Просвітницький механізм підсилює культуру відповідальності, сприяє зростанню довіри та формує довгострокову основу для конструктивної взаємодії «держава - суспільство».

Таким чином, кожен із зазначених механізмів має самостійне значення, однак найбільший ефект вони дають у комплексі, взаємодоповнюючи один одного. Правові гарантії без організаційних форм участі залишаються декларативними, інформаційна відкритість без аналітики і моніторингу - формальною, фінансова підтримка без контролю - ризикованою, а комунікація без просвіти - поверховою. Саме тому подальший аналіз доцільно зосередити на тому, як ці механізми можуть бути інтегровані в єдину систему взаємодії держави та громадянського суспільства, які інструменти є найбільш дієвими в сучасних умовах і які ризики потребують окремого управлінського реагування.

Загалом окреслені вище механізми взаємодії громадянського суспільства та держави функціонують не ізольовано, а як взаємопов'язана система інструментів і процедур, що у сукупності забезпечує стабільність демократичного устрою та підтримує сталий розвиток країни. Їх комплексне застосування створює умови для прозорого й відповідального управління,

розширює можливості участі громадян у виробленні та реалізації публічної політики, а також сприяє зміцненню соціально-економічного добробуту. Важливо, що кожен механізм «підсилює» інший: правові гарантії набувають практичного змісту через організаційні форми участі, інформаційна відкритість стає дієвою завдяки аналітиці й моніторингу, фінансова підтримка потребує контролю та підзвітності, а комунікація і просвіта забезпечують залучення громадян і формування культури відповідальної участі. Саме тому результативність взаємодії держави й громадянського суспільства залежить від збалансованості механізмів та їх здатності працювати як єдина узгоджена система, а не як набір розрізнених заходів.

Окрім базових механізмів, у складі специфічних механізмів, які, на наш погляд, мають особливе значення для сучасної моделі державного управління, доцільно окремо виокремити **інституційний** та **інноваційний** механізми. Їхня роль полягає в тому, що вони формують сучасний «каркас» співпраці - структурований, зрозумілий і орієнтований на результат. Інституційний механізм забезпечує сталість і передбачуваність взаємодії через закріплення правил, процедур і відповідальних суб'єктів, тоді як інноваційний механізм підвищує гнучкість і адаптивність системи за рахунок технологій, даних і нових підходів до залучення громадян. У комплексі ці механізми спрямовані на зміцнення демократичних принципів, інноваційного розвитку та суспільної стійкості, а також відіграють ключову роль у формуванні прозорої, інклюзивної та підзвітної моделі державного управління.

Інституційний механізм спрямований на створення і підтримку системи формальних структур, процедур і правил, що регламентують взаємодію громадянського суспільства з державою. Його призначення - перетворити участь громадськості з разових ініціатив на стабільний, регулярний і передбачуваний процес, який має чіткі «входи» (запити, пропозиції, консультації) і «виходи» (рішення, зміни, звітування). Інституційний механізм виконує роль організаційної основи співпраці, забезпечуючи її системність та спадкоємність

незалежно від зміни політичних циклів чи кадрових ротацій. Основними характеристиками цього механізму є:

1. Наявність структур взаємодії. Йдеться про створення постійних і тимчасових органів (громадських рад, дорадчих комітетів, робочих груп, експертних платформ), до складу яких входять представники громадськості з правом участі в підготовці рішень, обговоренні проєктів нормативних актів, оцінюванні політик і нагляді за реалізацією програм. Важливим є також забезпечення прозорих процедур формування таких органів, недопущення формалізації їх діяльності та надання їм реальних можливостей впливу.

2. Нормативна база. Інституційний механізм спирається на законодавчі та підзаконні акти, які визначають права й обов'язки державних органів і громадських структур, встановлюють процедури консультацій, участі, доступу до інформації, громадської експертизи, а також формати державно-громадського партнерства. До цього блоку належить і регламентація діяльності консультативно-дорадчих органів, механізмів фінансування суспільно корисних ініціатив та інструментів підзвітності.

3. Інституційна підтримка громадських ініціатив. Держава може надавати громадянському сектору консультаційну, інформаційну, методичну й матеріальну підтримку, створювати умови для розвитку інфраструктури громадської активності (центри підтримки ОГС, ресурсні хаби, платформи консультацій, інкубатори проєктів). Важливо, щоб така підтримка здійснювалася на прозорих, конкурентних засадах і не перетворювалася на механізм залежності або політичного впливу на громадські організації.

4. Механізми підзвітності та контролю. Інституційний механізм включає встановлення процедур звітування органів влади перед громадськістю, оцінювання виконання програм, проведення аудиту та публічного обговорення результатів. Саме підзвітність переводить взаємодію з рівня «комунікації» на рівень реальної відповідальності за рішення і їх наслідки, дозволяючи

громадянському суспільству системно контролювати виконання владою своїх зобов'язань.

Інноваційний механізм охоплює впровадження нових технологій, методів і управлінських підходів, спрямованих на модернізацію процесів державного управління та розширення участі громадян у публічних справах. Його зміст полягає у тому, щоб підвищити швидкість і якість комунікації, забезпечити доступність державних сервісів, створити інструменти участі незалежно від місця проживання та посилити управлінські рішення за рахунок даних і прогнозування. Інноваційний механізм також знижує бар'єри входу для громадян і ОГС, роблячи взаємодію більш масштабною, регулярною і технологічно підтриманою. Основні характеристики цього механізму такі:

1. **Цифровізація комунікацій.** Використання інтернет-платформ, мобільних додатків, соціальних мереж і сервісів е-урядування відкриває громадянам додаткові можливості для участі: подання звернень, петицій, участі в консультаціях, електронних опитуваннях, голосуваннях за місцеві ініціативи тощо. Важливо, що цифровізація дозволяє залучати ширші аудиторії та робить взаємодію менш залежною від фізичної присутності.

2. **Електронні сервіси зворотного зв'язку.** Розвиток онлайн-каналів комунікації (електронні приймальні, платформи пропозицій, сервіси скарг, чат-боти) дає змогу громадянам оперативно повідомляти про проблеми, висловлювати позицію та отримувати відповідь. Для держави це створює можливість швидкого збирання сигналів від суспільства та корекції управлінських рішень відповідно до потреб громад.

3. **Інноваційні методи аналітики та прогнозування.** Використання великих даних (Big Data), елементів штучного інтелекту та сучасних аналітичних інструментів підсилює здатність держави й громадянського сектору оцінювати ефективність програм, відстежувати суспільні настрої, прогнозувати наслідки політик, своєчасно виявляти ризики та формувати корекційні рішення на основі

доказів. Це переводить управління з «реактивного» у більш «проактивний» формат.

4. Підтримка інноваційних громадських проєктів. Державні програми, гранти, акселератори, партнерські конкурси можуть стимулювати розвиток інноваційних ініціатив і стартапів у соціальній сфері, освіті, охороні здоров'я, екології, безпеці громад тощо. Такі проєкти не лише вирішують конкретні проблеми, а й підвищують спроможність громадянського суспільства пропонувати нові рішення та масштабувати успішні практики.

5. Платформи відкритих даних. Надання доступу до публічних даних підвищує прозорість державної діяльності, створює умови для незалежних досліджень, громадського моніторингу та розробки сервісів у громадському секторі. Відкриті дані дозволяють робити управління «видимим» для суспільства й формують інфраструктуру довіри, коли рішення можна перевіряти, аналізувати та обґрунтовувати.

Інституційний та інноваційний механізми є взаємодоповнюючими. Перший забезпечує стабільність, передбачуваність і правову підтримку співпраці, задає структуру та відповідальних суб'єктів, формує процедури участі й підзвітності. Другий, натомість, надає взаємодії динамічності, гнучкості та сучасних інструментів, допомагає масштабувати участь і підвищує якість управлінських рішень через цифрові сервіси та дані. Разом вони створюють умови для більш широкого залучення громадян до процесів управління, підвищують ефективність і прозорість державної діяльності, сприяють розвитку соціальних інновацій і забезпечують стійкість суспільних трансформацій.

Таким чином, впровадження сучасних моделей, принципів і механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави на тлі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і цифровізації суспільства набуває особливої актуальності. Цифрові інструменти не лише розширюють технічні можливості комунікації, а й змінюють саму природу взаємодії, роблячи її більш прозорою, доступною та інтерактивною. Завдяки ІКТ громадські організації отримують

можливість швидше й точніше доносити позиції до влади, об'єднувати прихильників, проводити адвокаційні кампанії та здійснювати моніторинг публічної політики, тоді як громадяни - активніше долучатися до консультацій, ініціювати зміни та впливати на порядок денний. Цифрові платформи забезпечують інструменти для онлайн-петицій, громадських обговорень, електронного збору підписів, краудфандингу на соціальні проекти й поширення інформації, що підсилює горизонтальні зв'язки у суспільстві.

Для держави цифровізація створює умови швидшого й якіснішого інформування населення, залучення громадян до вироблення політики, розвитку електронних сервісів і посилення прозорості діяльності. Окрім цього, цифрові канали допомагають державним органам отримувати зворотний зв'язок у режимі близькому до реального часу, виявляти проблеми на ранніх етапах і оперативно коригувати управлінські рішення. У підсумку це підвищує довіру громадян до державних інститутів, сприяє розвитку демократії та створює додаткові можливості для вирішення соціальних проблем. Водночас ефективність цифрових інструментів залежить від інституційного закріплення процедур взаємодії, захисту даних, доступності сервісів для різних груп населення та готовності влади перетворювати онлайн-активність на реальні управлінські рішення. Саме тому подальший аналіз має зосереджуватися на тому, як інституційні та інноваційні механізми можуть бути інтегровані в цілісну модель взаємодії держави і громадянського суспільства, забезпечуючи її результативність у сучасних умовах.

2.2. Тенденції у змінах організаційно-правового забезпечення взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства в умовах війни

Сьогодні розвиток громадянського суспільства в Україні відбувається в умовах багаторівневих викликів, що актуалізує потребу вдосконалення

інституційного забезпечення взаємодії держави й громадянського сектору, зокрема через належне нормативне врегулювання діяльності неурядових організацій. При цьому ключовим орієнтиром такого регулювання має бути не посилення контролю, а формування сприятливих «правил гри» на засадах невтручання, дерегуляції та підтримки самоорганізації. Важливо також максимально залучати потенціал організацій громадянського суспільства (далі - ОГС) до підготовки, реалізації та оцінювання державних рішень, перетворюючи їх на повноцінних учасників публічного управління. Відповідно, дослідження державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, насамперед у площині її інституційного забезпечення, передбачає виокремлення проблемних аспектів, що потребують пошуку дієвих і збалансованих шляхів розв'язання.

У соціологічній літературі поняття «інституціоналізація» трактують як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому розумінні йдеться про процес формування соціального інституту: перехід від спонтанних, ситуативних або експериментальних моделей поведінки до передбачуваних і відтворюваних практик, що «очікуються» у суспільстві та регулюються через закріплення норм, правил, статусів і ролей. Такі елементи впорядковуються в цілісну систему, здатну працювати на задоволення конкретної суспільної потреби. У широкому трактуванні інституціоналізація розуміється як надання соціальним зв'язкам формалізованого, стандартизованого й нормативно визначеного характеру; як сукупність способів регуляції людської діяльності, що забезпечують організованість, впорядкованість і нормативність суспільного життя та підвищують його результативність [33].

З огляду на це реформування публічного управління не може бути виключною «справою держави»: воно потребує широкого залучення громадян, зокрема до визначення цілей і пріоритетів реформ, а також розвитку стійкого партнерства між державним і недержавним секторами [65]. Формування результативної взаємодії між ОГС та державними інституціями безпосередньо

пов'язане з якісними трансформаціями моделі державного управління в Україні, серед яких - децентралізація, відмова від неефективних адміністративно-командних практик, послаблення суто регулятивних підходів та інші зміни, що сприяють відкритості й підзвітності влади [106]. Як наголошує Ю. Шайгородський, громадянське суспільство в Україні, попри складність становлення, продовжує розвиватися та набувати нових змістовних характеристик; водночас подальше формування громадянської політичної культури, оновлення ціннісної системи, вироблення смислів і мотивів практичної діяльності є неможливим без участі держави [113].

У працях вітчизняних дослідників новітню еволюцію громадських організацій в Україні часто поділяють на два етапи. Перший (1991-2003 рр.) пов'язують зі становленням національного законодавства про громадські організації (зокрема ухваленням Закону України «Про об'єднання громадян» та інших актів) і конституційним закріпленням права на об'єднання (ст. 36 Конституції України). Другий етап розпочинають із набуттям чинності Цивільним кодексом України (1 січня 2004 р.), який відніс громадські організації до невідповідних товариств та зумовив їх подальший якісний розвиток, що триває донині й значною мірою пов'язаний із реформуванням законодавства у сфері створення та діяльності громадських організацій відповідно до європейських стандартів [56]. Водночас, на думку авторів видання «Законодавчий вимір реформи децентралізації. Короткий огляд законопроектів та основних нормативно-правових актів», процес децентралізаційних змін охоплює шість фаз [27].

Спираючись на аналіз наукових публікацій, законодавчих актів та офіційних документів виокремлено етапи становлення співпраці між владою та громадянським суспільством в Україні у 1991-2024 рр.:

Перший етап (1991-1996) - етап закладання основ (становлення). Його змістом стало формування первинних інститутів громадянського суспільства та пошук моделей взаємодії з владою. Водночас нестача цілісної правової бази й

практичного досвіду ускладнювали вибудову ефективної співпраці. У цей період були ухвалені важливі нормативні акти: 1991 р. - Закон «Про об'єднання громадян», який визначив правовий статус громадських організацій; конституційні гарантії (зокрема ст. 38, 39, 40, 54 щодо участі в управлінні, свободи зібрань, доступу до інформації тощо); 1996 р. - Закон України «Про інформацію» [237], що закріпив право громадян на доступ до інформації.

Другий етап (1996-2004) - розширення та інституціоналізація. У цей період з'являються перші системні спроби вибудувати сталі формати взаємодії між владою та громадянським сектором. Застосовуються два підходи: новаторський (пошук власних, адаптованих до українських умов моделей) і системний (вивчення та запозичення практик держав із напрацьованим досвідом взаємодії держави та громадян). Результатом стало ухвалення перших спеціалізованих норм, що регламентували співпрацю, а також помітне зростання активності громадських організацій у процесах ухвалення рішень і здійсненні контролю за діяльністю влади.

Третій етап (2004-2014) - апробація та вдосконалення. Помаранчева революція 2004-2005 рр. стала важливою віхою становлення громадянського суспільства, зокрема через накопичення соціального капіталу, розвиток горизонтальних неформальних мереж, практик солідарності й мобілізації [106]. На цьому етапі відбувається розширення й урізноманітнення форм співпраці: запроваджуються (та перевіряються на практиці) механізми публічних консультацій, експертних оцінок, громадського контролю й інші інструменти взаємодії. Паралельно виявляються слабкі місця цих механізмів та окреслюються напрями їх корекції.

Четвертий етап (2014 - дотепер) - виклики та перспективи розвитку. Після Революції Гідності 2014 року, початку російської агресії проти України та підписання Угоди про асоціацію Україна-ЄС відбулося оновлення нормативної бази співпраці держави та громадянського суспільства. Ці зміни сприяли уніфікації й стандартизації принципів взаємодії, зробили їх чіткішими та більш

зрозумілими для учасників процесу. Водночас повномасштабна війна й пов'язані з нею обмеження та ризики ускладнюють повноцінну реалізацію задекларованих принципів партнерства.

Діяльність інститутів громадянського суспільства (далі - ІГС) регламентується значною кількістю нормативно-правових актів. Базові гарантії свободи об'єднання закріплено в низці міжнародних і національних документів: Загальній декларації прав людини [26], Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [45], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [58], Конвенції МОП «Про свободу асоціацій і захист права на організацію» [88], Конституції України [46] та національному законодавстві.

Упродовж 33 років громадянське суспільство в Україні демонструє позитивну динаміку, зокрема в частині зростання впливу на внутрішню та зовнішньополітичну повістку держави, спираючись на відносно розгалужене правове поле. Водночас варто підкреслити, що законодавство України не містить однозначного визначення терміна «організації громадянського суспільства» (ОГС), натомість оперує поняттям «інститути громадянського суспільства» (ІГС) [80]. Згідно з роз'ясненням Міністерства юстиції, до ІГС відносять громадські організації, професійні й творчі спілки, організації роботодавців, благодійні та релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні ЗМІ та інші невідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства [97].

Сприяння розвитку громадянського суспільства та його інститутів в Україні визначено одним із пріоритетів державної політики, що відображено у широкому колі нормативно-правових актів. Акти загального управління регулюють управлінські відносини в більшості сфер суспільного життя та функціонування держави; до них належать норми Конституції України та рішення Конституційного Суду, акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а в окремих випадках - відповідних міністерств і місцевих державних адміністрацій.

Акти галузевого управління стосуються конкретної сфери публічного адміністрування й охоплюють, зокрема, нормативні рішення профільних міністерств (наприклад, Міністерства оборони), інших центральних органів виконавчої влади та їхніх територіальних підрозділів, а також управлінські документи керівників галузевих служб місцевих державних адміністрацій. Їхня дія, як правило, поширюється на відповідні категорії суб'єктів, у тому числі на громадські об'єднання, що взаємодіють із державою в межах конкретної політики чи сектору.

Акти функціонального управління спрямовані на унормування правового статусу окремих категорій осіб або груп, які можуть бути залучені до діяльності громадянського суспільства, а також на визначення правил функціонування окремих видів громадських об'єднань. Огляд законодавчих актів наведено в Додатку В «Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність громадських об'єднань в Україні».

До підзаконних адміністративно-правових актів належать: укази Президента України, що мають переважно стимулювальний характер для органів виконавчої влади та спрямовані на заповнення прогалин національного законодавства у сфері реалізації конституційних прав громадян, постанови Кабінету Міністрів України, а також акти інших центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, що забезпечують реалізацію державної політики на відповідних рівнях. У підсумку діяльність інститутів громадянського суспільства (ІГС) підтримується не ізольовано, а через функціонування всіх гілок і рівнів влади, визначених Конституцією України, - Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України, системи органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також за участю юридичних і фізичних осіб.

У наукових підходах реформи зазвичай поділяють на **загальні** та **часткові**.

1. **Загальні реформи** - це спеціально організовані й законодавчо врегульовані рішення вищих органів влади, які охоплюють широкий спектр

суспільного розвитку, одночасно трансформують кілька сфер і передбачають зміни у різних видах політик (економічній, соціальній, освітній тощо).

2. **Часткові реформи** реалізуються за подібною логікою, однак у межах однієї сфери; при цьому їх вплив на інші процеси має переважно опосередкований характер [33]. З огляду на це доцільно стисло окреслити ключові реформаційні кроки, що визначали еволюцію системи забезпечення діяльності ІГС в Україні від початку незалежності.

На старті 1990-х років, одразу після відновлення державності, питання розвитку громадянського суспільства та інституціоналізації співпраці держави з його структурами не належали до першочергових пріоритетів уряду. На тлі масштабних економічних і соціальних змін вони сприймалися радше як другорядні, що підтверджується обмеженою кількістю управлінських рішень у цій сфері в першій половині 1990-х років. Показовим винятком став Закон України «Про інформацію» (від 02 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ), який закріпив право громадян на інформацію. Статті 5 і 6 визначили базові принципи інформаційних відносин і гарантії права на інформацію: відкритість і доступність даних та свободу їх обміну; повноту і точність; законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації [82]. У тодішньому контексті ухвалення цього закону сприймалося як суттєвий крок у напрямі прозорості державного управління. Водночас подальша практика засвідчила, що через прогалини й недоопрацьовані процедури він не формував достатньо дієвого механізму реалізації права на інформованість. З часом закон перестав відповідати актуальним потребам суспільно-політичного та громадського розвитку, мав помітні розбіжності з міжнародними, зокрема європейськими, стандартами доступу до офіційної інформації й не містив достатніх юридичних та організаційних гарантій такого доступу. У підсумку він дедалі більше не прискорював, а стримував реалізацію права на інформацію [98].

Через майже десятиліття, на початку 2011 року, Верховна Рада України ухвалила Закон «Про доступ до публічної інформації» [75] та нову редакцію

Закону України «Про інформацію». Це стало важливим етапом, оскільки незалежні дослідження попередніх років послідовно вказували: одним із чинників, що гальмували розвиток громадянського суспільства, була саме фактична обмеженість доступу до інформації [62]. У більш широкому сенсі такі зміни підсилювали інституційні умови для підзвітності влади та участі громадян у виробленні й оцінюванні рішень, що є особливо значущим у періоди суспільних трансформацій і підвищених ризиків для демократичних процедур.

Наприкінці 1990-х років тема розвитку громадянського суспільства хоч і не отримала системного відображення в урядових рішеннях, однак на законодавчому рівні було ухвалено Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [83], який визначив низку форм участі громадян у місцевому самоврядуванні та особливості їх застосування: місцеві референдуми (ст. 7), загальні збори громадян (ст. 8), місцеві ініціативи (ст. 9), громадські слухання (ст. 13), органи самоорганізації населення (ст. 14). Додатково ч. 3 ст. 52 передбачила обмежену можливість залучення інших громадян до роботи виконавчих комітетів місцевих рад, що розширювало інструментарій безпосередньої участі на локальному рівні.

Певним розвитком інформаційної складової взаємодії стала поява Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 року № 539/97-ВР [86]. Ним визначено порядок акредитації представників ЗМІ, зафіксовано обов'язок органів влади передбачати у бюджетах витрати на висвітлення своєї діяльності, а також окреслено завдання й правила роботи інформаційних служб та «відомчих» медіа. У 1998 році уряд, виконуючи розпорядження Президента, ухвалив постанову КМУ від 30 жовтня № 1715 щодо створення спеціалізованих підрозділів у структурі місцевих органів виконавчої влади [94]. Їхнім призначенням було налагодження взаємодії не лише з політичними партіями, а й з громадськими організаціями, що фактично стало одним із перших кроків до формування інституційного «каркасу» державної

політики сприяння розвитку громадянського суспільства. Хоча у 2013 році постанова втратила чинність, створені за нею структури після низки реорганізацій у різних формах продовжували функціонувати.

Серед нормативних актів, що впливали на участь громадян у публічних справах, слід згадати також Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV) [95]. Він заклав певні механізми участі та представництва інтересів у професійній сфері, а також пов'язаних напрямках діяльності (зокрема організацій роботодавців тощо). Водночас у практичній площині відповідні механізми участі часто залишалися недостатньо зрозумілими й потребували уточнення процедур та інструментів реалізації, аби не зводитися до формальних можливостей без реального впливу.

На початку 2000-х років увага уряду до розвитку громадянського суспільства поступово зростала, зокрема під впливом досвіду взаємодії з громадськими організаціями під час виборчих процесів та прагнення продемонструвати відкритість влади. Паралельно посилювалася роль експертно-аналітичних об'єднань, які активніше включалися у публічні дискусії та починали системніше просувати зміни до законодавства з метою розширення можливостей впливу на державну політику. Відображенням цієї тенденції стали програмні документи урядів того періоду. Так, в урядовій програмі «Реформи заради добробуту» (2000) розвиток громадянського суспільства визначався як пріоритет, із акцентом на врахуванні громадської думки у процесі підготовки та ухвалення управлінських рішень [95].

Суттєвим кроком у напрямі підвищення відкритості центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також формування передумов для сучасних практик прозорості та підзвітності став Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості діяльності органів державної влади» від 01 серпня 2002 року № 683 [74]. Поряд із цим законами України «Про органи самоорганізації населення» [85] та «Про всеукраїнський референдум» [73] було закріплено окремі форми участі громадян у публічному управлінні, що згодом

набули особливого значення в умовах децентралізації та посилення ролі громад. Важливим інструментом повсякденної взаємодії «держава - громадянин» виступає Закон України «Про звернення громадян» (від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР) [81], яким визначено конституційне право на звернення, види звернень, вимоги до їх оформлення та процедури реагування органів державної влади й місцевого самоврядування. Урядова програма «Відкритість, дієвість, результативність» (2003 р.) актуалізувала потребу в прозорості прийняття рішень, наголошуючи на залученні інститутів громадянського суспільства до підготовки управлінських рішень і аналізу результатів їх виконання [11]. У сучасних умовах (включно з викликами воєнного часу, необхідністю відновлення та євроінтеграційним порядком денним) ці підходи набувають додаткової ваги, оскільки відкритість управління та участь громадськості підсилюють суспільну стійкість і довіру.

2004 рік доцільно розглядати як рубіжний етап у розвитку інституційних механізмів взаємодії між урядом та громадянським суспільством. У програмі діяльності уряду «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» уперше були сформульовані конкретні завдання щодо співпраці з інститутами громадянського суспільства: створення організаційно-правових умов участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, а також удосконалення механізмів консультацій із громадськістю [70]. Сформована мережа відповідних підрозділів при органах влади стала практичною основою для запровадження перших системних інструментів участі (консультацій, громадських рад, громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади), що сьогодні розглядаються як «мінімальний стандарт» залучення за демократичної моделі управління. У жовтні 2004 року було прийнято Указ Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у ...» [76], який визначив для Кабінету Міністрів України та центральних і місцевих органів виконавчої влади практичні орієнтири: розширення участі громадян у державному управлінні як реалізацію конституційних прав; підвищення прозорості діяльності виконавчої влади;

врахування позиції громадськості під час підготовки й виконання рішень; підтримання сталого діалогу з соціальними групами; забезпечення умов для вільного висвітлення процесів у медіа; а також рекомендації органам місцевого самоврядування щодо додаткових заходів із залучення громадян і їх об'єднань до обговорення та вирішення питань місцевого значення [76]. В умовах цифровізації ці вимоги фактично трансформуються у потребу регулярних публічних консультацій, відкритих даних, зрозумілої комунікації та інституційно закріпленого зворотного зв'язку.

Того ж року Постановою КМУ від 15 жовтня 2004 р. № 1378 було затверджено Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики та Типове положення про громадську раду при центральному й місцевому органах виконавчої влади [22]. Документ зафіксував офіційне визначення громадської ради як консультативно-дорадчого органу, що утворюється при міністерстві, іншому ЦОВВ, Раді міністрів АРК, місцевій державній адміністрації з метою координації заходів щодо проведення консультацій з громадськістю під час формування й реалізації політики. Подальший розвиток інституту громадських рад і розширення їх практичних можливостей відбулися із прийняттям Постанови КМУ від 03.11.2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [78]. Вона розширила права громадських рад, зокрема передбачила подання пропозицій до проєктів нормативно-правових актів (розгляд яких є обов'язковим), а також посилила контрольну складову щодо діяльності органів влади. Постанова деталізувала порядок проведення консультацій, визначивши публічні формати (слухання, форуми, круглі столи, конференції, збори, зустрічі), та затвердила оновлене Типове положення про громадські ради [78]. Водночас відсутність чітких орієнтирів щодо чисельності інколи призводила до надмірного розширення складу (до 150 членів) [29], що ускладнювало оперативність і керованість роботи. Важливо, що до формування та діяльності громадських рад поступово долучалися різні ІГС - не лише

громадські організації (правозахисні, екологічні, молодіжні, сервісні, аналітичні центри), а й бізнес-асоціації, релігійні організації, профспілки, недержавні пенсійні фонди, що збільшувало репрезентативність, але водночас вимагало чіткіших правил балансування інтересів.

У травні 2019 року Уряд оновив підходи до формування громадських рад через зміни до Постанови № 996: запроваджено можливість онлайн-голосування при обранні складу, що підвищило процедурну прозорість і відповідало загальному тренду цифровізації участі; уточнено вимоги до кандидатів і організацій-делегаторів (зокрема подання мотиваційних листів із баченням діяльності), що мало посилити змістовну якість представництва. У контексті сучасних викликів (воєнні ризики, протидія дезінформації, потреба швидких управлінських рішень у сфері відновлення) ці інструменти важливі ще й тим, що дозволяють інституційно організувати зворотний зв'язок, зменшити конфліктність та підвищити легітимність політик.

Закріплення ролі громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку й принципу внутрішньої політики відображено в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [79], який формалізував зобов'язання держави щодо реформування правового середовища для інституційного розвитку громадянського суспільства відповідно до європейських стандартів і міжнародних договорів. У 2004-2014 рр. подальшому вдосконаленню правових засад активізації ІГС сприяли закони «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [71], «Про волонтерську діяльність» [72], а також кроки зі спрощення реєстраційних процедур, скасування територіальних статутів благодійних організацій, запровадження конкурсних механізмів державного фінансування громадських об'єднань. У 2007 р. уряд України спільно з ІГС уперше ухвалив документ про взаємодію, де було чітко визначено напрями державного забезпечення інструментів впливу громадських організацій на реалізацію публічної політики та на вдосконалення законодавства [92]. Паралельно запроваджено інструмент громадської експертизи діяльності органів

виконавчої влади та деталізовано процедури консультацій з громадськістю. Ухвалення Закону «Про доступ до публічної інформації» [75] і Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. стало важливим етапом зближення з європейськими підходами до регулювання НУО: документи створили рамки відкритості в розпорядженні публічними ресурсами, закріпили механізми реалізації права на доступ до інформації та спростили правові умови функціонування громадських об'єднань із орієнтацією на євростандарти й кращі практики.

Водночас бюрократизм у застосуванні значної частини законодавчих положень, формалізація консультацій і нерівномірність практик на місцях призводили до того, що громадськість не завжди сприймала ці кроки як справжню готовність влади до партнерства. Це особливо проявилось під час подій Євромайдану 2013-2014 рр., коли замість компромісу влада демонструвала конфліктну модель реагування, що вилилося і в законодавчі рішення. Показовим є закон від 16 січня 2014 року «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян», який не лише поглибив суспільно-політичну кризу, а й істотно звузив можливості реалізації конституційних прав і свобод (свободи слова, права на мирні зібрання та об'єднання, свободи пересування), а також поставив під сумнів дотримання принципу рівності громадян перед законом. У сучасному дискурсі ці уроки залишаються актуальними, адже демонструють: інституційні механізми взаємодії працюють лише тоді, коли підкріплені реальною політичною волею, правозастосовною практикою та відкритістю держави до відповідальної участі громадян навіть у періоди високих безпекових ризиків.

Майдан в Україні став унікальним суспільним феноменом, що вирізнявся винятковим рівнем самоорганізації та фактично підняв роль громадянського суспільства у політичному житті країни на якісно нову висоту. Принциповою рисою протесту було те, що він не формувався «згори» і не перебував під

управлінням жодної політичної партії, штабу чи персоналізованого лідера. Натомість Майдан проявився як горизонтальна ініціатива громадян - студентства, журналістської спільноти, митців, активістів і представників креативного класу, які самостійно вибудовували канали координації, механізми безпеки, комунікації та забезпечення життєдіяльності протестного простору. Така модель мобілізації засвідчила зростання громадянської зрілості й посилення суспільної волі до впливу на політичні рішення, а також продемонструвала здатність громадянського сектору діяти швидко, солідарно й автономно в критичних умовах.

Після завершення Революції Гідності одним із ключових пріоритетів у реалізації суспільного запиту стало підписання та подальше виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі - Угода), яку Європейський парламент синхронно з Верховною Радою України ратифікував 16 вересня 2014 р. Значущим виміром імплементації її положень стало розгортання практичної співпраці між інститутами громадянського суспільства України та структурами ЄС: залучення незалежних експертів і їх об'єднань до діяльності двосторонніх органів, створених для інституційного забезпечення дієвості Угоди, а також системне наближення національного законодавства до відповідних європейських стандартів. Важливо, що низка положень Угоди прямо передбачала участь організацій громадянського суспільства у визначених напрямках секторальної взаємодії, що посилює інституційну роль ОГС не лише у внутрішній політиці, а й у процесах європейської інтеграції [90].

Отже, сукупність президентських указів і урядових документів, ухвалених у різні періоди, послідовно акцентує на необхідності розбудови дієвої взаємодії між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства. У цих актах простежуються базові орієнтири партнерської моделі: взаємна зацікавленість у досягненні суспільно значущих результатів, демократизація управління державними справами, розширення участі громадян у публічному житті, а також пріоритетний захист прав і свобод людини і громадянина як

«спільна рамка» для дій обох сторін. У сучасних умовах ці принципи набувають додаткової актуальності, адже саме партнерство, прозорість та підзвітність створюють підґрунтя для суспільної довіри, без якої складно реалізовувати реформи, відновлення та євроінтеграційні зобов'язання.

Вагому роль у формуванні нормативного середовища діяльності громадських об'єднань відіграє Кабінет Міністрів України (далі - КМУ), який у межах своїх повноважень має забезпечувати організаційні умови функціонування ОГС, а також передбачати їх фінансування в обсягах і форматах, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік. До найбільш практично значущих рішень уряду, що впливають на взаємодію держави й громадянського сектору, належать, зокрема, постанови «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» та «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Ці документи не лише формалізують інструменти участі, а й задають процедурні рамки, завдяки яким взаємодія може виходити за межі ситуативних контактів і набувати регулярного, інституційно закріпленого характеру.

У 2012 р. на загальнодержавному та місцевому рівнях почали впроваджуватися нові інструменти підтримки співпраці з ОГС. З метою координації дій органів виконавчої влади та ключових громадських експертів КМУ створив Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства, яка стала одним із елементів упровадження підходів «відкритого уряду». Ініціатива «відкритого урядування» ґрунтується на чотирьох взаємопов'язаних принципах: прозорість, участь громадян, підзвітність, а також використання технологій та інновацій для посилення відкритості й контролю. Показово, що під час проведення електронних консультацій орган виконавчої влади зобов'язаний оприлюднювати на власному офіційному вебсайті та на урядовому ресурсі «Громадянське суспільство і влада» повідомлення про консультації, а також текст проєкту акта, винесеного на обговорення. Така

процедура підвищує рівень публічності та прогнозованості рішень, демонструє готовність влади до взаємодії, а громадянам і ОГС надає практичні можливості впливати на зміст управлінських рішень і відстоювати права та свободи правовими й процедурними методами.

З набуттям чинності з 01.01.2016 р. змін до Законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та «Про громадські об'єднання» реєстраційні процедури для громадських об'єднань були суттєво спрощені, а можливості адміністративного тиску - знижені. Практичним індикатором цих змін стало зростання кількості зареєстрованих громадських організацій (рис.2), що вказує на підвищення «доступності входу» в сектор і покращення інституційного середовища.

Джерело: Дані відкритих реєстрів (отримані через портал «Дія» та сервіс Opendatobot).

Рис.2. Динаміка кількості реєстрацій нових громадських та благодійних організацій за 2014-2014 рр. [24]

Водночас тенденція зростання зазнала корекції у 2014 р.: формальна кількість ОГС скоротилася до показників рівня 2009 р. На це вплинула сукупність

об'єктивних причин: втрата контролю над територіями Криму та частиною сходу України, що ускладнило точний облік кількісних і якісних параметрів громадського сектору; а також зміна методики обрахунку кількості суб'єктів за організаційно-правовими формами, запроваджена Держстатом у 2015 р. У підсумку статистична динаміка цього періоду відображає не лише реальні процеси в громадянському суспільстві, а й вплив воєнно-політичних та методологічних чинників на можливості коректної оцінки сектору.[15]

Починаючи з 2014 року помітно трансформуються як пріоритети, так і предметні напрями діяльності організацій громадянського суспільства. Серед новостворених і новозареєстрованих громадських організацій суттєво зростає частка тих, чия місія пов'язана з реагуванням на безпекові та гуманітарні наслідки війни: підтримка військовослужбовців, допомога учасникам бойових дій і ветеранам, реабілітаційні та соціально-правові програми, а також захист прав і задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб (далі - ВПО) та громадян, які постраждали від конфлікту й окупації. Паралельно масштабуються практики волонтерства, спрямовані на підтримку цивільного населення - насамперед ВПО, мешканців прифронтових територій, а також громад у зонах підвищеного ризику на підконтрольних Україні частинах Луганської та Донецької областей [13].

Вказані зміни відчутно позначилися на загальній конфігурації сектору: переорієнтація запитів суспільства зумовила корекцію структури ОГС, посилила роль «швидких» сервісних та кризових практик, вплинула на чисельність активних учасників, а також на форми й методи діяльності - від класичних адвокаційних кампаній до оперативної допомоги, логістики, координації ресурсів і взаємодії з державними інституціями в режимі підвищеної мобілізації.

У цей же період відбувається активне формування і стрімке посилення громадських ініціатив та мобілізаційних стратегій у сфері національної безпеки, що, своєю чергою, актуалізує нові механізми взаємодії між органами державної влади та недержавними структурами. Особливо виразно проявилися форми

самоорганізації, які поєднували громадянську активність із безпековими функціями, - передусім добровольчі та волонтерські рухи, що стали важливим елементом суспільної стійкості[15].

У різних регіонах України фіксувалися масові звернення до військових комісаріатів громадян, готових захищати державу зі зброєю в руках, що відобразило високий рівень мотивації та солідарності у відповідь на зовнішню агресію. При цьому мобілізаційні процеси охоплювали не лише вступ до лав Збройних Сил України, а й залучення до Національної гвардії України, підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення (які створювалися на базі обласних органів внутрішніх справ), а також до батальйонів територіальної оборони. У практичному вимірі це означало, що громадянське суспільство не лише посилило функції контролю та взаємодії з державою, а й частково перебрало на себе низку завдань оперативного реагування, матеріально-технічного забезпечення та підтримки безпекового сектору, формуючи нову логіку партнерства «держави - суспільство» в умовах воєнної загрози.

Аналіз динаміки кількості громадських організацій (ГО) та благодійних організацій (БО) (рис. 3) здійснювався на підставі обліку чинних організацій - тобто тих, що були зареєстровані та формально не припинили діяльність. Водночас для більш детального і виразного відтворення реальних процесів у секторі доцільним є додатковий зріз - аналіз реєстрації нових організацій у динаміці, який дозволяє побачити не лише «накопичену» кількість суб'єктів, а й інтенсивність оновлення громадянського поля. За такого підходу стає очевидним, що 2014-2017 рр. фактично були періодом активного зростання кількості новостворених ГО: щороку реєструвалося більше нових організацій, ніж попереднього року, а у 2017 році їх було зареєстровано більш ніж удвічі більше порівняно з 2014 роком (4 827 проти 2 322) [15].

Така динаміка є показовою в контексті суспільної мобілізації, оскільки відображає не лише формальне розширення сектору, а й здатність громадянського суспільства швидко адаптуватися до нових викликів, інституціоналізувати

волонтерські та ініціативні практики, а також створювати організаційні форми для системної допомоги, адвокації та партнерства з державою в умовах затяжної кризи [24].

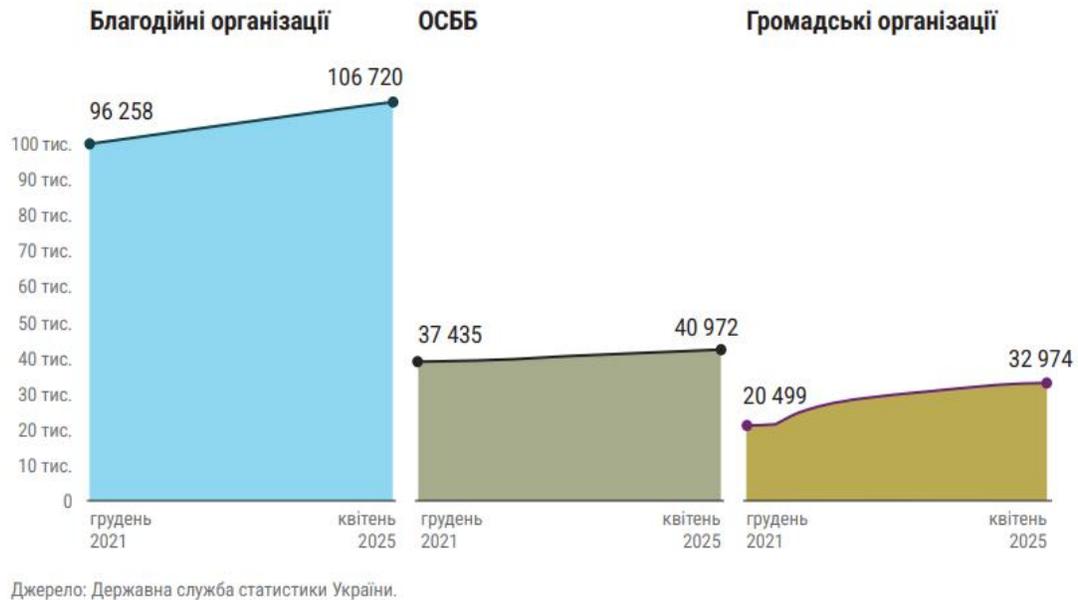

Рис. 3 . Кількість благодійних організацій, громадських організацій та ОСББ, 2021-2025 рр.[24]

Період 2018-2019 рр. у динаміці реєстрації нових громадських організацій (ГО) можна охарактеризувати як відносно «плато» - без різких коливань і без помітного нарощування темпів створення нових суб'єктів.

Натомість у 2022 році зафіксовано 2 760 нових ГО - показник, нижчий майже для всього досліджуваного відрізка (менше було лише у 2014 році). Водночас для благодійних організацій (БО) тенденція виглядала інакше: з 2014 до 2019 року кількість нових БО загалом спадала, у 2020-2021 рр. спостерігалось певне пожвавлення, а 2022 рік став переломним - відбувся різкий сплеск реєстрацій (6 367 нових БО). Для порівняння: у попередньому році було зареєстровано 830 нових БО, тобто майже у вісім разів менше (з урахуванням того, що дані за 2022 рік можуть бути неповними). Отже, повномасштабне вторгнення 2022 року, з одного боку, знизило інтенсивність появи нових ГО, а з

іншого - радикально прискорило інституціоналізацію благодійного сегмента. Така асиметрія є симптоматичною для кризових періодів: на тлі зростання гуманітарних потреб, волонтерських практик і запиту на швидке ресурсне забезпечення суспільства саме благодійні структури виявилися найбільш «оперативною» організаційною формою реагування, здатною швидко акумулювати пожертви, забезпечувати адресну допомогу та працювати у форматі проєктного менеджменту.

Визнання розвитку громадянського суспільства однією з ключових передумов становлення України як демократичної, правової та соціальної держави підтверджується ухваленням довгострокових концептуальних документів державної політики [48; 91]. Так, у межах Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» [91] розвиток громадянського суспільства визначався серед першочергових реформ і був віднесений до пріоритетів державної політики. Її цільова логіка - створення сприятливих умов для самореалізації та самоорганізації громадян, підвищення рівня участі у прийнятті рішень, посилення демократичних процедур і зміцнення правової держави - набуває особливої ваги в умовах війни та масштабних суспільних трансформацій. У цьому контексті питання модернізації діючих механізмів і запровадження нових інституційних підходів до залучення громадян у розробку публічної політики та ухвалення управлінських рішень стає не лише нормативною вимогою, а й практичною необхідністю для підтримки стійкості держави. Саме тому ефективна взаємодія між громадськістю, органами державної влади та місцевого самоврядування у формуванні й реалізації публічної політики була визначена ключовим завданням Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки. Її основною метою проголошено створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження партнерської взаємодії з владою, розширення можливостей реалізації та захисту прав і свобод людини, задоволення суспільних інтересів

через інструменти демократії участі, громадські ініціативи та самоорганізацію [89].

Узагальнюючи вищенаведене, слід відзначити, що розвиток громадянського суспільства в Україні в умовах війни вимагає не посилення контролю, а створення сприятливих правил і реального залучення ОГС до вироблення та оцінювання публічних рішень. Відповідно, інституціоналізація означає перехід від ситуативних контактів до сталих норм і процедур партнерства.

У 1991-2024 рр. поступово розширювалися механізми участі (консультації, громадські ради, інструменти відкритості), але після 2014/2022 війна різко посилила роль волонтерських і благодійних організацій. Це підвищує потребу в дієвих, узгоджених і виконуваних на практиці механізмах взаємодії на всіх рівнях

2.3 Інституціоналізація взаємодії держави та громадянського суспільства: зарубіжний досвід та українські виклики

У контексті глобальних тенденцій посилення ролі громадянського суспільства центральне місце посідає інституціоналізація механізмів його підтримки та розвитку. Практично це означає перехід від разових консультацій чи ситуативних контактів до стабільних правил, процедур і організаційних форм, здатних забезпечувати сталість участі громадськості в політичному процесі. Одним із найбільш поширених інструментів такої інституціоналізації є створення консультативно-дорадчих органів, які мають забезпечувати системний діалог, експертну участь та координацію взаємодії між органами публічної влади і структурами громадянського суспільства. Разом із тим очевидно, що реалізація завдань Стратегії можлива лише за умови реального, а не декларативного партнерства держави, місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства. Саме з цією логікою було утворено Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, причому передбачено, що її склад має бути щонайменше

на 50% сформований із представників ОГС. Окрім цього, до її роботи залучаються представники Офісу/Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів України та окремих міністерств, що створює інституційний «міст» між громадським сектором і тими центрами ухвалення рішень, які мають ресурси та повноваження для реагування на проблеми розвитку громадянського суспільства. Додатково Указом передбачено створення Національного фонду сприяння розвитку громадянського суспільства як механізму цільового фінансування інституційного й організаційного розвитку ІГС та підтримки інфраструктурних проєктів на конкурсних засадах - як інструмента виконання державних зобов'язань щодо формування сприятливого середовища для розвитку громадянського суспільства [89]. Важливо й те, що у Стратегії окремо підкреслено роль Революції Гідності як події, що відкрила новий етап розвитку громадянського суспільства, продемонструвала вплив громадськості на суспільно-політичні трансформації та стала поштовхом до оновлення інституцій влади.

Водночас упродовж реалізації Національної стратегії розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 роки низка системних проблем залишилася невирішеною. Серед них науковці та експерти виокремлюють: 1) ускладнену процедуру ліквідації громадських об'єднань зі статусом юридичної особи; 2) відсутність можливості здійснювати діяльність на підставі модельного статуту; 3) недостатню регламентацію захисту найменування та символіки громадських об'єднань і міжнародних організацій; 4) недосконалість законодавства щодо правового статусу, порядку створення, організації діяльності та припинення органів самоорганізації населення (ОСН), а також їхньої участі у вирішенні питань місцевого значення [40]. Додатково до цього фіксувалася слабкість системи моніторингу виконання Стратегії: серед ключових недоліків називали недостатню процедурну врегульованість моніторингу та координації органів виконавчої влади у зборі даних, підготовці пропозицій до планів заходів, а також відсутність чітких індикаторів результативності [13]. У підсумку це

знижувало керованість процесу, ускладнювало об'єктивну оцінку прогресу та послаблювало підзвітність виконавців за досягнення визначених цілей.

Новою точкою відліку в еволюції державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства став Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки» [84]. Документ орієнтований на зміцнення інституційних основ участі та самоорганізації, зокрема через закріплення обов'язку місцевих рад ухвалювати статuti територіальних громад, а також через розвиток правової регламентації мирних зібрань і загальних зборів. Стратегія деталізує завдання й напрями державної політики щодо підтримки соціального підприємництва, стимулювання волонтерської діяльності, диверсифікації джерел фінансової підтримки ОГС, спрощення процедур реєстрації інститутів громадянського суспільства, посилення їх інституційної та ресурсної спроможності, розширення механізмів фінансової підтримки та можливостей участі у соціально-економічному житті (включно з розвитком міжсекторальної співпраці), а також створення умов для благодійної та волонтерської діяльності [84]. Важливо, що як у Стратегії 2016-2020, так і у Стратегії 2021-2026 серед наскрізних пріоритетів простежується акцент на комунікації з ІГС, інформаційному забезпеченні та системному отриманні зворотного зв'язку - тобто на побудові стійких каналів взаємодії, без яких партнерство держави й громадянського суспільства ризикує залишатися формальним.

Також у 2021 році Кабінет Міністрів України схвалив Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [93]. Один із ключових векторів цього документа - забезпечення рівних можливостей участі всіх людей, їхніх об'єднань і окремих суспільних груп у житті громад і держави, а також гарантування рівного доступу до суспільно-політичного та культурного життя. У фокусі - формування інклюзивного середовища як обов'язкової передумови для залучення громадян до різних форм суспільної активності та демократії участі, що особливо значуще в умовах

тривалих безпекових ризиків, зростання кількості ВПО, ветеранів, людей з інвалідністю та інших маломобільних груп. Відповідно, безбар'єрність у цій логіці набуває не лише соціального, а й управлінського виміру: вона визначає, наскільки держава здатна забезпечити «рівний вхід» громадян до механізмів впливу на політику, доступу до сервісів і каналів комунікації з владою.

До основних завдань із впровадження принципу інклюзивності Стратегія відносить: інституційну підтримку молодіжних громадських об'єднань та об'єднань осіб з інвалідністю на державному і місцевому рівнях; розроблення публічних політик, стратегій розвитку та нормативних положень на засадах інклюзивності й згуртованості; поширення найкращих практик залучення маломобільних груп, людей з інвалідністю, молоді та осіб літнього віку до суспільно-політичного, культурного й громадського життя. Паралельно в цей період посилюється співпраця з молодіжним сектором Ради Європи, а Міністерство молоді та спорту у партнерстві з ЮНІСЕФ розробляло проєкт Стратегії розвитку молодіжної політики до 2030 року [109]. Така синхронізація «безбар'єрного» і «молодіжного» треків є показовою: держава фактично визнає, що залучення молоді та інклюзивні підходи - це не окремі напрями, а взаємопов'язані умови стійкої суспільної участі та відновлення людського потенціалу країни.

Як приклад інституційної побудови політики щодо громадянського суспільства часто наводиться Естонська Республіка. Упродовж останніх десятиліть вона послідовно розвивала модель паритетної участі громадян у державотворенні та реалізації інституційних реформ, зосереджуючись на прозорості політик, залученні неурядових організацій до підготовки рішень і співпраці в процесі впровадження реформ. Державна канцелярія Естонії, з метою систематизації соціального діалогу, розробила рекомендації «належного залучення», якими мають керуватися органи влади при здійсненні повноважень. Водночас Міністерство внутрішніх справ здійснює аналітику, планування і координацію політики у сфері громадянського суспільства (зокрема в контексті

реалізації концептуальних документів), а підтримка інститутів громадянського суспільства забезпечується, серед іншого, через спеціальний національний фонд [126]. Для України це важливо не як «перенесення моделі», а як демонстрація принципу: політика розвитку громадянського суспільства потребує не разових ініціатив, а постійної адміністративної «точки відповідальності», методології залучення і передбачуваних фінансових інструментів підтримки.

Показовим є також досвід Казахстану, де створено інститут уповноважених осіб з питань взаємодії з неурядовими організаціями, а також Національну раду громадської довіри. Функціонує республіканська державна установа - Комітет у справах громадянського суспільства Міністерства інформації і суспільного розвитку, структура якого включає підрозділи міжвідомчої координації, взаємодії з інститутами громадянського суспільства, підтримки громадських ініціатив, аналізу і планування, суспільно-політичної роботи, благодійності та волонтерства [69]. Попри відмінність політичних контекстів, цей приклад підтверджує управлінську закономірність: навіть за різних режимів держава прагне створювати спеціалізовані «вузли» координації взаємодії з громадянським сектором, оскільки без них політика стає фрагментарною, а контакти - ситуативними.

Окремо варто наголосити, що необхідною умовою реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в країнах ЄС є системний моніторинг і оцінювання програмних документів. При цьому зазвичай чітко визначається орган, відповідальний за організацію моніторингу, збір даних, узгодження показників та комунікацію результатів. Такі функції можуть покладатися на спільні комітети або ради за участю уряду та громадянського суспільства (як у Хорватії), або на формати, що включають парламент і громадянський сектор (Естонія, Молдова). У низці випадків моніторингово-координаційні завдання виконують окремі міністерства (наприклад, у Великій Британії) або структурні підрозділи міністерств (Данія, Угорщина, Польща). Хорватія є показовим прикладом широкої міжсекторної взаємодії: там функціонує

спеціальний комітет, який координує моніторинг і оцінку виконання Національної стратегії створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства. До його складу входять представники Урядового офісу співпраці з НУО, Національного фонду розвитку громадянського суспільства, Ради з питань розвитку громадянського суспільства та інших дорадчих органів, а також визначаються моделі взаємодії з місцевим і регіональним самоврядуванням для реалізації заходів, відповідальність за які покладено на місцевий рівень [280]. Саме цей компонент - прозорий моніторинг із визначеним відповідальним суб'єктом, індикаторами та участю громадянського сектору - є критично важливим для України, оскільки дозволяє зменшити розрив між деклараціями стратегій і фактичними результатами їх виконання.

У таблиці 2 узагальнено інституційні механізми забезпечення розвитку громадянського суспільства на прикладі європейських країн, акцентувавши:

- (1) хто є «центром відповідальності» за політику у сфері ГС;
- (2) які інструменти участі/залучення є стандартизованими;
- (3) як організовано фінансову підтримку та інфраструктуру;
- (4) яким чином забезпечено моніторинг і оцінювання;

(5) як вбудовано місцевий рівень та міжсекторальне партнерство. Це дозволить не лише описати порівняльні практики, а й виокремити елементи, найбільш релевантні для адаптації в українських умовах (з урахуванням війни, цифровізації та пріоритету інклюзивності).

У європейських країнах структури громадянського суспільства зазвичай інтегровані в діючу систему соціальних інститутів і мають визначені «точки входу» до публічної політики. Подібну модель намагалися запровадити й в Україні.

Досвід інституційного забезпечення розвитку ГС в країнах Європи

Країна	Інституційне забезпечення	Інструменти взаємодії
<i>Естонія</i>	Канцелярія Президента з питань громадянського суспільства	Координація з міністерствами, щодо співпраці з інститутами громадянського суспільства (ГС)
<i>Латвія</i>	Національна рада з питань розвитку ГС	Координація співпраці з ГС
<i>Нідерланди</i>	Громадянські форуми	Незалежна платформа участі у прийнятті рішень державного рівня
<i>Німеччина</i>	Громадські журі	Громадська участь у прийнятті рішень на рівні федеральних земель і місцевих громад
<i>Хорватія</i>	Урядове бюро з питань моніторингу виконання програм сприяння розвитку громадянського суспільства	Проведення консультацій із зацікавленою громадськістю; прийняття рішення про внесення змін до Рішення про створення Ради з питань розвитку ГС; призначення нової Ради з питань розвитку ГС, створення робочих органів та інших структур для роботи Ради відповідно до нового рішення.
<i>Чехія</i>	Урядова рада в справах неурядових неприбуткових організацій (постійно діючий консультативний, ініціативний та координаційний орган)	Створення сприятливих умов для існування та діяльності неурядових організацій, підготовка рекомендацій для уряду, щодо субсидювання недержавного сектору
<i>Франція</i>	Економічна та соціальна рада	Консультативний орган, що складається з представників профспілок, організацій роботодавців та інших груп громадянського суспільства
<i>Іспанія</i>	Рада з питань співпраці з НДО	Координація співпраці між урядом та ГС
<i>Італія</i>	Національна платформа для НДО	Форум для обміну інформацією та співпраці між ГС
<i>Фінляндія</i>	Центр розвитку громадянського суспільства	Підтримка розвитку та збільшення потенціалу ГС
<i>Швеція</i>	Шведська агенція з питань співпраці з міжнародними органами розвитку (Sida)	Фінансування та підтримка проектів з розвитку громадянського суспільства
<i>Польща</i>	Центр розвитку громадянського суспільства.	Підтримка розвитку громадянського суспільства шляхом зміцнення добровільної активності громадян в різних соціально значущих сферах.
<i>Велика Британія</i>	Окреме міністерство з питань реалізації та моніторингу державних програмних документів щодо сприяння недержавному сектору	Координація роботи міністерств щодо співпраці з ГС
<i>Данія, Угорщина</i>	Міністерські бюро з реалізації та моніторингу державних програмних документів щодо сприяння недержавному сектору	Координація роботи міністерств щодо співпраці з ГС
<i>Польща</i>	Центр розвитку громадянського суспільства при канцелярії прем'єр міністра Національного інституту свободи	Управління програмами, що підтримують розвиток ГС, а також збір та аналіз даних з усіх сфер співпраці між державною адміністрацією та ГС

Джерело: складено автором на основі [18;20;42;111]

Так, наприкінці 2019 - на початку 2020 року Кабінет Міністрів України ініціював створення Державного агентства розвитку молоді та громадянського суспільства (ДАМС), яке планувалося підпорядкувати Міністерству культури, молоді та спорту (МКМС). Передбачалося, що ДАМС стане єдиним координаційним органом, відповідальним за підтримку молодіжної сфери та розвитку громадянського сектору. До його завдань відносили: реалізацію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства; підготовку та внесення міністру пропозицій щодо формування відповідної політики; налагодження співпраці з інститутами громадянського суспільства (ІГС), стимулювання їх розвитку та підвищення ефективності взаємодії з державними структурами; сприяння участі ІГС у підготовці та впровадженні державної політики на національному й місцевому рівнях.

Однак уже Постановою КМУ від 25 березня 2020 року агентство було ліквідовано [21]. Наслідком цього стала фактична «розпорошеність» функцій у сфері розвитку громадянського суспільства між різними органами виконавчої влади, що ускладнило узгоджене управління та посилило фрагментарність державної політики.

Після ліквідації ДАМС значна частина міністерств, які входять до складу Уряду України, почала перебирати на себе окремі повноваження, пов'язані з розвитком громадянського суспільства, що сформувало багатовекторну, але не завжди скоординовану систему. Зокрема, Міністерство юстиції забезпечує нормативно-правові засади діяльності громадських організацій і контроль за дотриманням законодавства; Міністерство соціальної політики взаємодіє з організаціями, які представляють інтереси соціально вразливих груп, опікується тематикою волонтерства, залучає ІГС до надання соціальних послуг (у т. ч. ВПО), підтримує напрями захисту прав дітей, гендерної рівності, діяльність організацій осіб з інвалідністю; Міністерство молоді та спорту підтримує молодіжні та спортивні об'єднання і забезпечує фінансування відповідних проєктів; Міністерство у справах ветеранів сприяє роботі ветеранських об'єднань та

підтримує їхні ініціативи; Міністерство економіки визначає загальні підходи до фінансової підтримки проєктів ІГС; Міністерство фінансів відповідає за питання, пов'язані з функціонуванням неприбуткових організацій; Міністерство освіти і науки розвиває громадянську освіту; Міністерство розвитку громад та територій підтримує участь громадськості на місцевому рівні, взаємодіє з органами самоорганізації населення; Міністерство культури та інформаційної політики опікується культурними товариствами, творчими спілками, релігійними організаціями тощо. Водночас така множинність «центрів відповідальності» породжує різночитання пріоритетів, дублювання або прогалини у функціях, а в підсумку - певну неузгодженість і ситуативність у формуванні та реалізації політики сприяння розвитку громадянського суспільства.

Важливо, що запропонований підхід загалом відображав європейську логіку «об'єднання» інструментів громадянської участі з молодіжною політикою - тобто інвестування в громадянську активність через розвиток компетентностей, мережеских практик, волонтерства, участі в консультаціях, проєктному управлінні та сервісних моделях. У сучасних умовах це набуває додаткової актуальності, оскільки потребує не лише нормативного забезпечення, а й інституції, здатної забезпечити сталість політики, комунікацію з сектором і підтримку участі на регіональному рівні

Паралельно інституційний розвиток громадських організацій (стратегічне планування, удосконалення внутрішніх процедур, запровадження демократичного врядування, підготовка річних звітів) залишається одним із ключових фокусів міжнародної технічної допомоги та грантових програм, що реалізуються в Україні. Так, Європейський Союз фінансує низку ініціатив і інструментів підтримки, зокрема проєкти «Підтримка Української регіональної платформи громадських ініціатив», «Європейський інструмент з демократії та прав людини», «Інструмент стабільності», «Український фонд швидкого реагування» у відповідь на вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, а також програму Еразмус+, що відкриває можливості обмінів, стажувань і

викладання у сферах освіти, професійного розвитку, молоді та спорту. Окремим прикладом цільових програм є USAID АГРО, який передбачає співфінансування на розвиток потужностей із доробки, сушіння та зберігання зерна. США, своєю чергою, підтримують проекти «Зміцнення потенціалу громадянського суспільства України» (зокрема із залученням НУО до надання соціальних послуг у регіонах), «Громадяни в дії» (орієнтований на формування сприятливого середовища для діяльності громадянського суспільства), «Проект розвитку спроможності громадянського суспільства в Україні», а також «RADA: підзвітність, відповідальність, демократичність».

Разом із тим аналіз програм технічної допомоги та структури грантового фінансування дозволяє зауважити, що значна частина ресурсів спрямовується на підтримку конкретних активностей і проектів. Це нерідко формує «проектно-залежну» модель, за якої ІГС вимушені орієнтуватися насамперед на логіку донорських пріоритетів і процедур, а не на реальні запити власних цільових аудиторій. У результаті організаційна спроможність може зростати, однак одночасно виникає ризик підміни місії організацій «виконанням грантових завдань», що знижує чутливість до локальних потреб і послаблює сталість роботи поза межами фінансованих проектів.

Проведений аналіз інституційного забезпечення взаємодії громадянського суспільства і держави в сучасній Україні дає підстави стверджувати: нормативна база є достатньо широкою, а процес напрацювання інструментів і практик співпраці, а також адаптації законодавства до європейських стандартів триває. Водночас помітною залишається проблема «розриву реалізації»: частина запланованих кроків має переважно декларативний характер, не підкріплюється необхідними фінансовими ресурсами та кадровою спроможністю. Як зауважував С. Кириченко [38;39], і це зберігає актуальність нині, низка практичних заходів здійснювалася без належного теоретичного підґрунтя та без експериментальної перевірки доцільності. Додатково на це вказують і результати дослідження «Аналіз державних стратегічних документів щодо врахування адаптованих для

України Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) до 2030 року» [1], де підкреслено, що через недостатній розвиток інститутів, здатних забезпечувати реалізацію ЦСР на основі активності мереж громадянського суспільства і бізнесу, провідну роль у цій сфері фактично зберігає уряд. Така ситуація опосередковано відображає реальний рівень інституційної зрілості громадянського сектору та його інтегрованості в управлінські процеси.

Окремої уваги заслуговують висновки українських науковців щодо стану ІГС. З одного боку, підкреслюється наявність активних НУО, громадських лідерів і загалом сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства; з іншого - значна частина населення залишається пасивною, а державні інституції не завжди усвідомлюють роль громадянського сектору й не демонструють готовності системно «чути» ОГС [41]. Інша позиція фіксує, що нестабільність організаційно-функціонального забезпечення не дає змоги послідовно впроваджувати модель взаємодії держави та ІГС, орієнтовану на демократичні стандарти: попри прогрес у деклараціях і нормативному супроводі, політика спирається на слабкі інституційні «опори» і нестійкий ціннісний фундамент [2].

Додатковим фактором інституційної слабкості виступає відсутність чіткої ієрархії та процедур ухвалення рішень, прозорих правил ініціювання, розроблення й прийняття нормативно-правових актів як на рівні Кабінету Міністрів України, так і на рівні міністерств: не визначені належним чином суб'єкти, підстави й порядок. Наслідком стає неузгодженість рішень між собою, брак фінансового забезпечення, затягування строків ухвалення, порушення вимог до підготовки та оформлення документів. Як зазначається у джерелі [1], із значної кількості зареєстрованих законопроектів ухвалюється лише 10-12%, тоді як понад 70% відхиляється, що демонструє низьку результативність нормотворчого процесу й нестачу управлінської дисципліни.

Для посилення пріоритетних напрямів удосконалення взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства у виробленні й реалізації публічної політики доцільно повернутися до питання законодавчого

врегулювання громадських слухань і громадського контролю. Зокрема, варто було б доопрацювати та ухвалити як закони України раніше підготовлені (але відхилені) законопроекти «Про громадські слухання» та «Про громадський контроль» або ж розробити нові редакції, які б враховували висновки експертного середовища, актуальні практики участі, стандарти прозорості, а також реалії воєнного часу.

Зрештою, реалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства передбачає не лише вдосконалення окремих інструментів, а насамперед - реформування самої управлінської системи, що нині перебуває в активній фазі трансформацій. Проте важливо зауважити: розпочинаючи нові цикли реформ, державні управлінці нерідко недостатньо враховують досвід попередніх змін, їх фактичні результати та типові «провали». У підсумку це призводить до перманентної модернізації одних і тих самих управлінських елементів без належної оцінки ефективності, що негативно впливає і на якість самих реформ, і на загальну якість суспільного життя.

Висновки до розділу 2

По-перше, сукупність базових і спеціалізованих механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави формує цілісну систему, яка забезпечує участь громадян у публічному управлінні, підзвітність влади, захист прав і свобод та підвищення якості управлінських рішень. Їх результативність залежить не стільки від наявності окремих інструментів, скільки від узгодженості між ними, інституційного закріплення процедур, ресурсного забезпечення та рівня суспільної довіри. Водночас кожен механізм має власні ризики викривлення (формалізація участі, залежність від фінансування, конфліктність контролю, цифрова нерівність), що вимагає поетапного впровадження, коректного

регулювання та опори на принципи законності, прозорості, паритетності й відповідальності.

Окремої ваги в сучасних умовах набувають інституційний та інноваційний механізми, які визначають спроможність держави й громадянського сектору будувати стабільне партнерство та адаптуватися до швидких суспільних змін. Інституційний механізм забезпечує сталі «правила гри» і безперервність взаємодії через формалізовані структури, процедури й підзвітність, тоді як інноваційний - розширює інструментарій співпраці завдяки цифровим сервісам, відкритим даним, е-демократії та аналітиці на основі даних. Саме їх інтеграція з базовими механізмами створює передумови для прозорості, доступної та результативної взаємодії держави й громадянського суспільства, що, своєю чергою, підсилює довіру до інститутів влади та стійкість демократичного розвитку.

По-друге, розвиток громадянського суспільства в Україні відбувається на тлі складних безпекових і соціальних викликів, тому ключовим завданням державної політики стає не посилення контролю над ОГС, а створення сприятливих, передбачуваних і «невтручальних» правил їхньої діяльності та залучення до повного циклу публічного управління - від підготовки рішень до оцінювання результатів. Інституціоналізація в цьому сенсі означає перехід від ситуативної взаємодії до стабільних норм, процедур і ролей, які роблять партнерство відтворюваним і результативним, а реформування публічного управління - неможливим без системної участі громадян та їхніх організацій.

Еволюція співпраці влади й громадянського сектору у 1991-2024 рр. демонструє поступове нарощування правової та організаційної «інфраструктури» участі: від базових гарантій свободи об'єднання та інформаційних прав - до формалізації консультацій, громадських рад, громадської експертизи й стандартів відкритості. Після 2014 року, а особливо з 2022-го, структура й функції ОГС істотно змінилися під впливом війни: зросла роль волонтерських і благодійних практик, посилилася мобілізаційна та сервісна складова, що підвищило

значущість інституційних механізмів взаємодії з державою. У цьому контексті стратегічні документи (зокрема «Україна-2020» та Стратегія 2016-2020) фіксують потребу в партнерській моделі, але її результативність залежить від практичного виконання задекларованих механізмів, сталішого впровадження процедур участі та узгодженості державних рішень на всіх рівнях.

По-третє, інституціоналізація взаємодії держави та громадянського суспільства означає перехід від епізодичних консультацій до сталих правил, процедур і організаційних форматів участі. Україна рухається в цьому напрямі через Стратегії 2016-2020 і 2021-2026 років, створення Координаційної ради при Президентові та декларування Національного фонду підтримки ГС, а також через «безбар'єрний» підхід, який додає інклюзивний вимір до демократії участі. Водночас практика показала «розрив реалізації»: слабкий моніторинг і відсутність чітких індикаторів, недоопрацьовані правові механізми (від діяльності ОГС і ОСН до процедур участі), а після ліквідації профільного агентства - розпорошення відповідальності між міністерствами, що породжує фрагментарність і ситуативність політики.

Зарубіжний досвід (зокрема країн ЄС) підкреслює управлінську закономірність: ефективне партнерство потребує визначеного «центру відповідальності», стандартизованих інструментів залучення, передбачуваних фінансових механізмів і прозорого спільного моніторингу з участю громадського сектору та вбудованим місцевим рівнем. Для України ключовими викликами залишаються інституційна нестійкість, дефіцит управлінської дисципліни й ризику нормативних ініціатив, що можуть звужувати громадянські свободи; окремо - залежність ОГС від проєктного донорського фінансування, яка інколи підміняє місію виконанням грантових завдань. Отже, пріоритетом має стати посилення стійких інституцій і процедур участі (включно із законодавчим врегулюванням громадських слухань і громадського контролю), системний М&Е з показниками результативності, фінансова інфраструктура підтримки та захист демократичних стандартів в умовах війни й відновлення.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ В ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

3.1. Напрями модернізації важелів та інструментів взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства

Сучасна система інститутів громадянського суспільства (ІГС) в Україні перебуває у режимі безперервних змін: тривають реформи, інноваційні перетворення, процеси європеїзації та адаптації до нових стандартів управління. Однак така динаміка супроводжується комплексом стійких проблем, які знижують спроможність громадянського сектору бути повноцінним партнером держави. Серед них - брак спільного й скоординованого планування пріоритетів щодо розподілу бюджетних ресурсів на програми та проекти ОГС; обмежений доступ більшості організацій до державної фінансової підтримки через нерозвиненість або формальність конкурсних механізмів, непрозорість процедур, а також надання необґрунтованих переваг окремим категоріям ОГС. Додатково на ефективність сектору впливає низька суспільна активність частини неурядових організацій і недостатня здатність реально впливати на процеси в країні, що часто проявляється у слабких інструментах адвокації, браку системної роботи з громадами та обмеженій видимості результатів.

Водночас зберігаються проблеми інституційної взаємодії: відсутній дієвий механізм громадянського контролю за владними структурами; участь громадськості у формуванні та впровадженні державної політики часто має епізодичний або процедурно-формальний характер; пропозиції ОГС нерідко нівелюються органами місцевого самоврядування під час ухвалення рішень, що демотивує активних учасників і підсилює недовіру. Одним з ризиком є використання ІГС у інтересах політичних акторів або для реалізації вузьких цілей

у політичному процесі, коли організації стають інструментом політичної конкуренції, а не представництва суспільних інтересів. Негативно позначається і слабкість внутрішнього управління в частині організацій: несталі процедури, низька якість менеджменту, недостатній фаховий рівень членів, кадрові «провали», обмежені організаційні ресурси. Додаються й ризики доброчесності: фінансові зловживання окремих керівників, залежність організацій від одного джерела фінансування (держави, бізнесу, спонсора або міжнародного донора), а також існування фіктивних структур, які працюють лише «на папері» й дискредитують сектор загалом.

Не менш вагомою проблемою залишається інформаційно-комунікаційний вимір: відсутня цілісна державна інформаційно-просвітницька політика у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства; громадянам часто бракує зрозумілої інформації про можливості участі, інструменти впливу та реальні результати діяльності ОГС. Паралельно частина органів влади й досі недостатньо усвідомлює роль громадянського суспільства у державотворчих процесах та переваги партнерської моделі, що підсилює формалізацію діалогу і відтворює адміністративну логіку «контролю замість співпраці». У сукупності зазначені чинники пояснюють, чому потенціал громадянського сектору використовується нерівномірно, а взаємодія з державою часто залишається фрагментарною, залежною від політичної кон'юнктури й персональних рішень посадових осіб.

Для підвищення результативності державних стратегій у сфері розвитку громадянського суспільства доцільно враховувати, що інституціоналізація взаємовідносин між державою та ІГС у системі публічного управління має ґрунтуватися на чітких, взаємопов'язаних принципах. По-перше, важливим є узгодження інтересів держави й громадянського сектору через змістовні громадські обговорення та консультації, під час яких визначаються пріоритети економічної й соціальної політики, критерії підтримки та очікувані результати. По-друге, необхідно посилювати вплив дорадчих і консультаційних інструментів (зокрема громадських рад) так, щоб їх рекомендації мали передбачувану

процедуру розгляду, аргументовану відповідь і можливість відстеження виконання. По-третє, прозорість має стати не декларацією, а практикою: відкриті правила, зрозумілі критерії, доступні бюджети, публічна звітність, електронні реєстри, однакові «правила гри» для всіх учасників. По-четверте, демократизація процедур ухвалення стратегічних рішень передбачає не лише «дозвіл висловитися», а реальне включення громадськості у цикл політики: від постановки проблеми і розробки альтернатив - до моніторингу, оцінювання та корекції рішень.

Взаємодія громадянського суспільства і держави є одним із ключових чинників сталого розвитку країни, оскільки саме вона забезпечує баланс інтересів, підзвітність влади, соціальну згуртованість та ефективність публічних рішень. Для того щоб така взаємодія була дієвою, інституції мають постійно удосконалюватися - як у частині нормативних правил, так і у частині управлінських практик, ресурсної підтримки та механізмів відповідальності. Саме тому нижче доцільно подати запропоновані напрями, важелі та інструменти вдосконалення взаємодії громадянського суспільства та державних інституцій (табл. 3), структуровано за проблемними зонами, рівнями управління та очікуваними результатами. На етапі впровадження запропонованих заходів цілком імовірно виникнення низки бар'єрів і ризиків. Зокрема, зберігається загроза маніпулювання громадською думкою: у сучасному інформаційному середовищі реальним є використання психологічних, поведінкових і психотехнологічних інструментів для штучного «підсилення» або спрямування громадянської активності у вигідний для окремих акторів бік. Не менш відчутним є й потенційний конфлікт інтересів між державою та громадянським сектором, що часто посилюється через відсутність чітко сформульованої спільної рамки - узгодженої національної мети/ідеї, здатної виступити інтегруючим чинником і зменшити поляризацію. Окремою проблемою залишається фінансовий чинник: дефіцит ресурсів для підтримки розвитку ІГС і реалізації програм взаємодії нерідко набуває характеру системної перешкоди, оскільки обмежує інституційну

сталість, професіоналізацію та здатність організацій планувати діяльність у середньо- й довгостроковій перспективі.

Таблиця 3.

Напрями удосконалення важелів та інструментів взаємодії громадянського суспільства та державних інституцій

Напрями	Важелі	Інструменти
<i>Розширення простору для участі громадян</i>	Спрощення процедур участі	Зменшення бюрократичних бар'єрів для ГО, спрощення процедур реєстрації та отримання дозволів на проведення заходів
	Гарантування доступу до інформації	Забезпечення прозорості діяльності органів державної влади, надання громадськості доступу до інформації про прийняття рішень
	Створення консультативних органів	Залучення представників ГО до розробки та обговорення державних політик
<i>Підвищення рівня довіри між громадянським суспільством і державою</i>	Посилення відповідальності державних органів	Впровадження механізмів громадського контролю за діяльністю державних органів, підвищення їхньої підзвітності
	Просування культури діалогу в межах морально-етичних та професійних норм	Створення платформ для діалогу між представниками влади та громадськими активістами, сприяння розвитку культури толерантності та взаєморозуміння
	Підтримка розвитку ГС	Надання фінансової та методичної допомоги ГО, сприяння їхньому розвитку.
<i>Удосконалення законодавчої бази та організаційної структури</i>	Оновлення законодавства	Перегляд та оновлення законодавства, що регулює відносини між державою і ГС, для забезпечення його відповідності сучасним вимогам
	Захист прав громадянських активістів	Забезпечення правового захисту громадянських активістів від переслідувань і дискримінації.
	Децентралізація влади	Передача частини повноважень від центральних органів влади до місцевих громад, для більшої залученості громадян до прийняття рішень
<i>Розвиток інститутів громадянського суспільства</i>	Підтримка мережування ГО	Сприяння об'єднанню зусиль громадських організацій для вирішення спільних проблем.
	Розвиток лідерства	Підготовка кваліфікованих лідерів ГО
	Створення інфраструктури для розвитку ГС	Створення центрів громадських ініціатив, надання офісних приміщень та іншої інфраструктури.
<i>Розвиток народної дипломатії</i>	Обмін досвідом	Вивчення досвіду інших країн у розвитку інституцій ГС
	Організація просвітницької діяльності	Навчання та перенавчання представницьких груп від громад у країнах, що мають ефективну взаємодію ГС та державних інституцій
	Залучення міжнародної технічної допомоги	Залучення міжнародних експертів, фінансових і матеріально-технічних ресурсів для розробки й реалізації ефективних реформ

Джерело: узагальнено на основі [6;9; 14;37;41;55;99;113;115]

Загалом упровадження заходів, визначених у табл. 3, потребує не точкових рішень, а комплексної логіки дій і тривалої, послідовної роботи, включно з мінімізацією зазначених викликів і загроз. Ідеться про необхідність одночасно посилювати прозорість і підзвітність процедур, вибудовувати сталі канали комунікації та запобіжники проти маніпуляцій, а також закладати реалістичні фінансові моделі підтримки громадянських ініціатив. Попри складність цього процесу, очікуваний ефект є стратегічно важливим: формування більш відкритого, підзвітного й демократичного суспільства, у якому громадяни не лише декларують участь, а мають реальні інструменти впливу на рішення, що безпосередньо стосуються їхніх прав, потреб і безпеки.

В умовах воєнного стану роль громадянського суспільства додатково зростає, адже саме ІГС здатні оперативно мобілізувати людські й матеріальні ресурси, організувати гуманітарну підтримку, захищати права людини, підтримувати вразливі групи, а також бути активним учасником процесів відновлення та відбудови. Водночас ефективність такої діяльності у воєнний період прямо залежить від чіткого визначення пріоритетів, розподілу функцій і координації зусиль із державними структурами. В табл.4 представлено ключові напрями діяльності ІГС та конкретизовано зміст їхньої роботи у відповідь на виклики військового часу - з урахуванням потреб оборони, гуманітарної сфери, соціального захисту, підтримки ВПО, реабілітації ветеранів, інформаційної стійкості та локальної згуртованості громад.

Взаємодія ІГС і держави за означеними напрямками дає змогу громадським організаціям концентрувати ресурси на найбільш критичних проблемах, уникати дублювання функцій і досягати більшої віддачі від кожної ініціативи. Крім того, зафіксовані пріоритети підсилюють керованість партнерства: спрощують узгодження дій з органами влади, міжнародними організаціями та іншими стейкхолдерами, прискорюють комунікацію і зменшують ризики «розпорошення» зусиль..

**Основні напрями взаємодії інститутів громадянського суспільства
та держави у відповідь на виклики військового часу**

Напрями взаємодії	Зміст (завдання) діяльності
Інформаційна та правозахисна діяльність.	ОГС сприяють рівню обізнаність населення про наслідки війни та виступати за соціальні, економічні та політичні реформи; проводити дослідження, організувати кампанії та брати участь у роботі з громадськістю, щоб привернути увагу до проблем, з якими стикаються соціально незахищені верстви населення та громади.; просувати політику, спрямовану сприяння соціальній справедливості
Надання базових послуг.	ОГС пропонують базові послуги тим, хто постраждав від війни, доповнюючи зусилля уряду і приватного сектору: створення притулків, громадських центрів та мереж підтримки, забезпечивши безкоштовний доступ до охорони здоров'я, освіти, правової допомоги та інших життєво важливих послуг, особливо для маргіналізованих груп населення.
Зміцнення демократичних процесів та врядування.	ОГС виступають за належне врядування, прозорість, підзвітність в процесах прийняття рішень, через створення інституційного середовища, яке здатне реагувати на виклики воєнного часу, на підтримку відбудови України через забезпечення справедливого розподілу ресурсів для їх подолання.
Забезпечення прозорості та ефективної системи розподілу державних коштів серед суспільно значущих проектів та програм, які реалізують ОГС	Регулювання принципів та процедур розподілу грантів з державних джерел на проекти та програми суспільного блага, що реалізуються ОГС, через заснування та використання спільної інформаційної системи та моніторинг реалізації проектів та програм ОГС. Підготувати та презентувати щорічні плани та розклад проведення тендерів на розподіл грантів на проекти, програми та інституційну діяльність організацій громадянського суспільства. Створити Міжвідомчу комісію з координації політики фінансування проектів та програм ОГС із державного бюджету
Встановити прозору процедуру розподілу приміщень, які знаходяться в комунальній власності ОМС серед ОГС для реалізації проектів і програм суспільного значення	Переглянути використання приміщень ОГС, які належать Україні, партійним осередкам та публічно оголосити список організацій громадянського суспільства, що отримали виділені приміщення. Запровадження критеріїв виділення приміщень, що належать державній власності, організаціям громадянського суспільства для реалізації програм та проектів в інтересах суспільного блага.
Законодавчо розмежувати громадські об'єднання, окремо виділивши ті, що у своїй діяльності орієнтуються на захист суспільних інтересів (аналог public-interest groups, що діють у США	Розвиток системи організацій, які представляють інтереси бізнесу як специфічної групи інтересів у трикутнику «влада - бізнес - громадянське суспільство»;
розробити якісні волонтерські програми в організаціях/інституціях, що надають соціальні послуги	Затвердити існування волонтерських центрів, як організацій, що можуть надавати підтримку закладам, через благодійну допомогу, соціальні проекти розвитку громадської активності молоді, волонтерського руху, національно-патріотичного виховання, підтримку молодіжного руху, освітніх заходів (тренінги, семінари, навчання)

Джерело: узагальнено на основі [6;9; 14;37;41;55;99;113;115]

Нарешті, чітко окреслена рамка діяльності підвищує довіру донорів і партнерів, полегшує залучення додаткового фінансування та експертної підтримки, створює підстави для масштабування успішних практик. У підсумку визначення пріоритетних напрямів діяльності ІГС у відповідь на виклики воєнного часу виступає необхідною умовою їх результативної роботи й вагомим чинником зниження наслідків війни та посилення стійкості суспільства. Узагальнюючи вище викладене зазначимо, що у післявоєнний період в Україні подальший ефективний розвиток процесу взаємодії громадянського суспільства та держави перспективними є такі напрями та механізми (табл. 5).

Таблиця 5.

Перспективні напрями та механізми взаємодії громадянського суспільства та держави у післявоєнний період

Напрями	Завдання	Механізми
Спільне визначення пріоритетів в відбудові	Створення спільних платформ через організацію круглих столів, форумів, громадських слухань для обговорення пріоритетів відновлення країни.	Партнерські програми: спільні проекти, що реалізуються державними органами та громадськими організаціями. Громадські слухання: платформи для обговорення актуальних питань та формування спільних рішень. Громадські ради: консультативні органи при органах державної влади, до складу яких входять представники громадських організацій. Електронні платформи: онлайн-платформи для взаємодії громадян і держави Публічна дипломатія: розробка та реалізація зовнішньої політики, підтримка міжнародних обмінів, програм, молодіжних проектів тощо
	Розробка спільних стратегій - створення спільних дорожніх карт для відбудови, з урахуванням думки експертів, громадських активістів та представників влади.	
	Моніторинг і контроль виконання рішень - спільний контроль за виконанням ухвалених рішень та проектів.	
Реалізація спільних проектів	Гуманітарна допомога - об'єднання зусиль для надання допомоги постраждалим від війни.	
	Відновлення інфраструктури - спільна участь у проектах з відновлення житла, доріг, мостів та інших об'єктів інфраструктури.	
	Підтримка малого та середнього бізнесу - сприяння розвитку підприємництва та створенню нових робочих місць.	
	Впровадження соціальних проектів - реалізація проектів, спрямованих на соціальну адаптацію ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп населення.	
Розширення участі громадян у прийнятті рішень	Розвиток прямої демократії - залучення громадян до процесу прийняття рішень через електронні петиції, громадські обговорення, референдуми.	
	Бюджетування участі - залучення громадськості до розподілу бюджетних коштів.	
	Активізація діяльності громадських рад - посилення впливу консультативних органів при органах державної влади для обговорення актуальних питань на прийняття управлінських рішень.	

Прозорість і підзвітність влади	<i>Відкритість даних</i> - надання громадськості доступу до інформації про діяльність державних органів.
	<i>Розвиток e-урядування</i> - розширення переліку е-послуг, що спрощують взаємодію громадян з державою.
	<i>Посилення громадського контролю</i> - створення ефективних механізмів ГК за діяльністю ОВД
Розвиток ГС	<i>Підтримка громадських організацій:</i> надання фінансової та методичної допомоги ГО.
	<i>Створення сприятливого правового середовища:</i> розробка та впровадження законодавства, що сприяє розвитку ГС.
	<i>Міжнародне співробітництво та публічна дипломатія:</i> співпраця з міжнародними ГО та інституціями щодо залучення міжнародної допомоги та обміну досвідом, популяризація України та підвищення її іміджу через механізми публічної дипломатії.

Джерело: узагальнено на основі [6;9; 14;37;41;55;99;113;115]

Резюмуючи, зазначимо: результативна взаємодія громадянського суспільства та держави є одним із визначальних чинників успішної післявоєнної відбудови України. Саме синергія інституцій влади, громадських організацій, волонтерських мереж і місцевих спільнот створює умови для подолання наслідків збройного конфлікту, відновлення зруйнованої інфраструктури, повернення базових соціальних сервісів і формування нового соціального контракту, заснованого на довірі та відповідальності. Лише через узгоджені дії, прозорі правила співпраці та спільне визначення пріоритетів можна забезпечити не просто «ремонт» втрат, а якісну модернізацію країни - більш справедливу, стійку та конкурентоспроможну.

Окремо вважаємо за необхідне підкреслити доцільність активнішого застосування механізмів публічної дипломатії та зростання їх ролі у розвитку ефективної взаємодії держави й громадянського суспільства. Публічна дипломатія виступає дієвим інструментом формування міжнародної суб'єктності, підтримки позитивної репутації країни, зміцнення партнерств та адвокації

національних інтересів на світовій арені. Водночас вона має і внутрішній вимір: залучення громадян, експертних спільнот, культурних інституцій та ОГС до комунікації назовні підсилює відкритість, підзвітність і легітимність зовнішньополітичних рішень.

Саме тому механізми й інструменти публічної дипломатії, спрямовані на взаємодію держави та громадянського суспільства, доцільно систематизувати й представити у вигляді узагальненої моделі (табл. 3.6).

Упровадження зазначених механізмів здатне забезпечити для України низку практичних переваг:

- зростання довіри до держави, оскільки включення громадськості в підготовку та реалізацію зовнішньополітичних ініціатив підвищує відкритість процесів і підсилює суспільну підтримку державних інституцій;

- посилення національної згуртованості, адже спільна робота над досягненням зовнішньополітичних цілей стимулює солідарність, консолідує різні соціальні групи та зміцнює відчуття спільної відповідальності;

- поліпшення міжнародного іміджу країни, бо активна участь громадянського суспільства у міжнародних комунікаціях, культурних і гуманітарних ініціативах формує за кордоном більш об'ємне й переконливе уявлення про країну та її цінності;

- підвищення результативності зовнішньої політики, оскільки врахування позиції громадськості та експертного середовища допомагає формувати більш точні стратегії, програми й проекти, чутливі до суспільних потреб і реалій безпекового середовища.

Таким чином, системне використання інструментів публічної дипломатії дає змогу вибудувати більш відкриту, узгоджену та дієву модель взаємодії держави й громадянського суспільства у сфері зовнішньої політики. Це, своєю чергою, посилює міжнародні позиції України, розширює коло партнерів і підтримки, а також створює додаткові можливості для просування національних інтересів, відновлення країни та її довгострокового розвитку.

**Основні механізми та інструменти розвитку публічної дипломатії
у напрямі взаємодії громадянського суспільства та держави**

Механізми	Інструменти	Заходи
Залучення громадськості до розробки та реалізації зовнішньої політики	<i>Громадські слухання</i>	Організація форумів, круглих столів та інших заходів для обговорення актуальних питань зовнішньої політики з представниками громадських організацій, експертами та широкою громадськістю
	<i>Соціологічні опитування</i>	Проведення опитувань громадської думки для визначення пріоритетів та очікувань громадян щодо зовнішньої політики
	<i>Консультативні ради</i>	Створення консультативних рад при міністерствах закордонних справ з участю представників громадських організацій
Підтримка міжнародних культурних обмінів	<i>Стипендіальні програми</i>	Фінансування поїздок студентів, викладачів та дослідників за кордон для обміну досвідом та знаннями
	<i>Культурні заходи</i>	Організація культурних фестивалів і виставок для представлення національної культури за кордоном
	<i>Мовні програми</i>	Сприяння вивченню іноземних мов для покращення міжнародної комунікації
Розвиток міжнародних молодіжних проектів	<i>Обмін молоді</i>	Організація програм обміну молоді для зміцнення міжнародних зв'язків та взаєморозуміння.
	<i>Волонтерські програми</i>	Залучення молоді до міжнародних волонтерських проектів
	<i>Створення молодіжних об'єднань</i>	Підтримка молодіжних організацій, об'єднань та центрів які займаються міжнародним співробітництвом
Використання сучасних комунікаційних технологій	<i>Соціальні мережі</i>	Активне використання соціальних мереж для комунікації з громадськістю та поширення інформації про зовнішню політику
	<i>Блоги та веб-сайти</i>	Створення спеціальних веб-платформ для обговорення питань зовнішньої політики
	<i>Відеоконференції</i>	Організація онлайн-конференцій та вебінарів для залучення широкого кола учасників
Підтримка міжнародних медіа	<i>Співпраця з іноземними ЗМІ</i>	Надання інформації іноземним ЗМІ про події в країні, організація прес-турів
	<i>Створення міжнародних інформаційних агентств</i>	Створення власних інформаційних агентств для поширення інформації про країну, громадські та молодіжні організації України за кордоном
Залучення громадських організацій до міжнародних проектів	<i>Співфінансування проектів</i>	Співфінансування проектів громадських організацій, спрямованих на розвиток міжнародних відносин
	<i>Представництво інтересів ГС на міжнародних форумах</i>	Залучення представників громадських організацій до участі в міжнародних конференціях та форумах

Джерело: узагальнено на основі [6;9; 14;37;41;55;99;113;115]

Загалом, налагоджена й результативна взаємодія між громадянським суспільством і державою виступає базовою умовою становлення та зміцнення демократичного ладу. Для підтримання такої взаємодії потрібне безперервне удосконалення інституційних механізмів і процедур, які забезпечують участь громадян у публічному управлінні. Це, зокрема, передбачає розширення реальних можливостей впливу на ухвалення рішень, формування більшої взаємної довіри між владою та суспільством, модернізацію нормативно-правової бази, розвиток спроможності інститутів громадянського суспільства, а також активізацію міжнародного партнерства й обміну практиками. Водночас рух у цьому напрямі супроводжується низкою обмежень і ризиків, серед яких - технологічно підсилена маніпуляція громадською думкою, зіткнення інтересів між різними групами стейкхолдерів і хронічний дефіцит ресурсів для сталого розвитку громадського сектору. Саме тому досягнення відчутних результатів можливе лише за умови комплексного підходу: поєднання перевірених міжнародних напрацювань із урахуванням національного контексту, інституційної спроможності та специфіки соціально-політичних процесів у кожній конкретній державі.

3.2. Вплив ІКТ на підвищення ефективності взаємодії з громадянським суспільством: безпековий вимір

Формування громадянського суспільства нині розглядають як одну з ключових стратегічних цілей розвитку України. Саме зі становленням і зміцненням інститутів громадянського суспільства пов'язують завдання підвищення якості життя громадян у політичному, соціальному, економічному та культурному вимірах. За сучасних умов стрімкого розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій (далі - ІТК-технологій) спостерігається виразніше окреслення структури громадянського суспільства, що створює додаткові передумови для розширення соціально-економічних і міжособистісних зв'язків, а також для інтенсивнішого розвитку комунікацій завдяки цифровізації,

Інтернету та соціальним мережам нового покоління. Електронні й цифрові технології дедалі більше виступають не лише інформаційним інструментом, а й своєрідним «дзеркалом» громадянської активності, адже саме ці канали використовуються для обміну поглядами, поширення ідей, згуртування однодумців у групи та спільноти (як у віртуальному, так і в офлайн-середовищі).

Водночас інноваційно-технологічна динаміка суспільства відкриває для активних громадян і громадських організацій додаткові можливості ефективнішого діалогу з органами влади на різних рівнях. Тому посилення ролі та впливу громадянського суспільства на систему державного управління в умовах швидкої цифрової трансформації є особливо актуальним і потребує предметного наукового аналізу. Саме проблематика використання інновацій і їх впливу на розвиток громадянського суспільства та його взаємодію з державою становить предмет цього дослідження, результати якого відображено в даному підрозділі.

Протягом останніх трьох десятиліть інтернет-технології розвивалися надзвичайно швидко, унаслідок чого мільярди користувачів у світі істотно розширили практики застосування цифрових інструментів у повсякденному житті. Ця тенденція привернула увагу багатьох науковців до вивчення впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на становлення та еволюцію громадянського суспільства, зокрема крізь призму комунікаційних теорій. На сьогодні Інтернет фактично перетворився на універсальний комунікативний простір для громадянських ініціатив незалежно від сфери їх діяльності. Після того як ЗМІ та журналістська спільнота почали активно інтегрувати інтернет-технології, що суттєво розширило можливості взаємодії з аудиторією, у науковому дискурсі з'явилися публікації, які описують ІКТ як нове середовище суспільних комунікацій. Відповідні дослідження здійснювали, зокрема, С. Аллан (2006) [117], Я. Колодзі (2006) [123], П. Бочковський (2005) [118], М. Мак-Адамс (2005) [125].

Українські дослідниці М. Мухіна та К. Трима [60] зазначають, що трансформаційні зміни громадянського суспільства під впливом інтернет-технологій дають підстави для використання категорії «електронне громадянське суспільство». На їхню думку, воно може бути визначене як сукупність і система недержавних та некомерційних громадських інститутів, об'єднань і окремих інтернет-користувачів, які діють у віртуальному просторі на засадах самоорганізації та самоврядування. Ознаки традиційного громадянського суспільства та його «електронного» різновиду загалом співвідносні, однак принципова відмінність полягає у суб'єктному складі: у першому випадку ключовими акторами виступають незалежні громадяни та їхні об'єднання, у «електронному» - інтернет-користувачі й «мережеві об'єднання» [60].

Г. Рейнгольд [132], дослідник інтернет-технологій, наголошує, що спільність індивідів виникає тоді, коли люди достатньо тривалий час взаємодіють через Мережу, аби сформувати стійкі соціальні зв'язки. При цьому Інтернет, за його логікою, «звільняє» процес громадського устрою від географічних обмежень, роблячи можливим вихід локальних спільнот на національний та навіть міжнародний рівні. Саме зняття територіальних бар'єрів, на наш погляд, істотно розширює масштаби солідарності, координації дій та суспільної мобілізації.

Висунуту гіпотезу можна проілюструвати прикладами політичної мобілізації, де цифрові платформи та соціальні мережі виступали важливими інструментами організації протестної активності. Так, низка «кольорових» революцій стала значною мірою можливою завдяки використанню Інтернету та соціальних мереж. У грудні 2010 р. розпочалися заворушення в Алжирі та Тунісі. У Тунісі протестні події завершилися успішною зміною влади; при цьому кожен десятий мешканець країни був користувачем Інтернету. Журнал *Foreign Policy* охарактеризував ці події як «першу революцію WikiLeaks» або «революцію Facebook»: суспільне обурення підтримувалося витоками інформації через WikiLeaks і поширенням матеріалів у Facebook щодо корумпованості правлячої

родини, що зрештою сприяло падінню режиму Бен Алі [129]. Автор цієї інтерпретації, розвиваючи позицію в подальших працях [128], підкреслює, що соціальні мережі та Інтернет стали своєрідним «наріжним каменем» революційних процесів, які призвели до усунення низки диктаторських режимів у країнах Північної Африки та Близького Сходу.

Варто також акцентувати, що однією з базових передумов розгортання протестів в Україні у 2013-2014 рр. стала невідповідність політичних рішень влади суспільним очікуванням щодо питань, пов'язаних зі стратегічним геополітичним вибором України [16]. До суспільно-політичних факторів, які стимулювали протестні настрої, додалося істотне проникнення Інтернету та поширення ІК-інструментів не лише в державно-управлінських інституціях різних рівнів, а й серед населення [16]. Це, своєю чергою, розширило можливості згуртування та активізації громадянського суспільства. У цьому сенсі Інтернет, інтегруючись у соціальні, економічні й політичні простори, поступово набуває рис явища державної ваги. У зв'язку з цим вважаємо доцільним запропонувати введення до наукового обігу шостої підсистеми громадянського суспільства - електронно-цифрової, та подати структурні компоненти громадянського суспільства у відповідній узагальненій моделі (рис. 3.2).

Структурування сучасного громадянського суспільства за компонентами дозволяє чіткіше побачити багатовимірність його функцій і ролі у суспільному розвитку. Урахування політичних, економічних, соціальних, духовно-культурних, інформаційних, а також електронно-цифрових чинників створює підґрунтя для формування інтегрованої системи, здатної відповідати на сучасні виклики та підтримувати сталий розвиток. У цьому контексті доцільно детальніше зосередитися саме на електронно-цифровій складовій і в межах даного підрозділу уточнити зміст понять «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство», оскільки вони є взаємопов'язаними, проте не тотожними за змістом.

На нашу думку, електронне громадянське суспільство (далі - ЕГС) - це сукупність громадянських організацій, ініціатив та індивідуальних громадян, які системно використовують інформаційно-комунікаційні технології (далі - ІКТ) для участі в суспільному житті, реалізації громадянських прав і свобод та впливу на ухвалення рішень. ЕГС охоплює використання Інтернету, соціальних медіа, електронних платформ та інших цифрових інструментів для комунікації, консолідації, мобілізації та суспільного впливу. Основні риси ЕГС доцільно згрупувати так:

1. Доступність і широке застосування ІКТ - використання Інтернету, соціальних медіа, електронних платформ та цифрових інструментів як бази для комунікації, організації та взаємодії громадян.

2. Активізація громадських рухів і формування громадянської позиції - розширення участі громадян у політичному, економічному та соціальному житті через електронні засоби, що сприяє швидшому поширенню ініціатив і залученню нових учасників.

3. Посилення прозорості й підзвітності - застосування технологій для моніторингу та контролю діяльності державних і інших інститутів, зокрема через платформи відкритих даних, онлайн-реєстри, антикорупційні інструменти тощо.

4. Соціальна взаємодія та мобілізація - використання сучасних каналів зв'язку, які зменшують значення просторової віддаленості, полегшують координацію дій і забезпечують можливість швидкої організації масштабних кампаній, акцій та громадських рухів.

Передумови розвитку електронного громадянського суспільства та посилення його впливу на зрілість (дорослішання) нації з урахуванням політичних, економічних, соціальних, інформаційних та духовно-культурних чинників подано далі (табл.7).

Передумови та наслідки розвитку ЕГС для суспільства

Передумови формування ЕГС	Наслідки та вплив ЕГС на зрілість нації
<p>1. Політичні. Демократичні реформи та політична воля</p> <ul style="list-style-type: none"> - підтримка свободи слова та інформації створює умови для вільного обміну думками та інформацією в Інтернеті. - підтримка е-урядування й впровадження цифрових технологій в управлінні державою сприяє прозорості та підзвітності уряду. 	<p>Підвищення громадянської участі</p> <ul style="list-style-type: none"> - залучення громадян до політичних процесів шляхом е-голосування, петиції та онлайн-консультації з урядом роблять політичну участь більш доступною. - мобілізація громадськості через полегшення організації та проведення акцій, мітингів та інших форм громадянської активності через Інтернет.
<p>2. Економічні чинники.</p> <ul style="list-style-type: none"> - інвестиції в технологічну інфраструктуру через фінансування розвитку Інтернету, мобільних мереж та інших технологій. - розвиток ІТ-індустрії шляхом зростання кількості компаній, що працюють у сфері інформаційних технологій, сприяє створенню інноваційних рішень для громадянського суспільства. 	<p>Економічний розвиток</p> <ul style="list-style-type: none"> - підтримка інновацій та підприємництва: онлайн-платформи для краудфандингу, бізнес-інкубатори та інші інструменти з підтримки нових підприємств та інноваційних проектів. - розвиток ІТ-індустрії, цифрової економіки та пов'язаних секторів сприяє створенню нових робочих місць і підвищенню економічного зростання.
<p>3. Соціальна активність та участь громадян</p> <ul style="list-style-type: none"> - зменшення цифрового розриву між різними соціальними групами, регіонами та віковими категоріями є важливим для забезпечення рівних можливостей участі в ЕГС. - волонтерство та поширеність волонтерських рухів і громадських організацій сприяє активному використанню електронних інструментів для координації та комунікації. 	<p>Стійкість та адаптивність</p> <ul style="list-style-type: none"> - швидке реагування на кризи забезпечує можливість швидко організувати допомогу та координацію дій під час надзвичайних ситуацій завдяки електронним комунікаційним засобам. - підтримка соціальних зв'язків через онлайн-спільноти, що допомагають підтримувати соціальні зв'язки та надавати підтримку один одному в складних ситуаціях
<p>4. Інформаційні.</p> <ul style="list-style-type: none"> - ширококутовий доступ до Інтернету забезпечує швидкий та надійний доступ до онлайн-ресурсів та комунікацій; - мобільні технології надають змогу широкого використання смартфонів та планшетів і робить Інтернет доступним для більшості людей; - соціальні мережі та платформи для спільної роботи сприяють комунікації, обміну інформацією та громадянській активності. 	<p>Розвиток інформаційних технологій задля забезпечення прозорості та підзвітності уряду</p> <ul style="list-style-type: none"> - використання антикорупційних інструментів таких як онлайн-платформи для моніторингу державних витрат та діяльності посадових осіб. - відкритість даних забезпечує публічний доступ до урядових даних сприяє підвищенню прозорості та довіри до уряду. - зростає можливість громадського контролю за діями уряду та державних установ, що підвищує відповідальність і знижує рівень корупції.

1	2
<p>5. Духовно-культурні чинники</p> <ul style="list-style-type: none"> - підвищення цифрової грамотності, якщо освітні програми, спрямовані на навчання використання цифрових технологій, сприяють активній участі громадян в електронному громадянському суспільстві. - зміна культурних установок шляхом прийняття та підтримка технологічних інновацій у суспільстві створює сприятливе середовище для розвитку електронного громадянського суспільства. 	<p>Розвиток громадянської культури</p> <ul style="list-style-type: none"> - освіта та інформування через доступ до великої кількості інформаційних ресурсів, що сприяє підвищенню рівня освіти та обізнаності громадян. - формування громадянської ідентичності шляхом активної участі в онлайн-спільнотах та обговореннях, що сприяє формуванню почуття спільності та відповідальності за розвиток країни.

Джерело: узагальнено на основі [6;9; 14;37;41;55;99;113;115]

Таким чином, формування електронного громадянського суспільства є важливою сходинкою на шляху до зрілості нації, оскільки воно розширює можливості участі громадян у суспільно-політичних процесах, посилює прозорість і відповідальність органів влади, зміцнює горизонтальні соціальні зв'язки та здатне опосередковано стимулювати економічну активність. Водночас розвиток ЕГС потребує не лише технологічної бази, а й сукупності передумов - політичної волі, інституційної підтримки, освітніх і культурних трансформацій, а також інвестицій у цифрову інфраструктуру. У результаті електронний формат громадянської самоорганізації впливає на суспільну стійкість і адаптивність: підвищує рівень громадянської залученості, сприяє розвитку культури контролю та відповідальної участі, а також створює додаткові канали для реагування на соціальні виклики.

Електронне громадянське суспільство має низку ознак, які відрізняють його від «класичних» форм громадянської активності. По-перше, онлайн-доступність: за наявності підключення до Інтернету громадяни можуть долучатися до ініціатив незалежно від місця проживання, що суттєво розширює коло учасників порівняно з традиційними форматами, обмеженими фізичною присутністю. По-друге, відносно низькі витрати: створення й підтримка мережових спільнот, волонтерських ініціатив або незалежних медіапроектів часто не потребує значних

ресурсів, а отже робить участь доступнішою для осіб та груп із обмеженими можливостями. По-третє, оперативність і масштабованість: цифрові інструменти дозволяють швидко поширювати інформацію, мобілізувати людей і координувати спільні дії, що підвищує ефективність досягнення суспільно значущих цілей. Загалом електронний сегмент громадянського суспільства сприяє: розширенню доступу до громадянської активності, зменшенню організаційних витрат та підвищенню результативності громадянських ініціатив.

Слід урахувати, що ІТК-технології є динамічними та постійно еволюціонують, і сьогодні електронні формати дедалі частіше набувають рис повноцінної цифровізації. Саме тому, попри поширене ототожнення термінів «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство», між ними існують змістові відмінності. Електронне громадянське суспільство здебільшого пов'язується із використанням електронних каналів комунікації як інструменту підтримки та підсилення традиційних практик громадянської активності. Йдеться про те, що Інтернет і цифрові платформи допомагають зміцнювати вже наявні соціальні зв'язки, організовувати ініціативи, проводити кампанії, налагоджувати взаємодію з органами влади - тобто працюють у межах сформованих соціальних структур і інституцій, посилюючи їхню дієвість.

Натомість цифрове громадянське суспільство можна розглядати як ширший і більш «трансформаційний» феномен, коли цифрові технології не просто допомагають традиційним формам участі, а змінюють сам характер суспільних відносин і громадянської самоорганізації. У такій логіці значна частина соціальних взаємодій, економічних зв'язків і політичних процесів відбувається або координується через цифрове середовище. Для цифрового громадянського суспільства типовими є: поява нових форматів активності (онлайн-петиції, флешмоби, мережеві кампанії, мобілізація через соціальні платформи), розмиття меж публічного й приватного через інтеграцію особистого життя в онлайн-простір, формування нових типів індивідуальної та колективної ідентичності під впливом цифрових практик, а також виникнення специфічних

ризиків і викликів (кібербулінг, дезінформація, надмірна залежність від цифрових сервісів тощо).

Отже, ключова різниця між ЕГС і ЦГС полягає в акцентах: електронне громадянське суспільство зосереджене на використанні цифрових інструментів для посилення традиційних форм громадянської активності, тоді як цифрове громадянське суспільство відображає глибшу трансформацію самого феномена громадянського суспільства під впливом цифрових технологій. Відповідні відмінності за основними характеристиками доцільно узагальнити в таблиці 8.

Таблиця 8

Характерні риси понять «електронне громадянське суспільство»
та «цифрове громадянське суспільство»

Характерні риси понять	ЕГС	ЦГС
<i>Фокус дії</i>	Використання цифрових інструментів для підтримки традиційних форм громадянської активності	Трансформація самого поняття "громадянське суспільство" під впливом цифрових технологій
<i>Приклади застосування</i>	Онлайн-петиції, електронне голосування, віртуальні громадські обговорення	Соціальні мережі як основний простір для соціальної взаємодії, криптовалюти, децентралізовані автономні організації
<i>Виклики та загрози</i>	Технічні проблеми, цифрова нерівність, захист персональних даних	Кібербулінг, дезінформація, залежність від цифрових технологій

Джерело: складено автором

Обидва поняття відображають вагомі процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві. Чітке розрізнення «електронного» та «цифрового» громадянського суспільства дає змогу точніше описувати поточні трансформації, коректніше оцінювати їх наслідки та більш ефективно використовувати потенціал цифрових технологій у розвитку громадянської участі й суспільної самоорганізації.

Отже, цифрове громадянське суспільство (ЦГС) доцільно трактувати як ширший феномен, що охоплює різноманітні форми громадянської активності та організаційної взаємодії, які здійснюються із застосуванням цифрових рішень.

Воно включає не лише інтернет-канали та соціальні медіа, а й використання комплексніших інструментів - великих даних (Big Data), штучного інтелекту (AI), блокчейну та інших інноваційних технологій - для розв'язання суспільних проблем, підвищення якості комунікації, посилення координації громадських ініціатив і розвитку сервісів у публічній сфері.

Ключові особливості ЦГС можна узагальнити так:

1. Залучення передових технологій для реалізації громадянських ініціатив і проєктів та підвищення їхньої масштабованості.

2. Різноманіття цифрових форматів мультимедійності (відео, аудіо, інтерактивні платформи, стримінг, візуалізація даних) як основа комунікації та залучення спільнот.

3. Опора на дані та аналітику: використання масивів даних і аналітичних інструментів для моніторингу соціальних процесів, оцінювання ефективності політик і прийняття більш обґрунтованих рішень.

4. Технологічні механізми прозорості й децентралізації (зокрема блокчейн) для підвищення безпеки, довіри та контролю за реалізацією громадських ініціатив.

У такому розумінні електронне громадянське суспільство концентрується переважно на використанні Інтернету та ІКТ як інструментів участі й комунікації, тоді як цифрове громадянське суспільство охоплює ширший спектр технологічних рішень та інновацій, спрямованих на структурне вдосконалення громадянських практик. Обидва підходи відображають загальну тенденцію технологічного «вбудовування» у суспільне життя, однак ЦГС у більшій мірі асоціюється з комплексністю, системністю та використанням технологій нового покоління.

Відтак констатуємо: Інтернет істотно трансформував громадянське суспільство та комунікаційні механізми всередині нього, сформувавши нові конфігурації взаємодії, що виникли з мережевої активності користувачів. Сучасне громадянське суспільство проявляється не тільки як сукупність ініціатив,

відокремлених від держави, а як багаторівнева система інтернет-комунікацій: горизонтальних (між громадянами та їх добровільними об'єднаннями) і вертикальних (між громадянами/організаціями та органами державної влади). Розвиток електронних комунікаційних проєктів («електронний уряд», «електронна держава», «електронна демократія», «електронне урядування») сприяв появі специфічного публічного простору взаємодії, який посідає помітне місце як у межах держави, так і в ширшому - міжнародному - контексті. Інтернет набув значення не лише інструменту, а й середовища здійснення політичної та управлінської діяльності, що актуалізує пошук інноваційних механізмів взаємодії держави та громадянського сектору й підвищення результативності їхньої спільної роботи.

На нашу думку, структура громадянського суспільства в Україні є здатною до трансформації залежно від рівня розвитку, зміни суспільних запитів, цілей і завдань, а також характеру міжособистісних і групових відносин у соціумі. Саме тому вона демонструє риси як електронного, так і цифрового форматів. Для ЕГС Інтернет і соціальні мережі стали простором суспільно-політичних дискусій, презентації позицій різних соціальних груп та мобілізації громадян, що частково послаблює традиційний ієрархізм суспільних структур. Значна частина неформальних спільнот використовує ІКТ для самовираження та самоорганізації, а відкритий характер мережевого середовища створює умови, за яких практично кожна людина може бути свідком подій, отримувати інформацію з альтернативних джерел і співставляти різні погляди. Це суттєво розширює інструментарій громадянської участі та потенційно підсилює спроможність суспільства впливати на управлінські рішення. Водночас мережевий простір має не лише переваги: у період війни та підвищених безпекових ризиків його негативні сторони проявляються особливо виразно.

Попри очевидні переваги, цифрова трансформація несе й ризики для розвитку громадянського суспільства. Масове впровадження цифрових технологій породжує виклики, що здатні послаблювати демократичні інститути

та негативно впливати на суспільний добробут. Однією з найбільш відчутних загроз є посилення соціальної нерівності. Доступ до цифрових сервісів, навичок і якісної інформації розподіляється нерівномірно, формуючи цифровий розрив: частина населення опиняється «поза цифровим контуром», втрачаючи можливості для освіти, зайнятості, самореалізації та участі у громадському житті. Окрім цього, цифрові компетентності часто конвертуються в економічні переваги, через що нерівність може поглиблюватися.

Ще однією ключовою проблемою є дезінформація та маніпуляції суспільною думкою. Соціальні мережі й онлайн-платформи нерідко стають середовищем швидкого поширення фейків, пропагандистських наративів і координованих інформаційних впливів. Це підриває довіру до традиційних медіа й державних інститутів, ускладнює раціональне ухвалення рішень громадянами, посилює поляризацію та конфліктність у суспільстві.

Поряд із цим цифрові технології можуть сприяти соціальній ізоляції, якщо віртуальні контакти поступово витісняють реальні взаємодії. Наслідками можуть бути відчуження, самотність, підвищення тривожності та інші негативні психоемоційні стани. Додатковим ризиком стає надмірна залежність від цифрових пристроїв, що може впливати і на фізичне, і на психічне здоров'я, особливо серед молоді та підлітків.

Війна як надзвичайний фактор істотно посилює негативні ефекти цифрового середовища та створює нові загрози для громадянського суспільства. По-перше, зростає вразливість до маніпуляцій: у стані невизначеності та високої тривожності люди частіше довіряють неперевіреному повідомленням, що здатне провокувати розкол, паніку та підривати легітимність інститутів. По-друге, війна загострює соціально-економічні дисбаланси через втрати, вимушене переміщення, руйнування інфраструктури, що найбільше вражає вразливі групи населення, підсилюючи бідність, безробіття та соціальну напруженість. По-третє, воєнні обставини часто супроводжуються обмеженнями прав і свобод, зокрема через режимні вимоги, цензурні практики або переслідування опонентів, що

створює додатковий тиск на демократичні засади. По-четверте, тривала війна може стимулювати радикалізацію частини суспільства: пошук «простих рішень» інколи веде до підтримки крайніх ідеологій, що становить ризик дестабілізації.

Отже, війна виступає не лише джерелом фізичних загроз, а й потужним чинником інформаційного та психологічного впливу, здатного підірвати соціальні зв'язки, довіру та стабільність. Тому мінімізація наслідків потребує системних заходів: розвитку критичного мислення, підтримки якісної комунікації, посилення стійкості громад, зміцнення довіри до інститутів та розбудови діалогу між соціальними групами. Лише за умов скоординованих дій можна протистояти викликам, які посилюються в період війни, та зберегти потенціал демократичного розвитку.

Вважаємо, що роль держави у зниженні негативних наслідків цифрової трансформації та водночас у підтримці подальшої цифровізації полягає у формуванні безпечного й сприятливого цифрового середовища, яке забезпечує баланс між інноваціями та захистом прав і свобод людини. Це передбачає розвиток інклюзивної цифрової інфраструктури, зменшення цифрового розриву, протидію дезінформації, захист персональних даних, забезпечення кібербезпеки, підтримку медіаграмотності та створення прозорих правил взаємодії в цифровому просторі. У цьому контексті, на наш погляд, держава має здійснити комплекс узгоджених кроків, що доцільно відобразити на рис. 4.

Видається, що мінімізувати негативні наслідки цифрової трансформації та водночас сформувати безпечне цифрове середовище, яке працюватиме в інтересах усіх членів суспільства, можливо лише за умови узгоджених дій держави, громадянського сектору та бізнесу. Сьогодні розвиток цифрових технологій одночасно відкриває нові можливості й генерує нові ризики - від посилення нерівності та інформаційних загроз до зростання вразливості персональних даних і кіберпростору. Саме тому партнерська взаємодія держави та громадянського суспільства у зазначеній сфері є критично важливою для

забезпечення збалансованого розвитку та зниження потенційних негативних ефектів.

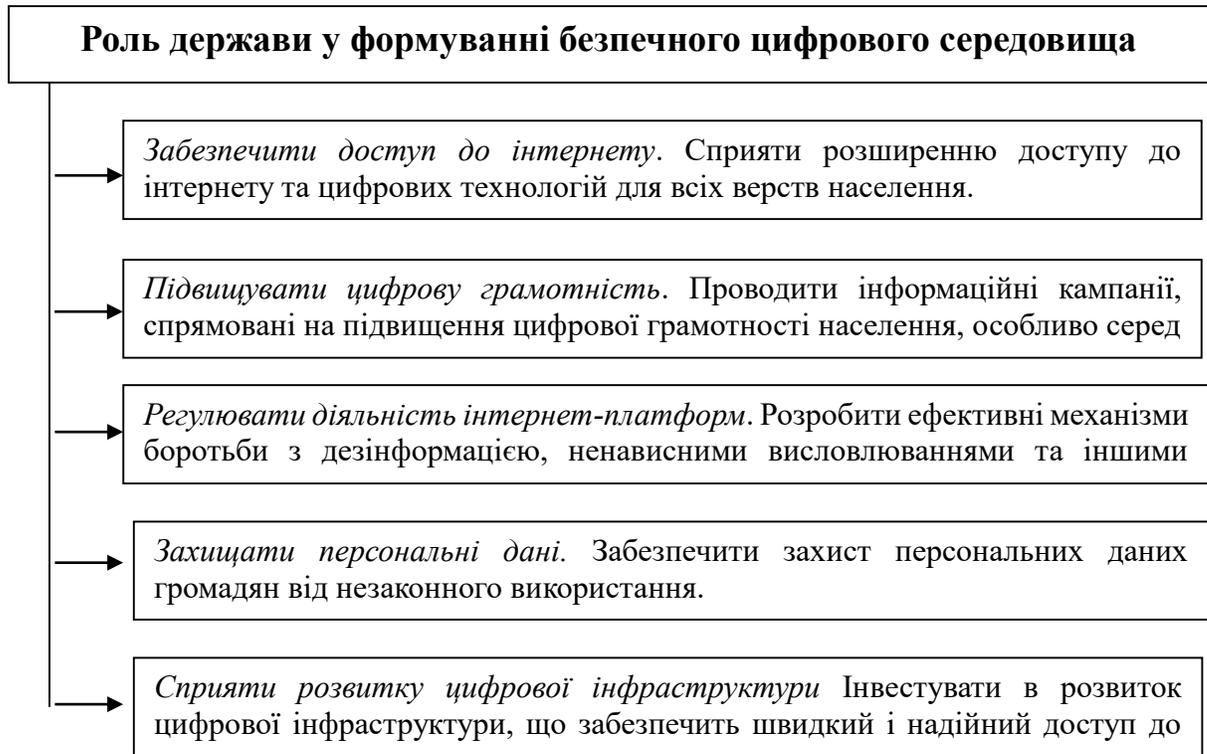

Рис.4. Основні кроки зі створення сприятливого цифрового середовища для забезпечення взаємодії ГС та держави

Напрями такої взаємодії вже нині мають охоплювати:

1. Спільне формування цифрової політики, зокрема:
 - розроблення стратегій розвитку цифрової економіки й цифрового суспільства з урахуванням потреб та інтересів громадян;
 - проведення системних громадських консультацій із залученням ОГС під час підготовки законодавчих ініціатив у сфері цифрової трансформації;
 - спільний моніторинг реалізації державних програм цифровізації та оцінювання їх результативності.
2. Просування цифрової грамотності, а саме:

- створення та впровадження освітніх програм цифрових компетентностей для різних вікових і соціальних груп;

- реалізація інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності громадян про можливості й ризики цифрових технологій;

- розвиток мережі цифрових хабів і центрів доступу до інтернету та е-послуг, зокрема у віддалених громадах.

3. Захист персональних даних і кіберстійкість, через:

- удосконалення законодавства про захист персональних даних та забезпечення реального механізму його виконання;

- участь громадськості у контролі дотримання вимог щодо обробки та зберігання персональної інформації;

- розроблення й впровадження заходів протидії кібератакам та іншим загрозам у цифровому середовищі.

4. Розвиток цифрової інфраструктури, шляхом:

- інвестицій у якісний і доступний інтернет-зв'язок для всіх регіонів країни;
- розбудови зручних, інклюзивних і зрозумілих електронних сервісів для громадян та бізнесу;

- стимулювання розвитку національної ІТ-екосистеми, підтримки стартапів і локальних технологічних рішень.

5. Протидія дезінформації, через:

- навчальні програми з медіаграмотності для різних категорій населення;
- співпрацю з платформами соціальних мереж щодо виявлення й обмеження поширення фейкових матеріалів;

- підтримку незалежних медіа та формування сприятливих умов для їх сталого розвитку.

6. Забезпечення прав людини в цифровому просторі, у напрямках:

- гарантування свободи слова в онлайн-середовищі за умови дотримання вимог безпеки та законності;

- створення дієвих механізмів запобігання та реагування на кібербулінг;

- посилення захисту прав неповнолітніх користувачів, включно з безпекою контенту та приватністю.

Водночас принципово важливо усвідомлювати, що взаємодія держави й громадянського суспільства у сфері цифрової трансформації має бути не епізодичною, а постійною, інституційно закріпленою та зорієнтованою на практичний результат. Вона повинна ґрунтуватися на партнерстві й довірі: громадянський сектор має брати активну участь у розробленні та впровадженні цифрових політик, тоді як держава - забезпечувати прозорість процесів, підзвітність рішень і реальну відкритість до зворотного зв'язку.

Висновки до розділу 3

По - перше, констатовано, що сучасний стан інститутів громадянського суспільства в Україні визначається одночасною наявністю значного потенціалу та системних обмежень, які знижують якість партнерства з державою. Попри реформи, європеїзацію й інституційні зміни, взаємодія часто залишається фрагментарною через неузгодженість бюджетного планування, нерівний доступ ОГС до державної підтримки, формалізацію участі в політико-управлінських процесах і відсутність дієвих механізмів громадського контролю. Додаткові ризики створюють політична інструменталізація окремих ІГС, слабкість внутрішнього менеджменту частини організацій, залежність від одного джерела фінансування, а також дефіцит системної інформаційно-просвітницької політики, що обмежує залучення громадян і відтворює логіку «адміністративного контролю» замість партнерства.

Водночас підвищення результативності державних стратегій у сфері розвитку громадянського суспільства потребує переходу від декларацій до практик: інституційного закріплення прозорих правил, регулярних і змістовних консультацій, обов'язковості розгляду рекомендацій дорадчих органів, відкритих конкурсних процедур фінансування та публічної звітності. У воєнний і

післявоєнний період така модернізація має поєднуватися з чітким визначенням пріоритетів, координацією дій ІГС і держави та розбудовою механізмів публічної дипломатії як інструменту міжнародної підтримки й внутрішньої консолідації. Саме системне поєднання участі, підзвітності, ресурсної спроможності та довіри здатне забезпечити стійку модель співпраці, необхідну для відбудови країни, зміцнення демократії та довгострокового розвитку України.

По-друге, цифровізація та розвиток ІКТ істотно трансформують громадянське суспільство в Україні, розширюючи канали комунікації, мобілізації та участі, а також підсилюючи потенціал громадського контролю й впливу на публічну політику. Електронні й цифрові платформи створюють новий простір взаємодії - як горизонтальної (між громадянами та спільнотами), так і вертикальної (між громадськістю та органами влади), що сприяє швидшому поширенню ініціатив, залученню нових учасників і формуванню культури підзвітності. Водночас цифрова трансформація загострює ризики: цифровий розрив, дезінформацію, маніпуляції, кіберзагрози, а в умовах війни - і посилення інформаційно-психологічного впливу та соціальної напруженості.

За цих обставин результативна взаємодія держави й громадянського суспільства має спиратися на партнерство, довіру та інституційне закріплення процедур, поєднуючи розвиток цифрової інфраструктури з гарантіями прав людини та безпековими вимогами. Пріоритетними напрямками є спільне формування цифрової політики й моніторинг програм цифровізації, підвищення цифрової грамотності, захист персональних даних і посилення кіберстійкості, протидія дезінформації та забезпечення прав у цифровому середовищі. Лише комплексність цих кроків і сталі механізми участі дадуть змогу перетворити цифрові інструменти на ресурс демократичного розвитку, а не на джерело фрагментації та вразливості.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведені дослідження дозволили успішно реалізувати поставлену мету та виконати всі завдання, окреслені в межах кваліфікаційної роботи. У результаті отримано такі узагальнюючі висновки :

1. Розкрито теоретичні засади формування громадянського суспільства, уточнено його сутність, структуру та роль у системі публічного управління . Аналіз підходів засвідчив, що громадянське суспільство є багатовимірним явищем, яке поєднує недержавні відносини та самоорганізацію громадян і сприяє демократичному розвитку через участь, контроль і захист прав. Його ефективність залежить від інституціоналізації та якості правового й організаційного забезпечення; наявні бар'єри посилюють потребу зміцнення ОГС і розвитку партнерства «держава – суспільство».

2. Систематизовано моделі й принципи взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства та визначено критерії ефективності такої взаємодії. Наголошено, що держава і громадянське суспільство на практиці взаємозалежні, а характер їхніх відносин визначають політичний режим, правова культура та інституційна спроможність. Найефективнішою є партнерська/консенсусна модель, але вона можлива за наявності спільних цінностей, довіри та балансу інтересів. Взаємодія має двосторонній характер: громадянське суспільство забезпечує участь і контроль, а держава - гарантії прав, верховенство права та механізми діалогу й компромісу. Це підсилює демократію та довіру до влади.

3. Проаналізовано сучасні механізми взаємодії органів публічного управління з ІГС в Україні та зроблено оцінювання стану їх організаційно-правового забезпечення. Констатовано, що базові й спеціалізовані механізми взаємодії громадянського суспільства та держави утворюють єдину систему, що забезпечує участь громадян, підзвітність влади та захист прав і свобод. Їх

ефективність визначається узгодженістю інструментів, інституційним закріпленням процедур, ресурсною спроможністю та рівнем суспільної довіри, водночас потребує врахування ризиків формалізації, залежності чи конфліктності. В умовах цифровізації ключового значення набувають інституційний та інноваційний механізми: перший гарантує сталі правила, структури й підзвітність взаємодії, другий - розширює можливості співпраці через е-сервіси, відкриті дані та аналітику. Їх інтеграція з базовими механізмами підсилює прозорість і результативність управління та сприяє зростанню довіри до державних інститутів.

4. Виявлено тенденції та проблеми змін організаційно-правового забезпечення взаємодії в умовах війни, а також узагальнено зарубіжний досвід інституціоналізації взаємодії. Визначено, що розвиток громадянського суспільства в Україні відбувається в умовах воєнних і соціальних викликів, тому пріоритетом має бути не посилення контролю над ОГС, а формування сприятливих і передбачуваних правил їх діяльності та реальне залучення до підготовки, реалізації й оцінювання державних рішень. Інституціоналізація тут означає перехід від ситуативних контактів до сталих норм і процедур, що роблять партнерство системним і результативним.

Еволюція взаємодії влади й громадського сектору у 1991–2024 рр. показує поступове розширення правових та організаційних механізмів участі - від базових гарантій до консультацій, громадських рад і стандартів відкритості. Після 2014 року, а особливо з 2022-го, війна змінила структуру ОГС, посиливши волонтерський і благодійний сегменти та потребу в дієвих інституційних «каналах» співпраці. Тому стратегічні цілі мають підкріплюватися практичним виконанням процедур участі й узгодженістю рішень на всіх рівнях.

Інституціоналізація взаємодії держави та громадянського суспільства означає перехід від епізодичних консультацій до сталих правил і організаційних форматів участі. Україна рухається цим шляхом через Стратегії 2016–2020 і 2021–2026 років, діяльність Координаційної ради при Президентові, ідею Нацфонду

підтримки ІС та «безбар'єрний» підхід. Водночас зберігається «розрив реалізації»: слабкий моніторинг без чітких індикаторів, недосконалі правові механізми та розпорошення відповідальності між міністерствами після ліквідації профільного агентства.

Досвід країн ЄС показує, що ефективне партнерство потребує визначеного центру відповідальності, стандартизованих інструментів залучення, передбачуваного фінансування та прозорого спільного моніторингу з участю громадськості й місцевого рівня. Для України ключові виклики - інституційна нестійкість, брак управлінської дисципліни, ризики звуження свобод і проєктна залежність ОГС від донорів. Тому пріоритетами мають бути зміцнення інституцій участі, законодавче врегулювання слухань і контролю, результативний М&Е та захист демократичних стандартів у війні й відновленні.

5. Обґрунтовано напрями удосконалення важелів та інструментів взаємодії держави й громадянського суспільства у контексті захисту національних інтересів України, зокрема визначено можливості та безпекові обмеження застосування ІКТ для підвищення ефективності взаємодії.

Констатовано, що сучасний стан інститутів громадянського суспільства в Україні визначається одночасною наявністю значного потенціалу та системних обмежень, які знижують якість партнерства з державою. Попри реформи, європеїзацію й інституційні зміни, взаємодія часто залишається фрагментарною через неузгодженість бюджетного планування, нерівний доступ ОГС до державної підтримки, формалізацію участі в політико-управлінських процесах і відсутність дієвих механізмів громадського контролю. Додаткові ризики створюють політична інструменталізація окремих ІС, слабкість внутрішнього менеджменту частини організацій, залежність від одного джерела фінансування, а також дефіцит системної інформаційно-просвітницької політики, що обмежує залучення громадян і відтворює логіку «адміністративного контролю» замість партнерства.

Водночас підвищення результативності державних стратегій у сфері розвитку громадянського суспільства потребує переходу від декларацій до практик: інституційного закріплення прозорих правил, регулярних і змістовних консультацій, обов'язковості розгляду рекомендацій дорадчих органів, відкритих конкурсних процедур фінансування та публічної звітності. У воєнний і післявоєнний періоди така модернізація має поєднуватися з чітким визначенням пріоритетів, координацією дій ІГС і держави та розбудовою механізмів публічної дипломатії як інструменту міжнародної підтримки й внутрішньої консолідації. Саме системне поєднання участі, підзвітності, ресурсної спроможності та довіри здатне забезпечити стійку модель співпраці, необхідну для відбудови країни, зміцнення демократії та довгострокового розвитку України.

Цифровізація та розвиток ІКТ змінюють громадянське суспільство в Україні, розширюючи можливості комунікації, мобілізації та участі, а також посилюючи громадський контроль і вплив на публічну політику. Водночас зростають ризики: цифровий розрив, дезінформація, кіберзагрози, а в умовах війни - додатковий інформаційно-психологічний тиск і соціальна напруженість.

Ефективна взаємодія держави й громадянського суспільства має бути постійною та інституційно закріпленою, поєднуючи цифровий розвиток із захистом прав і безпекою. Ключові пріоритети: спільне формування цифрової політики, розвиток цифрової грамотності й інфраструктури, захист персональних даних і кіберстійкість, протидія дезінформації та гарантування прав людини в онлайн-середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз державних стратегічних документів України щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року : Аналітична доповідь. К. : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 84 с. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/RIA_complete-report_ukr.pdf
2. Андрійчук, Т. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства: проблеми організаційно-функціонального забезпечення. *Політичні дослідження / Political Studies*. 2021, № 2, С. 80–96. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/246308>
3. Антонова Л.В., Антонов А.В., Івашова Л.М. Інформаційно-комунікаційні інструменти забезпечення ефективного врядування в Україні на державному та регіональному рівнях. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2023. № 1 (36). С.10-17. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2023/1/2.pdf1>
4. Антонова О., Серьогін С., Літвінов О., & Кривенкова, Р. Цифрова трансформація публічного сектора в забезпеченні регіонального партнерства . *Аспекти публічного управління*. 2023. 11(3). С. 91-101. (фахове, кат. Б). URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1019/998>
5. Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание – и направления для дальнейших исследований. *Полис*. 1995. № 3. С. 48 – 57.
6. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії [монографія]. К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі».– 207 с.
7. Бондарчук Н.В. Взаємодія органів публічної влади та громадянського суспільства в умовах цифровізації. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. 2022. Вип 28. URL: <http://surl.li/lhsgx>
8. Борисенко О. Напрями підвищення ефективності взаємодії органів державної влади й громадянського суспільства. *Актуальні питання у сучасній*

науці. № 10 (28). 2024. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/15470/15541>

9. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.02. «Конституційне право» / Ващук Оксана. Київ, 2004. 207 с.

10. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.

11. Відкритість, дієвість, результативність. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 17 березня 2003 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-03>

12. Герасіна Л.М. Держава правова. Харків: Право, 2015. 156 с.

13. Громадські експерти назвали проблеми та успіхи державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadski-eksperty-nazvalyproblemy-ta-uspiphy-derzhavnoj-polytyky-spryuannya-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva>

14. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; за науковою ред. В. П. Беха ; редкол. : В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.

15. Громадянське суспільство URL: http://lib.mdpu.org.ua/e-book/politologiya/eBook/modul_1/tema9.htm.

16. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку : аналіт. доповідь / В.М. Яблонський, Т.В. Андрійченко, І. Е. Бекешкіна та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко , В. М. Яблонського. К. : НІСД, 2018. 128 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spryiannia/analit_zvit_2018.pdf.

17. Громадянське суспільство. Енциклопедія сучасної України: багатотомне науково-енциклопедичне видання Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-31976>.

18. Дацій Н.В. Світовий досвід становлення і розвитку громадянського суспільства і соціальної держави. Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр. Х.: Міськдрук, 2015. Вип. 4 (1). С. 25-34.

19. Денисюк М.В. Взаємозв'язок та взаємодія громадського суспільства та держави (теоретико- правові аспекти) URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64

20. Державна політика розвитку громадянського суспільства: моніторинг ефективності. Європейський досвід. Київ :ПРООН, 2011. 97 с.

21. Деякі питання Державного агентства спорту і Державного агентства розвитку молоді та громадянського суспільства : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2020 р. № 233. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233-2020-п>

22. Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1378. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

23. Джин, Л. Коэн. Гражданское общество и политическая теория / пер. с англ., общ. ред. И.И. Мюрберг. 2003. 784 с.

24. Діяльність громадських об'єднань в Україні: Статистичний бюлетень. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

25. Заброда Д. Г. Колпаков В. К. Адміністративно-правові проблеми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією. Д. Г. Заброда. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 324 с.

26. Загальна декларація прав людини URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

27. Законодавчий вимір реформи децентралізації. Короткий огляд законопроектів та основних нормативно-правових актів. (Станом на 13 червня

2017 року) / заг. ред. та упоряд. Парасюк І. Л. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2017. 36 с.

28. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. URL: <http://www.opora.org.ua/analicity.php?id=404>

29. Золотар О.В., Селик В.Г. Ефективна організація роботи громадської ради при органі місцевого самоврядування. Покрокові інструкції. К.: Центр політичних студій та аналітики «Ейдос», 2020. 88 с.

30. Івашова Л. М., Антонова Л. В., Крушельницька Т. А. Комплексний механізм взаємодії громадянського суспільства з інститутами влади в контексті розвитку публічно-приватного партнерства. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2023. №2 (37). С. 31-42. <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2023-2.4> URL: <http://www.customs-admin.umsf.in.ua/archive/2023/2/4.pdf>

31. Івашова Л. М., Кудряшов Р. О. Неформальні течії як відзеркалення стану громадянського суспільства та їх вплив на державну молодіжну політику: від давнини до сьогодення. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2024. №1 (40). С. 24-31. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2024/1/6.pdf>.

32. Івашова Л.М. Механізми та інструменти функціонування громадянського суспільства та його взаємодії з органами місцевого самоврядування в контексті сталого розвитку територій // Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення: монографія / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. С. 232–239.

33. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України : монографія / за ред. чл.- кор. НАН України Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозування НАН України». К., 2015. 274 с.

34. Інтерація держави та громадянського суспільства: навч.- метод. посіб. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / уклад. Т. Краснопольська; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2023. 103 с. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7965405c-60a7-4730-90e5-8c1dbcc7104f/content>

35. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016-2020. Київ: Ваіте, 2016. 280 с.

36. Карась А. Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства. *Універсум*. Ч. 3-4. 2000, С 56-67.

37. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. С. 426-427.

38. Кириченко С. О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. К.: Логос, 1999. 88 с

39. Кириченко СО. Шляхи формування правової держави і громадянського суспільства. К.: Логос, 1999.178 с.

40. Ключові виклики для розвитку громадянського суспільства, 2020. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2020 році : матеріали. щоріч. доп. / Корнієвський О., Сидоренко Д., Пеліванова Н. та ін. ; за заг. ред. Ю. Тищенко, Ю. Каплан. Київ : НІСД, 2021. 116 с. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/analytrep_10_2021.pdf

41. Кобець Р., Руда О. Залучення ОГС до розробки політики та моніторингу її реалізації. Київ, 2014. 42 с.

42. Ковалевіч І. Зарубіжний досвід залучення громадськості до формування та реалізації місцевої політики. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 2. С. 135–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_2_22

43. Колодій А. Перешкоди на шляху інституціалізації громадянського суспільства в Україні. *Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні*: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю. (30 травня 2001 р., Київ). Т. 1. К. Українська Академія державного управління при Президентіві України, 2001. 276 с.

44. Колодій А. Розвиток громадянського суспільства URL: http://www.political-studies.com/?page_id=178
45. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод людини URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
46. Конституція України: основний закон України від 28 черв. 1996 р. URL: <https://bit.ly/2PeF19Q>.
47. Концепція Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 141-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text>.
48. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text>
49. Корнієнко В. О. Інститути громадянського суспільства та української держави: правові витоки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. (29). С. 210 – 213.
50. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб.. Тернопіль : ТНЕУ, 2012. 269 с.
51. Кресіна І. До питання визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 3–6.
52. Кудряченко А. Зasadничі демократичні цінності та їх роль у розвитку громадянського суспільства у країнах Європи. *Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 12 грудня 2012 р. Київ : НІСД, 2013. С. 28–39
53. Лук'янов Д. Держава і політичні партії в політичній системі суспільства. *Актуальні проблеми історії та культури України*. Ч. II. Миколаїв: Тетра, 2000. С. 32-38.

54. Любченко П. Конституційно-правові проблеми визначення структури громадянського суспільства. *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 44-52.

55. Любченко П.М. Громадянське суспільство: аспекти нової парадигми. *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 78. С. 43-44.*

56. Менджул М. В. Сучасний етап розвитку громадських організацій в Україні: історико-правовий аналіз. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. “Лісабонська стратегія як визначальний чинник європейської інтеграції в галузі освіти і науки”, (Ужгород (Україна) – Гирляни (Словаччина), 6–9 трав. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Закарпат. держ. ун-т. Ужгород: Ліра, 2008. С. 200–207.

57. Михайловська О. Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3. С. 108–114.

58. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

59. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями: дис. ...кандидата юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 217 с.

60. Мухіна М.О., Трима К.А. Концептуальні підходи до визначення поняття громадянського суспільства. *Молодий вчений*. № 2 (17). 2015. С. 176-178.

61. Мухіна М.О., Трима К.А. Концептуальні підходи до визначення поняття громадянського суспільства. *Молодий вчений*. № 2 (17). 2015. С. 176-178.

62. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / заг. ред. Дмитро Котляр, Андрій Шевченко ; Видання ініційоване Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації і рекомендоване для використання в адміністративній та судовій практиці. Київ, 2012. 170 с.

63. Онищенко О. Громадянське суспільство: тенденції становлення *Наука і суспільство*. 2002. № 1-2 . С.12-15.

64. Основи демократії: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. Антоніни Колодій. К.: Ай-Бі, 2002. 684 с.
65. Пасісниченко В. Громадянське суспільство: сучасні дебати та їх соціологічні імплікації. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2010. Вип. 16. С. 45 – 49.
66. Петренко К. М. Інституціоналізація громадських об'єднань: вітчизняні практики та світовий контекст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Сер. № 22 «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». К.: Видавництво національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 12. С. 83-90.
67. Політико-правові інститути сучасності: структура, функції, ефективність: [монографія / за заг. ред. М.І. Панова, Л.М. Герасіної]. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2005. 424 с.
68. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / за заг. ред. проф. А. І. Кудряченка. К. : НІСД, 2007. 346 с.
69. Положение Республиканского государственного учреждения «Комитет по делам гражданского общества Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан». URL: <https://tinyurl.com/yxwfb3y>.
70. Послідовність. Ефективність. Відповідальність. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 12 березня 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-04>.
71. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16 квітня 2009 року № 1275-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text>
72. Про волонтерську діяльність: Закон України 19 квітня 2011 року № 3236-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
73. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 6 листопада 2012 року № 5475-VI URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>

74. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості діяльності органів державної влади:» Указ Президента України від 01 серпня 2002 р. № 683. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/683/2002#Text>

75. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 4711-VI від 17.05.2012}. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011. № 32. Ст. 314.

76. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 31 липня 2004 року № 854. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text>

77. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики Постанова КМУ від 3 листопада 2010 р. № 996. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/1/2/3/9/7/2014-7-7-pam-cl-prav-gr.pdf>.

78. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова КМУ від 03.11.2010 року №996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>

79. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

80. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 05 листопада 2008 №976. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.

81. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

82. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 №2658-XII, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

83. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

84. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

85. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року № 2625-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>

86. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 року № 539/97-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80>

87. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>.

88. Про свободу асоціацій і захист права на організацію: Конвенція Міжнародної організації праці. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_125

89. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26 лютого 2016 року №68 / Офіційний вісник Президента України від 03.03.2016. 2016 р. № 7. Ст. 162. С. 32

90. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014. 78 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-04/grom_susp-bdf01.pdf

91. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

92. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 р. № 1035-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text>

93. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів

України від 14.04.2021 № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

94. Про утворення підрозділів місцевих органів виконавчої влади з питань внутрішньої політики : постанова Кабінету Міністрів України, 30 жовтня 1998 р. N 1715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1715-98-%D0%BF#Text>

95. Програма діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України, 23 березня 2000 р. № 550. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/550-2000-%D0%BF>

96. Рабінович П. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування). *Українське право*. 1996. Число 3. С. 25-33.

97. Роз'яснення Міністерство юстиції України від 24.01.2011 «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11>

98. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи: колективна монографія / за заг. ред. О. М. Руденко, С. В. Штурхецького. Острог: ІГСУ, Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 328 с. (Серія : «Громадянське суспільство», Вип. 7).

99. Рубцов В. П. Кроки до громадянського суспільства : постмайданове громадянське суспільство України: уроки для країни та світу. Науковий альманах. Київ: Українська Всесвітня Координаційна Рада, Інститут місцевої демократії, 2006. 300 с.

100. Рудич Ф. Громадянське суспільство та народовладдя: методологічний контекст. *Наукові записки: збірник*. 2004. Вип. 25. С. 11-23.

101. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методол. аспекти. К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2002. 226 с.

102. Сидоренко Світлана Цифровізація як дієвий механізм взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування* 2023, №1 URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/2649/>

103. Сміт Дж. Світове громадянське суспільство? Міжнародні громадські рухи та організації і соціальний капітал. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/smith.htm>.

104. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. *Вісник*. 2013. № 1. С. 271-279.

105. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. (1). С. 271-279.

106. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>

107. Тимченко С.М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. Запоріжжя: Юридичний ін.-т МВС України, 2002. С. 66.

108. Трима К. А. Глобалізація як фактор трансформації українського громадянського суспільства (на прикладі громадських організацій): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Маріуполь, 2011. 217 с.

109. Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» Документ 94/2021, чинний, поточна редакція - Прийняття від 12.03.2021 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

110. Формування та становлення громадянського суспільства в Україні: монографія / [авт. кол.: В. І. Цимбалюк, В. І. Гришко, І. В. Міщук та ін.]. Одеса: КУПРІЄНКО СВ, 2019. 158 с.

111. Халецький А. Зарубіжний досвід сприяння розвитку громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 11 <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=546>.

112. Цокур Є. Г. Особливості реалізації ідеї громадянського суспільства та її вплив на легітимаційні процеси в сучасній Україні. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. № 22

«Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». 2009. Вип. 1. С. 106-110.

113. Шайгородський Ю. Розвиток громадянського суспільства та проблема «дефіциту демократії». Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С.332-367. URL: <https://surl.li/pncoeo>

114. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти : монографія. Луганськ : Вид-во Елтон-2, 2009. 308 с.

115. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики. Центр Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf

116. Alexander J. Bringing Democracy Back In: Universalistic Solidarity and the Civil Sphere // *Intellectuals and Politics: Social Theory in a Changing World*. 1991. P. 168-182.

117. Allan S. *Online News: Journalism and the Internet*. Buckingham: Open University Press. 2006. 208 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=sC6xoPqrrlwC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

118. Boczkowski P. *Digitizing the News: Innovation in Online Newspapers*. Cambridge: MIT Press. 2005. 243 p. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/2435.001.0001>

119. *Civil Society and the State. New European Perspectives* / ed. by John Keane. London; New York, 1988. 368 p.

120. Hall J. A. In Search of Civil Society. *Civil Society: Theory, History, Comparison*. Cambridge: Polity Press, 1995. P. 1–31.

121. Hannah Arendt. *The Human Condition*. Licensed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, U.S.A / переклала з англійської Марія Зубрицька.

Львів: Центр гуманітарних досліджень, 1999, 255 с.

https://shron1.chtyvo.org.ua/Arendt_Hanna/Stanovysche_liudyny.pdf

122. Kastrati A. Civil Society from Historical to Contemporary Perspectives. *European Journal of Multidisciplinary Studies*. 2016. Vol. 1. Nr. 1. P. 1-26. URL: http://journals.euser.org/files/articles/ejms_jan_apr_16_nr1/Kastrati.pdf.

123. Kolodzy J. *Convergence Journalism: Writing and Reporting Across the News Media*. Rowman & Littlefield. 2006. 267 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=oaM6ux8OT3QC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

124. Kuts S. *Civil Society in Ukraine: “Driving Engine or Spare wheel for Change? Civil Society Index Report for Ukraine*. Kyiv: CIVICUS: World Alliance for Citizen Participation, 2006. 132 p.,

125. McAdams M. *Flash Journalism: How to Create Multimedia News*. Focal Press. 2005. 518 p. URL: <https://www.routledge.com/Flash-Journalism-How-to-Create-Multimedia-News-Packages/McAdams/p/book/9780240806976>

126. Ministry of the Interior. Civil Society. URL: <https://www.siseministerium.ee/en/regional-affairs/civil-society>

127. National strategy for the creation of an enabling environment or civil society development from 2012 to 2016 http://ccc-tck.org.ua/storage/books/ukr_national_strategy_choratia.pdf

128. Olivier Cimelière «Tunisie-Egypte: Peut-on vraiment parler de revolution 2.0» // *Le blog du communicant 2.0*. URL: <https://www.leblogducommunicant2-0.com/2011/01/31/tunisie-egypte-peut-on-vraiment-parler-de-revolution-2-0/>

129. Olivier Cimelière *Terrorisme & réseaux sociaux: N’abandonnons pas le terrain de l’influence aux intégristes!* URL: <https://www.leblogducommunicant2-0.com/2014/09/27/terrorisme-reseaux-sociaux-nabandonnons-pas-le-terrain-de-linfluence-aux-integristes/>

130. Rosenblum N. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism. *Social Research*. Vol. 61. 1994. P. 540–557.

131. Salamon L. M. (2010). "Putting the civil society sector on the economic map of the world." *Ciriec International* vol 81. URL: http://www.augurproject.eu/IMG/pdf/WP3_WP_Hunya_role_of_business_organization-2.pdf.

132. *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier* / ed. Rheingold Howard. The MIT Press edition. 2000. 480 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=fr8bdUDisqAC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Структура громадянського суспільства за інституційним підходом

Назва інституції	Структурні елементи
<i>Соціально-економічні групи</i>	господарські об'єднання різного типу: асоціації і мережі, акціонерні товариства, фірми, компанії
<i>Соціокультурні групи</i>	конфесійні, гендерні, етнічні, родові, інклюзивні та інші інституції та асоціації, які захищають колективні права, цінності, переконання, вірування і символи
<i>Освітні групи</i>	об'єднання працівників сфери освіти, де вони навчаються, діляться досвідом та виробляють та розповсюджують, задля прибутку чи ні, публічні знання, ідеали, новини та інформацію, як-от, недержавні заклади освіти
<i>Групи захисту інтересів</i>	група або організація, яка намагається впливати на владу, але не займає позицію у владі та віддзеркалюються в поняттях, якими їх позначають: «об'єднання», «асоціація», «спілка», «організація», «клуб», «рух», «комітет», які створені для захисту спільних функціональних та матеріальних інтересів своїх членів
<i>Групи розвитку</i>	організації, які об'єднують індивідуальні ресурси з метою покращення інфраструктури, інститутів та якості життя спільноти
<i>Спеціалізовані групи</i>	правозахисні групи, рухи на захист навколишнього середовища, захисту жіночих прав, за земельну реформу та захист прав споживачів
<i>Політичні партії</i>	забезпечують представництво суспільних інтересів, де вони стають фактом політичних вимог через які виражається воля різних верств населення в органах влади, досягається відповідальність урядових структур перед народом
<i>Громадські групи тиску</i>	антикорупційні, правозахисні та інші громадські організації та об'єднання, які вимагають у відкритий спосіб вдосконалити політичну систему і зробити її більш демократичною, запровадивши систему моніторингу за дотриманням прав людини, освітніх програм для виборців, нагляду за процесом голосування та докладаючи зусиль до боротьби із корупцією тощо
<i>Місцеві громади-органи самоорганізації населення</i>	представницькі органи мешканців міста або їх частин, які створюються для вирішення окремих питань місцевого значення, це будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, районів у містах
<i>Неформальні групи</i>	вільно утворені малі соціальні групи людей або самодіяльне об'єднання громадян, статус, структура, функції якого юридично не оформлені, але які вступають в постійну взаємодію для захисту, підтримки, допомозі у вирішенні завдань, потреби у спілкуванні та особистих цілей
<i>Сім'я</i>	є первинним осередком соціалізації, де індивіди набувають перших навичок взаємодії, поваги до інших та розуміння своїх прав і обов'язків
<i>Медіа, незалежні ЗМІ, соцмережі</i>	Вільна преса, що не керується офіційною владою і не піддається жодній цензурі, є суттєвим елементом гласності в громадянському суспільстві, гарантією реалізації конституційних прав, свобод, інтересів громадян

Джерело: узагальнено на основі [6;9; 14;37;41;55;99;113;115]

Класифікація моделей взаємодії органів публічної влади та ГО[31]

Моделі	Опис моделі	Переваги	Недоліки
<i>Ліберальна</i>	ГО і держава є відносно відокремленими одна від одної. ГО є сферою приватної діяльності, а держава є сферою державної діяльності. Взаємодія між ГО і державою регулюється законами і правилами. ГО є важливою умовою для розвитку свободи і прав людини. ГО забезпечує середовище, в якому громадяни можуть вільно збиратися, об'єднуватися і висловлювати свої думки.	ГО має більше свободи і автономії. Держава не може втручатися в діяльність ГО без законних підстав.	Може виникнути конфлікт між інтересами ГО і держави. ГО може бути недостатньо ефективним у вирішенні соціальних проблем.
<i>Комунітаристська</i>	ГО і держава тісно взаємопов'язані. ГО є основою держави, а держава грає важливу роль у підтримці громадянського суспільства.	ГО і держава працюють разом для вирішення соціальних проблем. ГО має більше можливостей для впливу на державу.	Держава може використовувати ГО для просування своїх власних інтересів. ГО може бути обмежено в своїй діяльності.
<i>Третій сектор</i>	громадянське суспільство і держава розглядаються як два рівнозначні суб'єкти. Громадянське суспільство і держава співпрацюють для вирішення соціальних проблем.	ГО і держава можуть об'єднати свої зусилля для досягнення спільних цілей. ГО має більше можливостей для впливу на політику держави.	Може бути складно досягти консенсусу між громадянським суспільством і державою. Взаємодія між громадянським суспільством і державою може бути неефективною.
<i>Авторитарна</i>	ГО є обмеженим у своїх діях. Держава контролює діяльність ГО і може забороняти діяльність ГО, які є опозиційними до влади.	Держава може більш ефективно забезпечувати порядок і стабільність у суспільстві. Держава може запобігти виникненню соціальних конфліктів	ГО не може ефективно виконувати свої функції. Держава може використовувати свою владу для придушення свободи і прав громадян.

1	2	3	4
Соціалістична	Держава грає більш активну роль у регулюванні економічної та соціальної сфер та може створювати і підтримувати ГО, які працюють на благо суспільства. ГС не відіграє суттєвої ролі й майже не впливає на дії держави	Держава може забезпечити більш рівномірний розподіл ресурсів і можливостей у суспільстві. Держава може забезпечити більш ефективне вирішення соціальних проблем.	Держава може використовувати свою владу для придушення свободи і прав громадян. ГС обмежене в своїй діяльності.
Конфронтації	ГС і держава знаходяться в протистоянні, і їхні інтереси часто не збігаються. Це може бути пов'язано з авторитарним режимом, який пригнічує громадянське суспільство, або з тим, що ГС виступає за зміни, які не відповідають інтересам держави.	ГС захищає права і свободи громадян від втручання держави. Держава забезпечує автономію ГС.	Призводить до політичної нестабільності. Ускладнює вирішення спільних проблем.
Партнерства	держава і ГС співпрацюють у вирішенні спільних проблем. Це є характерним для демократичних суспільств, в яких держава визнає роль ГС в житті суспільства.	Покращується ефективність вирішення спільних проблем. Забезпечує прозорість і підзвітність влади. Захищає права і свободи громадян.	Може призвести до корупції. Ускладнюється досягнення консенсусу.
Контролю держави над ГС	Держава контролює діяльність ГС, а ГС не має можливості впливати на державну політику. Це може бути пов'язано з авторитарним режимом, або з тим, що держава вважає, що ГС є загрозою для її існування.	Забезпечує стабільність і порядок у суспільстві. Захищає права і свободи громадян від зловживань.	-Може призвести до обмеження свободи громадян. -Може призвести до корупції.
Контролю ГО над державою	ГС контролює діяльність держави, і держава не має можливості впливати на ГС. Це є нереальною моделлю, оскільки держава має монополію на владу в суспільстві.	Забезпечує максимальну участь громадян у політичному житті. Захищає права і свободи громадян.	Може призвести до політичної нестабільності. Може ускладнити вирішення спільних проблем.

**Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність
громадських об'єднань в Україні**

Назва нормативного акту	Характеристика
міжнародні документи	
Загальна декларація прав людини 1948	Проголошує основні права та свободи людини, які є загальними для всіх людей
Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966	Визначає правові та політичні права, гарантовані Декларацією прав людини
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950	Забезпечує захист прав та свобод людини в Європі
Європейська соціальна хартія 1961	Доповнює Європейську конвенцію з прав людини, гарантуючи економічні та соціальні права
Конвенція "Про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань що стосуються довкілля" 1998	Визначає право громадян на доступ до інформації про довкілля, участь у прийнятті рішень щодо довкілля та доступ до правосуддя з питань довкілля
Конституція України, 1996	Стаття 36 гарантує громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації
Закони, що регулюють загальні відносини у сфері економіки і фінансів та поширюють свою дію на всі громадські об'єднання	
Цивільний кодекс України	Визначає загальні правові засади діяльності юридичних осіб, включаючи громадські об'єднання
Господарський кодекс України	Визначає правові засади господарської діяльності, включаючи діяльність громадських об'єднань, що здійснюють господарську діяльність
Бюджетний кодекс України	Визначає правові засади бюджетного процесу, включаючи бюджетування громадських об'єднань
Податковий кодекс України	Визначає систему податків і зборів, що сплачуються громадськими об'єднаннями
Земельний кодекс України	Визначає правові засади регулювання земельних відносин, включаючи земельних відносин громадських об'єднань
Закон України "Про громадські об'єднання"	Визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання
Закон України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань"	Визначає порядок державної реєстрації громадських об'єднань
Нормативні акти, якими регулюється діяльність окремих видів громадських об'єднань, основними	
Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації"	Визначає правові та організаційні засади діяльності релігійних організацій
Закон України "Про політичні партії в Україні"	Визначає правові та організаційні засади діяльності політичних партій
Закон України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності"	Визначає правові та організаційні засади діяльності професійних спілок
Закон України "Про професійних творчих працівників та творчі спілки"	Визначає правові та організаційні засади діяльності творчих спілок
Закон України "Про інформацію"	Визначає правові та організаційні засади інформаційної діяльності
Закон України "Про телебачення та радіомовлення"	Визначає правові та організаційні засади телевізійного та радіомовлення
Закон України "Про звернення громадян"	Визначає право громадян на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб
Закон України «Про доступ до публічної інформації»	Визначає правові засади доступу до публічної інформації

Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини"	Визначає правові та організаційні засади виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини
Закон України "Про молодіжні та дитячі громадські організації"	Визначає правові та організаційні засади діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій
Закон України "Про благодійну діяльність та благодійні організації"	Визначає правові та організаційні засади благодійної діяльності та діяльності благодійних організацій
Закон України "Про волонтерську діяльність"	Визначає правові та організаційні засади волонтерської діяльності
Закон України "Про соціальні послуги"	Визначає правові та організаційні засади надання соціальних послуг
Закон України "Про фізичну культуру і спорт"	Визначає правові та організаційні засади розвитку фізичної культури і спорту, включаючи діяльність спортивних громадських об'єднань
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості власності та посилення підзвітності громадських об'єднань»	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості власності та посилення підзвітності громадських об'єднань
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про свободу об'єднання"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про свободу об'єднання
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку благодійної діяльності"	Вносить зміни до Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку благодійної діяльності
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення прозорості управління громадськими об'єднаннями"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо підвищення прозорості управління громадськими об'єднаннями
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів державної підтримки громадських об'єднань"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів державної підтримки громадських об'єднань
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження єдиного державного реєстру громадських об'єднань"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо запровадження єдиного державного реєстру громадських об'єднань
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зміцнення громадянського суспільства"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо зміцнення громадянського суспільства
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ролі громадських об'єднань у житті суспільства"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ролі громадських об'єднань у житті суспільства
Закони, що встановлюють правовий статус певних категорій осіб, які можуть бути залучені у громадянське суспільство.	
Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"	Визначає правовий статус ветеранів війни
Закон України "Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист"	Визначає правовий статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції та інших осіб
Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні"	Визначає правові та організаційні засади соціального захисту інвалідів
Закон України "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні"	Визначає правові та організаційні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку
Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2009 р. № 1302 "Про додаткові заходи	Визначає додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики

щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики"	
Закон України "Про громадські об'єднання"	Визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання
Закон України "Про доступ до публічної інформації"	Визначає правові засади доступу до публічної інформації, якою володіють organу державної влади, organу місцевого самоврядування, юридичні особи публічного права, а також інші особи, які здійснюють публічні функції

Джерела:

1. **Конституція України та рішення Конституційного суду України.** Ст. 36 гарантує громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав та свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [Конституція України : основний закон України від 28 черв. 1996 р. : із змінами на 02 черв. 2016 р. // Законодавство України : інформ.-пошук. система. URL: <https://bit.ly/2PeFI9Q>];

2. **Закони, що регулюють загальні відносини у сфері економіки і фінансів та поширюють свою дію на всі громадські об'єднання,** зокрема: Цивільний кодекс України (2003 р., зі змінами) [Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>], Господарський кодекс України (2003 р., зі змінами) [Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>], Бюджетний кодекс України (2001 р., зі змінами) [Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. Податковий кодекс України (2002 р., зі змінами) [Податковий кодекс України: Закон України №2755-VI від 02.12.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n4774>]. Земельний кодекс України (2001 р., зі змінами) [Земельний кодекс України: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.]; Закон України «Про громадські об'єднання» [Закон України від 22.03.2012 №4572-VI «Про громадські об'єднання» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> . Профільне регулювання передбачено в спеціальних законодавчих актах.], Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»[Закон України від 15.05.2003 №755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15>] та ін.);

3. **Нормативні акти, якими регулюється діяльність окремих видів громадських об'єднань, основними з яких є наступні:** Закони України: «Про свободу совісті та релігійні організації» [Закон України від 23.04.1991 №987-XII «Про свободу совісті та релігійні організації» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [Закон України від 15.09.1999 №1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>], «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [Закон України від 01.12.1998 №281-XIV «Про молодіжні та дитячі громадські організації» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/281-14>], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [Закон України від 05.07.2012 №5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>], «Про волонтерську діяльність»[Закон України від 19.04.2011 №3236-VI «Про волонтерську діяльність» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>], «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» [Закон України від 22.06.2012 №5026-VI «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>], «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» [Закон України від 07.10.1997 №554/97-ВР «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» [Електронний ресурс]. Доступний з: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80>], «Про фізичну культуру і спорт»[Закон України від 24.12.1993 №3808-XII «Про фізичну культуру і спорт» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3808-12>] та ін.

4. **Нормативні акти, які регулюють правовий статус певної групи осіб.** Закони України: «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [Закон України: від 22.10.1993 №3551-XII «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>], «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [Закон України від 24.03.1998 №203/98-ВР «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-%D0%B2%D1%80#Text>], «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [Закон України від 21.03.1991 №875-XII «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12>], «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» [Закон України від 16.12.1993 №3721-XII «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3721-12> .] тощо).